

ॐ
नमः सिद्धेभ्यः

विषापहार स्तोत्र प्रवचन

(कविवर धनंजय द्वारा रचित विषापहार स्तोत्र उपर
अध्यात्मयुगप्रवर्तक पूज्य गुरुदेवश्री कानञ्जस्वामीना
अक्षरशः प्रवचनो)

प्रकाशक
श्री द्विगंजर जैन स्वाध्याय मंदिर ट्रस्ट
सोनगढ-३६४२५० (सौराष्ट्र)

सहप्रकाशक
श्री कुंदकुंद-कलान पारमार्थिक ट्रस्ट
मुंबई

વિક્રમ સંવત
૨૦૭૬

વીર સંવત
૨૫૪૬

ઈ. સન
૨૦૨૦

પ્રકાશન

તા. ૬-૭-૨૦૨૦, અષાઢ વદ ૧,
વીરશાસન જયંતિ,
શ્રી વીરશાસન જયંતિ અર્થાત્ રાજગૃહીના વિપુલાચલ
પર્વત ઉપરથી શ્રી મહાવીર ભગવાનની દિવ્યધ્વનિ
પ્રથમવાર છૂટવાનો દિવસ

પ્રાપ્તિ સ્થાન

૧. શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ,
સોનગઢ (સૌરાષ્ટ્ર)-૩૬૪૨૫૦. ફોન-૦૨૮૪૬-૨૪૪૩૩૪
૨. શ્રી કુંદકુંદ-કલાન પારમાર્થિક ટ્રસ્ટ
૩૦૨, કૃષ્ણ કુંજ, પ્લોટ નં. ૩૦, વી. એલ. મહેતા માર્ગ,
વિલે પાર્લા (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦૦૫૬
ફોન-(૦૨૨) ૨૬૧૩૦૮૨૦, ૨૬૧૦૪૯૧૨, ૬૨૩૬૯૦૪૬
www.vitragvani.com, email-info@vitragvani.com

ટાઈપ સેટિંગ :

પૂજા ઈમ્પ્રેશન્સ

ભાવનગર

મો. ૯૭૨૫૨૫૧૧૩૧

પ્રકાશકીય નિવેદન

કવિવર ધનંજય દ્વારા રચિત ભગવાન શ્રી આદિનાથ જિનેન્દ્રનું ભક્તિ કાવ્ય ‘વિષાપહાર સ્તોત્ર’ પર થયેલા, આધ્યાત્મિક સત્પુરુષ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના ભક્તિરસપૂર્ણ પ્રવચનોનું સંકલન ‘વિષાપહાર પ્રવચન’ પ્રકાશિત કરતાં અમોને અત્યંત પ્રસન્નતાનો અનુભવ થઈ રહ્યો છે.

વર્તમાન શતાબ્દિમાં દષ્ટિગોચર દિગંબર જિનધર્મની પ્રભાવનામાં પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીનું અવિસ્મરણીય યોગદાન રહ્યું છે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ સ્થાનકવાસી શ્વેતાંબર જૈન સંપ્રદાયમાં જન્મ લઈને, સ્વયંબુદ્ધની જેમ ન કેવળ સત્યનું અનુસંધાન કર્યું, પરંતુ તેને પ્રાપ્ત પણ કર્યું અને તેનો પ્રચાર પણ કર્યો. આજે એ બાબતમાં કોઈ મતભેદ નથી કે જો પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીનો ઉદય ન થયો હોત તો દિગંબર જૈન સમાજમાં આધ્યાત્મિક જાગૃતિનો સદંતર અભાવ હોત.

વિક્રમ સંવત ૧૯૭૮ની એ પાવન ઘડી કે જે દિવસે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના કરકમળમાં શાસનસ્તંભ શ્રીમદ્ ભગવત્ કુંદકુંદાચાર્યદેવ દ્વારા વિરચિત સમયસાર પરમાગમ આવ્યું, જેને પ્રાપ્ત કરીને તેઓશ્રીએ શું પ્રાપ્ત ન કર્યું? શું ન ત્યાગ્યું? ભગવાન સમયસારસ્વરૂપ શુદ્ધાત્માને પ્રાપ્ત કર્યો અને મિથ્યામતાગ્રહનું ઝેર ત્યાગ્યું. ત્યારે જ ધારાવાહી ૪૫ વર્ષો સુધી પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી દ્વારા વીતરાગી જિનશાસનની જે અવિસ્મરણીય પ્રભાવના થઈ, તેણે આજે દેશ-વિદેશમાં પોતાના મૂળિયાં જમાવી દીધા છે.

જોકે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી આજે સદેહે ઉપસ્થિત નથી, તોપણ તેઓશ્રીની વાણી કેસેટ, સી.ડી. તથા ડી.વી.ડીમાં સલામત રહીને તથા સત્સાહિત્ય સ્વરૂપે પ્રકાશિત થઈને, આ પંચમ કાળના અંત સુધી ભવ્યજીવોને મુક્તિમાર્ગનો બોધ પ્રદાન કરતી રહેશે.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના મંગલ પ્રભાવના ઉદયમાં સેંકડો જિનમંદિરો તથા કેટલાય ભવ્ય સંકુલોનું નિર્માણ થયું છે, જે તેમના દ્વારા પ્રસારિત ભગવાન મહાવીરના જીવમાત્રને હિતકારી આધ્યાત્મિક સંદેશમાં વ્યાપકરૂપે પ્રચાર-પ્રસારમાં સંલગ્ન છે.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનસમુદ્રનું એક ભક્તિમય બિંદુ છે—વિષાપહાર સ્તોત્ર ઉપરના તેઓશ્રીના અક્ષરશઃ પ્રવચનો. પ્રત્યેક પ્રવચનમાં ભૂતાર્થ જ્ઞાયકસ્વભાવના આશ્રયને કેન્દ્રબિંદુમાં રાખીને આવેલી તેમની પ્રવચનશૈલી ખરેખર હૃદયસ્પર્શી છે. અનેક શાસ્ત્રો ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની વીતરાગતાસભર વાણીનો સંગ્રહ વર્તમાન મુમુક્ષુ સમાજને ઉપલબ્ધ છે, જે મહાભાગ્યની વાત છે. પ્રસ્તુત વિષાપહાર સ્તોત્ર ઉપરના પ્રવચનો મુમુક્ષુજીવને આત્મહિતમાં અવશ્ય ઉપકારી થાય એવા છે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની સાતિશય દેશના મુમુક્ષુજીવના અંતઃકરણને જાગૃત કરીને મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધવા માટે અવશ્ય પ્રેરણાસ્પદ થાય છે. અધ્યાત્મરસ સભર શૈલી, આત્મહિતને પ્રગટરૂપે દર્શાવનારી પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની દિવ્ય દેશનાનું વર્ણન કરવાને અસમર્થ છીએ. છતાં તેઓશ્રીને પ્રાપ્ત શ્રુતલબ્ધિ પ્રત્યે તથા ભવનાશક ભગવતી પ્રજ્ઞા પ્રત્યે અહોભાવપૂર્વક પવિત્ર ચરણોમાં નત મસ્તક કરીએ છીએ. પૂજ્ય ગુરુદેવ મહિમાપ્રકાશક તદ્ભક્ત ભગવતી માતા પૂજ્ય બહેનશ્રી ચંપાબહેન તથા અન્ય ધર્માત્માઓને સ્મરણમાં

લઈ તેમના ચરણોમાં વંદન કરીએ છીએ.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની દિવ્ય દેશનાને ઓડિયો ટેપમાં ઉતારવાનું મહાન કાર્ય શરૂ કરનાર શ્રી નવનીતભાઈ ઝવેરીનો આ પ્રસંગે આભાર વ્યક્ત કરીએ છીએ. તેમજ શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢે આ ઉમદા કાર્યને અવિરત ધારાએ ચાલુ રાખ્યું અને સાચવી રાખ્યું, તે બદલ તેમના આભારી છીએ.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની દિવ્ય દેશનાને ઓડિયો ટેપમાં ઉતારવાનું મહાન કાર્ય શરૂ કરનાર શ્રી નવનીતભાઈ ઝવેરીનો આ પ્રસંગે આભાર વ્યક્ત કરીએ છીએ. તેમજ શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢે આ ઉમદા કાર્યને અવિરત ધારાએ ચાલુ રાખ્યું અને સાચવી રાખ્યું. તે બદલ તેમના આભારી છીએ. તત્પશ્ચાત્ દિવ્ય વીતરાગ વાણીને સી.ડી., ડી.વી.ડી. તથા વેબ સાઈટ (www.vitragvani.com) ના માધ્યમથી જન જન સુધી પહોંચાડવાના ઉમદા કાર્યનું સૌભાગ્ય શ્રી કુંદકુંદ-કલાન પારમાર્થિક ટ્રસ્ટ, વિલેપાર્લા, મુંબઈને સંપ્રાપ્ત થયું. આ જ પ્રવચનોને ગ્રંથાંક કરવાનું વિશેષ સૌભાગ્ય પણ ટ્રસ્ટને પ્રાપ્ત થયું છે. તેથી આ પ્રસંગે વિષાપહાર સ્તોત્ર પર થયેલા પ્રવચનો જે પાછળથી ઉપલબ્ધ થયા તેમને એકત્રિત કરી પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ છે.

સર્વ પ્રવચનોને સાંભળીને ગ્રંથાંક કરવામાં ચીવટતા રાખવામાં આવેલ છે. આ પ્રવચનોને સાંભળી અને ગ્રંથાંક કરવાનું કાર્ય ‘પૂજા ઈમ્પ્રેશન્સ’ તથા શ્રીમતી વીણાબેન નંદુ, ચેંબુર દ્વારા કરવામાં આવેલ છે. પ્રવચનોને તપાસવાનું કાર્ય મંજુબેન ગાલા, સાંતાક્રુઝ અને વીણાબેન નંદુ, ચેમ્બુર દ્વારા કરવામાં આવેલ છે. આ પ્રસંગે ટ્રસ્ટ તેમના પ્રત્યે આભાર વ્યક્ત કરે છે. જિનવાણી પ્રકાશનનું કાર્ય ગંભીર તથા જવાબદારીપૂર્ણ હોવાથી અત્યંત જાગૃતિપૂર્વક તથા ઉપયોગપૂર્વક કરવામાં આવેલ છે. તેમ છતાં પ્રકાશનકાર્યમાં પ્રમાદવશ કે અજાગૃતિવશ કોઈ ભૂલ રહી ગઈ હોય તો સમસ્ત વીતરાગ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પ્રત્યે ક્ષમા યાચીએ છીએ. ટ્રસ્ટ મુમુક્ષુગણને વિનંતી કરે છે કે અશુદ્ધિઓ ટ્રસ્ટને પાઠવે જેથી તે આગળની આવૃત્તિમાં સુધારી શકાય. આ પ્રવચનો www.vitragvani.com ઉપર ઉપલબ્ધ છે.

પાઠકવર્ગ આ પ્રવચનોનો અવશ્ય લાભ લઈ આત્મકલ્યાણને સાધે એવી ભાવના સાથે વિરામ પામીએ છીએ. ઈતિ શિવમ્.

ટ્રસ્ટીગણ

શ્રી કુંદકુંદ-કલાન પારમાર્થિક ટ્રસ્ટ,
વિલે પાર્લા, મુંબઈ

अध्यात्मयुगसर्जक पूज्य गुरुदेवश्री कानञ्जस्वामी

પ્રસ્તાવના

કવિવર ધનંજય દ્વારા રચિત ભગવાન શ્રી આદિનાથ જિનેન્દ્રનું ભક્તિ કાવ્ય 'વિષાપહાર સ્તોત્ર' પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના મંગલ પ્રવચન, 'વિષાપહાર સ્તોત્ર પ્રવચન' ગ્રંથસ્વરૂપે પ્રસ્તુત કરતાં અત્યંત હર્ષ થઈ રહ્યો છે. પ્રસ્તુત કાવ્ય પર ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચન તા. ૨૮ ઓગસ્ટ થી ૩ સપ્ટેમ્બર, ઈ.સ. ૧૯૬૨ પર્યંત થયા હતા, જે અત્યાર સુધી અપ્રકાશિત હતા. 'ભક્તામર સ્તોત્ર'ના માંગલિક પ્રવચનો સમાન 'વિષાપહાર સ્તોત્ર' પર થયેલા પ્રવચનો પણ અવશ્ય તત્ત્વપ્રેમી સાધર્મી સમાજમાં પ્રિય થશે એવી મંગલ ભાવના છે.

વિષાપહાર સ્તોત્ર એક ભક્તિ કાવ્ય છે, જેમાં આ યુગના આદિ તીર્થંકર ભગવાન શ્રી આદિનાથની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે.

વસ્તુતઃ જૈનદર્શન વ્યક્તિ-પૂજામાં નહિ પરંતુ ગુણોની પૂજામાં વિશ્વાસ રાખે છે. આ જ કારણ છે કે જૈન સાહિત્યમાં ઉપલબ્ધ પ્રાયઃ બધી જ સ્તુતિમાં ગુણો દ્વારા જ નિજ આરાધ્યની સ્તુતિ અથવા ભક્તિ કરવામાં આવી છે.

જૈન આગમમાં ભક્તિનું સ્વરૂપ દર્શાવનારા અમુક આગમ-ઉદ્દરણ નિમ્ન પ્રકારે છે —

અર્હદાચાર્યબહુશ્રુતપ્રવચનેષુ ભાવવિશુદ્ધિયુક્તોઽનુરાગઃ ભક્તિઃ।

અર્થાત્ અરહન્ત, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય આદિ બહુશ્રુત સંતો અને જિનવાણી પ્રત્યે ભાવોની વિશુદ્ધિપૂર્વક જે પ્રશસ્ત અનુરાગ થાય છે તેને ભક્તિ કહે છે. (-સર્વાર્થસિદ્ધિ, ૬/૨૪)

અર્હદાદિગુણાનુરાગો ભક્તિઃ।

અર્થાત્ અર્હતાદિના ગુણોમાં પ્રેમ કરવો તે ભક્તિ છે. (-ભગવતી આરાધના, ૪૭-૧૫૯)

મોક્ષંગય પુરિસાણા ગુણભેદં જાણિરુણ તેસિં પિ।

જો કુણદિ પરમભક્તિ વવહારણયેણ પરિકહિયં।।

અર્થાત્ જે જીવ મોક્ષગત પુરુષોના ગુણોના ભેદ જાણીને, તેમની પણ પરમભક્તિ કરે છે, તે જીવને વ્યવહારનયથી નિર્વાણ ભક્તિ કહી છે. (-નિયમસાર, ગાથા-૧૩૫)

ભક્તિ પુનઃ સમ્યક્ત્વં ભણ્યતે, વ્યવહારેણ સરાગસમ્યગ્દૃષ્ટીનાં પંચપરમેષ્ઠ્યાધનારૂપા।

અર્થાત્ વ્યવહારથી સરાગ સમ્યજ્ઞિઓ દ્વારા પંચપરમેષ્ઠીની આરાધનારૂપ સમ્યક્ ભક્તિ કરવામાં આવે છે.

નિજપરમાત્મતત્ત્વસમ્યક્ શ્રદ્ધાનાવબોધાચરણાત્મેકષુ શુદ્ધરત્નત્રયપરિણામેષુ ભજનં

ભક્તિરારાધનત્યર્થઃ।

અર્થાત્ નિજ પરમાત્મતત્ત્વના સમ્યક્શ્રદ્ધાન-અવબોધ-આચરણસ્વરૂપ શુદ્ધ રત્નત્રયપરિણામોનું જ ભજન છે; તે ભક્તિ છે, આરાધના છે—એમ તેનો અર્થ છે.

(-નિયમસાર તાત્પર્યવૃત્તિ ટીકા, ગાથા ૧૩૪)

ભક્તિઃ પુનઃ નિશ્ચયેન વીતરાગસમ્યગ્દૃષ્ટિનાં શુદ્ધાત્મતત્ત્વભાવનારૂપા ચેતિ।

અર્થાત્ નિશ્ચયનયથી વીતરાગ સમ્યગ્દૃષ્ટિઓને શુદ્ધ આત્મતત્ત્વની ભાવનારૂપ ભક્તિ હોય છે. (-સમયસાર, તાત્પર્યવૃત્તિ ટીકા, ૧૭૩-૧૭૬).

તાત્પર્ય એ છે કે જ્ઞાની ધર્માત્માઓને સવિકલ્પ દશામાં વીતરાગી દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ પ્રત્યે થનાર ગુણાનુરાગરૂપ પ્રશસ્તભાવ વ્યવહારભક્તિ છે અને સ્વશુદ્ધાત્માની ભાવનાથી ઉત્પન્ન વીતરાગભાવરૂપ શુદ્ધપરિણતિ તથા શુદ્ધોપયોગ નિશ્ચયભક્તિ છે.

નિયમસારના પરમ ભક્તિ અધિકારમાં નિર્વાણ ભક્તિનું સ્વરૂપ નિશ્ચય-વ્યવહારનયથી ત્રણ ગાથાઓમાં તથા યોગ ભક્તિનું સ્વરૂપ ચાર ગાથાઓમાં વિસ્તારથી કુંદકુંદાચાર્યદેવ તથા ટીકાકાર મુનિરાજ શ્રી પદ્મપ્રભમલધારીદેવે વ્યક્ત કર્યું છે.

આદ્યસ્તુતિકાર સમંતભદ્રાચાર્યદેવે તો આત્મને નમસ્કાર કરતાં પહેલાં તેમનામાં આવશ્યક ગુણોની પરીક્ષા પણ કરી છે તથા જેમને વીતરાગતા, સર્વજ્ઞતા અને હિતોપદેશિતા વિદ્યમાન હોય તેમને જ આત્મસ્વરૂપે સ્વીકાર કર્યા છે.

આચાર્યકલ્પ પંડિત ટોડરમલજીએ પોતાની સર્વાધિક લોકપ્રિય કૃતિ મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમાં પૂજ્યત્વનું કારણ દર્શાવતા લખ્યું છે —

‘રાગાદિ વિકારથી તથા જ્ઞાનની હિનતાથી જીવ નિંદાયોગ્ય થાય છે અને રાગાદિકની હિનતા તથા જ્ઞાનની વિશેષતાથી જીવ સ્તુતિયોગ્ય થાય છે.’ (મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પૃષ્ઠ-૪)

આ જ પ્રકારના ભાવ પંડિત દૌલતરામજીએ પણ વ્યક્ત કર્યા છે —

ત્રીન ભુવન મેં સાર, વીતરાગ વિજ્ઞાનતા,
શિવસ્વરૂપ શિવકાર, નમહું ત્રિયોગ સમ્હારિકે.

(-છ ઢાળા, મંગલાચરણ)

જૈનમતાનુસાર ઈશ્વર અથવા આરાધ્ય વીતરાગ થતાં ન તો પોતાની સ્તુતિથી પ્રસન્ન થાય છે અને ન પોતાની નિંદાથી અપ્રસન્ન, ફળસ્વરૂપે તેઓ પોતાના પ્રશંસકોને અથવા નિંદકોને ઈષ્ટાનિષ્ટ ફળ નથી આપતા, પરંતુ જે જીવ તેમનું સાચું સ્વરૂપ ઓળખીને, તેમની ભક્તિ-સ્તુતિ કરે છે, તે પણ તેમના જેવા બનવાની પ્રેરણા મેળવીને તદ્દનુસાર પુરુષાર્થ કરીને તે દશાને પ્રાપ્ત કરી લે છે.

વીતરાગી જિનેન્દ્ર પરમાત્માનો આરાધક વીતરાગતાનો જ ઉપાસક હોય છે — તેથી તેના દ્વારા કરવામાં આવતી સ્તુતિ અથવા ભક્તિમાં કોઈપણ પ્રકારની લૌકિક કામના (નિહિત)

નથી હોતી.

આચાર્ય ઉમાસ્વામીના મતાનુસાર ઉપાસ્યની ઉપાસનાનું એકમાત્ર પ્રયોજન 'વંદે તદ્ગુણલબ્ધયે' અર્થાત્ 'તેમના જેવા ગુણોની પ્રાપ્તિ છે'. કોઈપણ પ્રકારના લૌકિક પ્રયોજનથી કરવામાં આવતી ભક્તિમાં ભોગ તથા સંયોગોની રુચિ નિહિત હોવાથી પાપબંધનું જ કારણ થાય છે.

આ સંદર્ભમાં આચાર્યકલ્પ પંડિત ટોડરમલજીનું નિમ્ન કથન વિચારણીય છે —

'વળી અરહંતાદિના નામ-પૂજનાદિકથી અનિષ્ટ સામગ્રીનો નાશ તથા ઈષ્ટ સામગ્રીની પ્રાપ્ત થવી માની, રોગાદિ મટાડવા વા ધનાદિની પ્રાપ્તિ અર્થે તેનું નામ લે છે વા પૂજનાદિ કરે છે. પણ ઈષ્ટ-અનિષ્ટના કારણ તો પૂર્વકર્મના યોગ છે, અરહંત તો કર્તા નથી, અરહંતાદિની ભક્તિરૂપ શુભોપયોગ પરિણામોથી પૂર્વ પાપનું સંક્રમણાદિ થઈ જાય છે, માટે ત્યાં અનિષ્ટ નાશ અને ઈષ્ટ પ્રાપ્તિના કારણમાં ઉપચારથી અરહંતાદિની ભક્તિ કહીએ છીએ; પણ જે જીવ પહેલાથી જ સાંસારિક પ્રયોજન સહિત ભક્તિ કરે છે તેને તો પાપનો જ અભિપ્રાય રહ્યો. કાંક્ષા, વિચિકિત્સારૂપ ભાવ થતાં એ વડે પૂર્વપાપનું સંક્રમણાદિ કેવી રીતે થાય?'

(-મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક, પૃષ્ઠ-૨૩૧)

અન્ય દર્શનોની જેમ જૈનદર્શન ભક્તિને મુક્તિનું કારણ પણ સ્વીકારતું નથી. ભક્તિ તો કુસ્થાનમાં રાગના નિષેધ અર્થે કરવામાં આવે છે.

આ સંદર્ભમાં પંડિત ટોડરમલજી કહે છે —

'વળી કેટલાક જીવ ભક્તિને મોક્ષનું કારણ જાણી તેમાં અતિ અનુરાગી થઈ પ્રવર્તે છે, પણ તે તો જેમ અન્યમતી ભક્તિથી મુક્તિ માને છે તેવું આનું પણ શ્રદ્ધાન થયું; પરંતુ ભક્તિ તો રાગરૂપ છે અને રાગથી બંધ છે માટે તે મોક્ષનું કારણ નથી. રાગનો ઉદય આવતાં જો ભક્તિ ન કરે તો પાપાનુરાગ થાય એટલા માટે અશુભરાગ છોડવા અર્થે જ્ઞાની ભક્તિમાં પ્રવર્તે છે અને મોક્ષમાર્ગમાં બાહ્ય નિમિત્તમાત્ર પણ જાણે છે, પરંતુ ત્યાં જ ઉપાદેયપણું માની સંતુષ્ટ થતો નથી શુદ્ધોપયોગનો ઉદયમી રહે છે.' (—મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પૃષ્ઠ-૨૩૧)

આ જ પ્રકારનો ભાવ પંચાસ્તિકાયમાં પણ વ્યક્ત કર્યો છે —

इयं भक्तिः केवलभक्तिप्रधानस्याज्ञानिनो भवति। तीव्ररागज्वरविनोदार्थ-
मस्थानरागनिषेधार्थं क्वचित् ज्ञानिनोपि भवति।

અર્થાત્ આ ભક્તિ, કેવળ ભક્તિ પ્રધાન છે એવા અજ્ઞાની જીવોને જ હોય છે, તથા તીવ્ર રાગજ્વર મટાડવા અર્થે વા અવસ્થાનના રાગનો નિષેધ કરવાને અર્થે કદાચિત્ જ્ઞાનીને પણ હોય છે. (—પંચાસ્તિકાય ગાથા-૧૩૬)

ઉપરોક્ત સંપૂર્ણ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જૈનદર્શનમાં ભક્તિને ન તો મુક્તિનું કારણ માનવામાં આવ્યું છે અને ન લૌકિક ભોગોપભોગ સામગ્રીનું પ્રદાતા. ખરેખર તો જિનેન્દ્રદેવની ભક્તિ તો વિષય-કષાયરૂપ મહા અશુભભાવથી બચવાની સાથે સાથે સ્વયં તેમના જેવા બનવાના ઉદ્દેશ્યથી કરવામાં આવતું તે મંદકષાયરૂપ અનુષ્ઠાન છે, જે પુણ્યબંધનું કારણ છે તથા જે જીવ તે સમયે તેમના જેવા બનવા માટે શુદ્ધોપયોગરૂપ પરિણામન કરે છે તો આ ભક્તિના અનુષ્ઠાનને નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગનું સાધક હોવાથી પરંપરાથી મુક્તિનું કારણ પણ કહેવામાં આવે છે.

મુનિરાજ પદ્મપ્રભમલધારીદેવે તો નિયમસારની ટીકા કરતા કળશ-૧૨માં ત્યાં સુધી કહ્યું છે — ‘ભવના ભયને ભેદનારા આ ભગવાન પ્રત્યે શું તને ભક્તિ નથી? તો તું ભવસમુદ્રની મધ્યમાં રહેલા મગરના મુખમાં છે.’

તે જ પ્રમાણે પદ્મનંદીઆચાર્યે પોતાના લોકપ્રિય ગ્રંથ પદ્મનંદી પંચવિંશતિમાં જિનેન્દ્રભક્તિની મહિમાનું વર્ણન કરનારા કેટલાક પ્રકરણ લખીને પોતાના હૃદયમાં સમાહિત જિનભક્તિને શાબ્દિક અભિવ્યક્તિ પ્રદાન કરી છે.

તાર્કિક ચૂડામણિ આચાર્ય સમંતભદ્ર તો આદ્યસ્તુતિકાર સ્વરૂપે તો પ્રસિદ્ધ જ છે. તેમના દ્વારા રચિત ભક્તિ કાવ્યોમાં જ્યાં ભગવાનના ભરપૂર ગુણગ્રામ કરવામાં આવ્યા છે, ત્યાં ભગવાનને પરીક્ષાની કસોટી પર કસવાનું પણ ચૂક્યા નથી.

આ પ્રમાણે સંપૂર્ણ જિનાગમના રચયિતા ભાવલિંગી સંતોએ જ્યાં-ત્યાં સર્વત્ર પોતાના ગ્રંથોમાં જિનભક્તિનો સ્વર ગુંજિત કર્યો છે.

કુંદકુંદાચાર્યદેવ દ્વારા રચિત પ્રવચનસાર પરમાગમમાં મંગલાચરણની પાંચ ગાથાઓની ટીકામાં, આચાર્યશ્રી અમૃતચંદ્રદેવે જ્ઞાની મુનિરાજના હૃદયમાં ઉત્પન્ન ભક્તિભાવનું કારણ, તેમની ભૂમિકામાં વિદ્યમાન કષાયકણને માન્યું છે. સાથે સાથે પંચાસ્તિકાયમાં તો અરહંતાદિ પ્રત્યે જેનું ચિત્ત અનુરાગથી પ્રેરિત છે તેમનો નિર્વાણ અતિશય દૂર છે — એમ પણ પ્રતિપાદન કર્યું છે. મૂળ ગાથા આ પ્રકારે છે —

સપયત્થં તિત્થયરં અભિગયદ્બુદ્ધિસ્સ સુત્તરોહિસ્સા

દૂરતરં ણિઠ્ઠાણં સંજમતવસંપઠત્તસ્સા||૧૭૦||

(-પંચાસ્તિકાય, ગાથા-૧૭૦)

ખરેખર જ્ઞાનીઓના જીવનની આ દ્વિરૂપતા આશ્ચર્યજનક સત્ય છે. એક તરફ જ્યાં તેઓ ભક્તિના રાગને કષાયકણ અથવા નિર્વાણ અતિશય દૂર છે, ઈત્યાદિ કહીને ઉપેક્ષા કરે છે, ત્યાં જ બીજી બાજુ રાગાત્મક ભૂમિકામાં ભગવત્ ભક્તિથી પરાંગમુખ જીવોને ભવસમુદ્રમાં ડૂબેલા કહે છે.

તાત્પર્ય આ છે કે શ્રદ્ધામાં રાગને અત્યંત ઉપેક્ષા કરવાયોગ્ય માનતા, જાણતા હોવા છતાં, જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ રાગનો અભાવ નથી થતો, જ્ઞાનીજનોને પણ જિનેન્દ્રભક્તિ ઈત્યાદિનો

શુભભાવ આવ્યા વિના નથી રહેતો.

જોકે શુભરાગ થવો એ ચારિત્રની નબળાઈરૂપ દોષ છે, પરંતુ શુભરાગને ઉપાદેય માનવો તો વિપરીત શ્રદ્ધારૂપ મહા-અપરાધ છે. દોષ ક્ષમ્ય થઈ શકે છે, અપરાધ નહિ.

આ બધા એવા તથ્ય છે કે જેને જ્ઞાનીઓની પરંપરાએ પ્રકાશ્યા છે. તે જ જ્ઞાનીઓની પરંપરાના પુનિતપ્રવાહમાં વર્તમાન સદીના મહાપુરુષ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીએ પોતાના પ્રવચન અને તત્ત્વચર્ચાઓમાં આ બધા તથ્યોનું આત્મલિતકારી તર્કપૂર્ણ સમાધાન પ્રસ્તુત કરીને મુમુક્ષુજગતને ધન્ય કર્યું છે.

આ પ્રકારે ભક્તિના સંદર્ભમાં કંઈક વિચારણીય તથ્ય અહીંયા પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યા છે. વિસ્તારથી જાણવાની અભિલાષાવાન સુજ્ઞ પાઠકોએ જિનાગમનો ગહન અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

નિશ્ચયભક્તિના સ્વરૂપનો વિચાર કરવા માટે હું સુજ્ઞ પાઠકોને સમયસાર ગાથા ૩૧થી ૩૩ સુધીના પ્રકરણ ઉપર ધ્યાન આકર્ષિત કરવા માંગુ છું, જ્યાં નિશ્ચયસ્તુતિનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીને પણ ઉક્ત ગાથાઓ અત્યંત પ્રિય હતી અને આના ઉપર તેઓશ્રીએ વિસ્તારથી પ્રવચનો પણ કર્યા છે. પાઠકવર્ગ તેમને પણ પ્રવચન રત્નાકર, અક્ષરશઃ પ્રવચનો અથવા પ્રવચનોની સી.ડી., ડીવીડીના માધ્યમથી તેમનું પણ અવશ્ય અધ્યયન, શ્રવણ, મનન કરે.

વર્તમાન યુગમાં સમયસારાદિ અધ્યાત્મ ગ્રંથોના હાર્દને સ્વયંના મંગલ પ્રવચનો દ્વારા સરળ ભાષામાં પ્રસ્તુત કરનાર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીએ કેટલાય ભક્તિપ્રેરક કાવ્ય ઉપર પણ ભાવવિભોર થઈને પ્રવચન કર્યા છે, જે તેમના હૃદયમાં વિદ્યમાન જિનેન્દ્રભક્તિનું અમર સ્મારક છે. આ સ્તોત્રના ભાવોને માધ્યમ બનાવીને પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ અધ્યાત્મની અલૌકિક યુક્તિ આમાંથી કાઢી છે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ સ્તોત્ર આધારિત પ્રવચનોમાં ભક્તામર સ્તોત્ર, વિષાપહાર સ્તોત્ર, ઋષભજિન સ્તોત્ર, જિનદર્શન સ્તોત્ર અને શાંતિનાથ સ્તોત્ર ઈત્યાદિ પ્રમુખ છે.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના નિશ્ચયપ્રધાન પ્રવચનોનું વિશાળ પ્રકાશન છે, પણ વ્યવહારપ્રેરક પ્રવચનોનું તેટલી માત્રામાં પ્રકાશન નહિ હોવાથી, જનસાધારણમાં તેઓશ્રી પ્રત્યે આ પ્રકારની ભ્રાંતિયુક્ત ધારણા બળવાન થઈ ગઈ છે કે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી વ્યવહારને ઊડાવે છે. જ્યારે સત્ય તો એ છે કે પૂજ્ય ગુરુદેવ જ વર્તમાન શતાબ્દીમાં નિશ્ચયસાપેક્ષ વ્યવહારના એકમાત્ર સ્થાપિતકર્તા છે. સ્વયં તેમના શ્રાવક-ધર્મ-પ્રકાશ, મુક્તિનો માર્ગ, અમૃતઝરણા, ભક્તામર રહસ્ય, જિનપ્રતિમા જિનસારખી ઈત્યાદિ અનેક સબળ પ્રમાણ છે.

આ જ શ્રંખલાને આગળ વધારતા થકા શ્રી કુંદકુંદ-કલાન પારમાર્થિક ટ્રસ્ટે વિષાપહાર સ્તોત્ર પર થયેલા ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના ગુજરાતી પ્રવચનોનું પ્રકાશન કર્યું છે.

ધનંજય કવિ રચિત આ સ્તોત્રમાં ચાલીસ કાવ્ય છે અને એક એક કાવ્યમાં જિનેન્દ્રદેવની

ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારથી સ્તુતિ કરી વીતરાગતાની અનુમોદનાને વ્યક્ત કરવામાં આવેલ છે.

આ સ્તોત્ર સાથે એક કથા પણ જોડાયેલી છે — ધનંજય કવિ જિનેન્દ્ર પૂજનમાં તદ્દીન છે. તેમના એકમાત્ર પુત્રને સર્પ ડંસ મારે છે. વારંવાર બોલાવવા છતાં જ્યારે તેમની તન્મયતા ખંડિત નથી થતી, ત્યારે પુત્રની માતા ક્રોધિત થઈને બેભાન પુત્રને લાવીને તેમની સામે મૂકી દ્યે છે, પરંતુ આનો આભાસ પણ તેમને નથી થતો. જિનભક્તિની તન્મયતામાં જ આ સ્તોત્રની રચના થઈ જાય છે અને ભાગ્યોદયે તેમના પુત્રનું ઝેર ઊતરી જાય છે, આ કારણે આ સ્તોત્ર ‘વિષાપહાર’ના નામથી સુવિખ્યાત થઈ ગયું છે. જોકે કવિએ આ પ્રકારની કોઈ કામના કે યાતના નથી કરી.

આ સ્તોત્રમાં જિનાગમના કેટલાય મહત્વપૂર્ણ ન્યાય ભરેલા છે, જેમનું વિવેચન પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ આ પ્રવચનોમાં કર્યું છે.

પ્રસ્તુત પ્રકાશનના સંદર્ભમાં...

આ પ્રવચન ગ્રંથમાં મૂળ શ્લોક, તેનો હિન્દી અનુવાદ અને ડૉ. પંડિત પત્રાલાલજી સાહિત્યાચાર્ય દ્વારા લિખિત અન્વયાર્થ અને ભાવાર્થ પણ આપવામાં આવેલ છે. ધ્યાનમાં રહે કે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ આ ટીકાના આધારે જ પ્રવચન કર્યા છે અને આ જ પદ્યાનુવાદને પોતાના પ્રવચનોમાં સ્થાન આપ્યું છે. પદ્યાનુવાદકર્તાનું નામ જાણવા નથી મળતું પરંતુ પદ્યાનુવાદના અંતમાં ‘પ્રેમી’ શબ્દથી કંઈક સૂચના મળે છે, કદાચ તેમનું ઉપનામ ‘પ્રેમી’ હશે. તેથી તેમના પ્રત્યે પરોક્ષપણે આભાર વ્યક્ત કરીએ છીએ અને અનુવાદકર્તા આદરણીય પંડિતજી પ્રત્યે પણ હાર્દિક કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત કરીએ છીએ.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનસમુદ્રનું એક દિવ્ય બિંદુ છે—વિષાપહાર સ્તોત્ર ઉપરના તેઓશ્રીના અક્ષરશઃ પ્રવચનો. પ્રત્યેક પ્રવચનમાં ભૂતાર્થ જ્ઞાયકસ્વભાવના આશ્રયને કેન્દ્રબિંદુમાં રાખીને આવેલી તેમની પ્રવચનશૈલી ખરેખર હૃદયસ્પર્શી છે. અનેક શાસ્ત્રો ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની વીતરાગતાસભર વાણીનો સંગ્રહ વર્તમાન મુમુક્ષુ સમાજને ઉપલબ્ધ છે, જે મહાભાગ્યની વાત છે. પ્રસ્તુત સ્તોત્ર ઉપરના પ્રવચનો મુમુક્ષુજીવના આત્મહિતમાં અવશ્ય ઉપકારી થાય એવા છે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની સાતિશય દેશના મુમુક્ષુજીવના અંતઃકરણને જાગૃત કરીને મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધવા માટે અવશ્ય પ્રેરણાસ્પદ થાય છે. અધ્યાત્મરસ સભર શૈલી, આત્મહિતને પ્રગટરૂપે દર્શાવનારી પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની દિવ્ય દેશનાનું વર્ણન કરવાને અસમર્થ છીએ. છતાં તેઓશ્રીને પ્રાપ્ત શ્રુતલબ્ધિ પ્રત્યે તથા ભવનાશક ભગવતી પ્રજ્ઞા પ્રત્યે અહોભાવપૂર્વક પવિત્ર ચરણોમાં નત મસ્તક કરીએ છીએ. પૂજ્ય ગુરુદેવ મહિમાપ્રકાશક તદ્ભક્ત ભગવતી માતા પૂજ્ય બહેનશ્રી ચંપાબહેન તથા અન્ય ધર્માત્માઓને સ્મરણમાં લઈ તેમના ચરણોમાં વંદન કરીએ છીએ.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની દિવ્ય દેશનાને ઓડિયો ટેપમાં ઉતારવાનું મહાન કાર્ય શરૂ કરનાર શ્રી નવનીતભાઈ ઝવેરીનો આ પ્રસંગે આભાર વ્યક્ત કરીએ છીએ. તેમજ શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાય

મંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢે આ ઉમદા કાર્યને અવિરત ધારાએ ચાલુ રાખ્યું અને સાચવી રાખ્યું, તે બદલ તેમના આભારી છીએ.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની દિવ્ય દેશનાની જાળવણી સી.ડી., ડી.વી.ડી. તથા વેબ સાઈટ (www.vitragvani.com) ના માધ્યમથી જન જન સુધી પહોંચાડવાનું ઉમદા કાર્યનું સૌભાગ્ય શ્રી કુંદકુંદ-કલાન પારમાર્થિક ટ્રસ્ટ, વિલે પાર્લા, મુંબઈ દ્વારા સંપ્રાપ્ત થયું. આ જ પ્રવચનોને ગ્રંથારૂઢ કરવાનું વિશેષ સૌભાગ્ય પણ ટ્રસ્ટને પ્રાપ્ત થયું છે. તેથી આ પ્રસંગે વિષાપહાર સ્તોત્ર ઉપરના પ્રવચનો જે પાછળથી ઉપલબ્ધ થયા તેમને એકત્રિત કરી પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ છે.

સર્વ પ્રવચનોને સાંભળીને ગ્રંથારૂઢ કરવામાં ચીવટતા રાખવામાં આવેલ છે. આ પ્રવચનોને સાંભળીને ગ્રંથારૂઢ કરવાનું કાર્ય પૂજા ઈમ્પ્રોશન્સ તથા વીણાબેન નંદુ, ચેંબુર દ્વારા કરવામાં આવેલ છે. પ્રવચનોને તપાસવાનું કાર્ય મંજુબેન ગાલા, સાંતાકુઝ અને વીણાબેન નંદુ, ચેંબુર દ્વારા કરવામાં આવેલ છે. આ પ્રસંગે ટ્રસ્ટ તેમના પ્રત્યે આભાર વ્યક્ત કરે છે. જિનવાણી પ્રકાશનનું કાર્ય ગંભીર તથા જવાબદારીપૂર્ણ હોવાથી અત્યંત જાગૃતિપૂર્વક તથા ઉપયોગપૂર્વક કરવામાં આવેલ છે. તેમ છતાં પ્રકાશનકાર્યમાં પ્રમાદવશ કે અજાગૃતિવશ કોઈ ભૂલ રહી ગઈ હોય તો ત્રિકાળવર્તી વીતરાગ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પ્રત્યે ક્ષમા યાચીએ છીએ. ટ્રસ્ટ મુમુક્ષુગણને વિનંતી કરે છે કે અશુદ્ધિઓ ટ્રસ્ટને પાઠવે જેથી તે આગળની આવૃત્તિમાં સુધારી શકાય. આ પ્રવચનો www.vitragvani.com ઉપર ઉપલબ્ધ છે.

પાઠકવર્ગ આ પ્રવચનોનો અવશ્ય લાભ લઈ આત્મકલ્યાણને સાધે એવી ભાવના સાથે વિરામ પામીએ છીએ. ઈતિ શિવમ્.

ટ્રસ્ટીગણ
શ્રી કુંદકુંદ-કલાન પારમાર્થિક ટ્રસ્ટ,
વિલે પાર્લા, મુંબઈ

અધ્યાત્મયુગસર્જક પૂજ્ય સદ્ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીનો સંક્ષિપ્ત જીવન પરિચય

ભારતદેશના ગુજરાત રાજ્યમાં ભાવનગર જિલ્લાના 'ઉમરાળા' ગામમાં સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયના દશાશ્રીમાળી વણિક પરિવારના શ્રેષ્ઠીવર્ય શ્રી મોતીચંદભાઈના ઘેર, માતા ઉજમબાની કુંબે, વિક્રમ સંવત ૧૯૪૬ના વૈશાખ સુદ બીજ, (તા. ૨૧-૪-૧૯૯૦) રવિવારે વહેલી સવારે આ બાળ મહાત્માનો જન્મ થયો.

જે સમયે આ બાળ મહાત્મા ઘરતી પર પઢાર્યા, તે સમયે જૈનોના જીવનનો શ્વાસ અંધશ્રદ્ધા, પાખંડ અને શુષ્ક ક્રિયાકાંડમાં જ રૂંધાઈ રહ્યો હતો. કોઈક સ્થળે આધ્યાત્મિક ચિંતન ચાલતું હતું, પણ તેમાં અધ્યાત્મ નહોતું. એવા એ અંધકારમય કળીકાળમાં આ તેજસ્વી કલ્પનસૂર્યનો ઉદય થયો.

સાત વર્ષની ઉંમરે નિશાળમાં લૌકિક શિક્ષા લેવાનું શરૂ કર્યું. દરેક વસ્તુના હાર્દ સુધી પહોંચવાની તેજસ્વી બુદ્ધિપ્રતિભા, મધુરભાષીપણું, શાંતસ્વભાવ, ગંભીર મુખમુદ્રા તથા જતું કરવાનો સ્વભાવ હોવાથી બાળ 'કાનજી' શિક્ષકોમાં તથા વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રિય થઈ ગયા. નિશાળમાં તથા જૈન પાઠશાળાના અભ્યાસમાં પ્રાયઃ પ્રથમ નંબર આવતો, પરંતુ નિશાળના લૌકિક અભ્યાસથી તેમને સંતોષ થયો નહિ અને ઊંડે ઊંડે એમ લાગતું કે હું જેની શોધમાં છું તે આ નથી.

તેર વર્ષની ઉંમરે માતૃશ્રીના અવસાનથી પિતાજી સાથે પાલેજ જવાનું થાય છે. ચાર વર્ષ બાદ પિતાજીનો સ્વર્ગવાસ થતાં સત્તર વર્ષની ઉંમરે ભાગીદાર સાથે વેપારમાં જોડાય છે.

વ્યાપારની પ્રવૃત્તિ વખતે પણ તેઓ જરા પણ અપ્રમાણિકતા ચલાવી લેતા નહિ. સત્યનિષ્ઠા, નીતિમત્તા, નિખાલસતા અને નિર્દોષતાથી તેમનું વ્યાવહારિક જીવન સુગંધિત હતું. સાથે તેમનો આંતરિક વ્યાપાર અને ઝુકાવ તો સતત સત્યની શોધ તરફ જ હતો. દુકાનમાં પણ ધાર્મિક પુસ્તકો વાંચતા. વૈરાગી ચિત્તવાળા કલ્પનકુંવર રાત્રિના રામલીલા કે નાટક જોવા જતાં ત્યારે તેમાંથી વૈરાગ્યરસનું ઘોલન કરતાં. જેના ફળસ્વરૂપે સત્તર વર્ષની ઉંમરે ઉચ્છ્વળ ભવિષ્યની આગાહી કરતા બાર લીટીના કાવ્યની રચના કરે છે : 'શિવરમણી રમનાર તું, તું હી દેવનો દેવ...'

ઓગણીસ વર્ષની ઉંમરથી તો રાત્રિના આહાર, પાણી તથા અથાણાંનો ત્યાગ કરે છે. સત્યની શોધ માટે, દીક્ષા લેવાના ભાવથી ૨૨ વર્ષની યુવા વયે દુકાનનો પરિત્યાગ કરે

છે અને ગુરુ પાસે આજીવન-બ્રહ્મચર્ય વ્રત અંગીકાર કરે છે. પછી ૨૪ વર્ષની વયે (વિ. સં. ૧૯૭૦) જન્મનગરી ઉમરાળામાં ૨૦૦૦ જેટલા સાધર્મિઓના વિશાળ જનસમુદાયની હાજરીમાં સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયની દીક્ષા અંગીકાર કરે છે. દીક્ષા સમયે હાથી પર બેસવા જતાં ઘોતિયું ફાટે છે. તીક્ષ્ણ બુદ્ધિના ધારક ગુરુવરને શંકા પડી જાય છે કે કંઈક ખોટું થાય છે.

દીક્ષા લીધાં બાદ સત્યના શોધક આ મહાત્માએ સ્થાનકવાસી તથા શ્વેતાંબર સંપ્રદાયના સમસ્ત આગમોનો ગહન અભ્યાસ માત્ર ચાર વર્ષમાં જ પૂરો કર્યો. સંપ્રદાયમાં મોટી ચર્ચાઓ ચાલી. કર્મ છે તો વિકાર થાય છે ને? જો કે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીને હજી દિગંબર શાસ્ત્રો તો મળ્યા નહોતાં. છતાં પૂર્વના સંસ્કારના બળે તેઓ દઢતાપૂર્વક સિંહગર્જના કરે છે ‘જીવ પોતાથી સ્વતંત્રપણે વિકાર કરે છે; કર્મથી કે પરથી નહિ. જીવ પોતાના ઊંઘા પુરુષાર્થથી વિકાર કરે છે અને સવળા પુરુષાર્થથી નાશ કરે છે.’

વિ. સં. ૧૯૭૮માં મહાવીરપ્રભુના જિનશાસન-ઉદ્ધારનો અને હજારો મુમુક્ષુઓના મહાન પુણ્યોદય સૂચક એક મંગળકારી પવિત્ર પ્રસંગ બને છે

૩૨ વર્ષની ઉંમરે, વિધિની કોઈ ધન્ય પળે શ્રીમદ્ ભગવત્ કુંદકુંદાચાર્યદેવ વિરચિત સમયસાર નામનું મહાન પરમાગમ દામનગરમાં દામોદર શેઠ દ્વારા પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના હસ્તકમળમાં આવે છે અને આ પવિત્ર પુરુષના અંતરમાંથી સહજ જ ઉદ્ગાર નીકળે છે : ‘શેઠ! આ તો અશરીરી થવાનું શાસ્ત્ર છે.’ એનું અધ્યયન અને ચિંતન કરતાં અંતરમાં આનંદ અને ઉદ્ધાસ ઉભરાય છે. આ મહાપુરુષના અંતરંગ જીવનમાં પણ પરમ પવિત્ર પરિવર્તન થયું. ભૂલી પડેલી પરિણતિ નિજ ઘર દેખે છે. ત્યારબાદ વિ.સં. ૧૯૮૨ના ચાતુર્માસ પહેલા રાજકોટમાં શ્રી દામોદરભાઈ લાખાણીએ ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’ ગ્રંથ પૂ. ગુરુદેવશ્રીને આપ્યો. જે વાંચતા, પોતાના હૃદયની અનેક વાતોનું સમર્થન આ ગ્રંથમાંથી મળી આવતાં તેઓ તેના વાંચનમાં એવા ઓતપ્રોત થઈ જતાં કે તે વખતે તેમને ખાવું-પીવું કે સૂવું ગમતું નહીં. ત્યારબાદ શ્રી પ્રવચનસાર, અષ્ટપાહુડ, દ્રવ્યસંગ્રહ, સમ્યજ્ઞાન દીપિકા, વગેરે દિગંબર શાસ્ત્રોના અભ્યાસથી ૧૩ વર્ષ સુધી ખૂબ જ જ્ઞાનની પ્રગાઢતા બાદ તેઓશ્રીને નિઃશંક નિર્ણય થઈ જાય છે કે દિગંબર જૈનધર્મ જ મૂળ માર્ગ છે અને તે જ સત્ ધર્મ છે. તેથી અંતરંગ શ્રદ્ધા કંઈક અને બહારમાં વેશ કંઈક એવી સ્થિતિ તેમને અસહ્ય થઈ પડે છે. તેથી અંતરમાં ખૂબ જ મનોમંથન બાદ સંપ્રદાય છોડવાનો નિર્ણય કરે છે.

પરિવર્તન માટે યોગ્ય સ્થળની તપાસ કરતાં કરતાં સોનગઢ આવી ‘સ્ટાર ઓફ ઈન્ડિયા’ નામના એકાંત મકાનમાં મહાવીર જન્મકલ્યાણકના દિવસે (વિ. સં. ૧૯૯૧, ચૈત્ર સુદ ૧૩) બપોરે સવા વાગે સંપ્રદાયના ચિહ્ન મુહપત્તીનો ત્યાગ કરે છે અને જાહેર કરે છે : ‘હવે હું સ્થાનકવાસી સાધુ નથી, હું સનાતન દિગંબર જૈન ધર્મનો શ્રાવક છું.’ સિંહ સમાન વૃત્તિના ધારક આ મહાપુરુષે, ૪૫ વર્ષની ઉંમરે અંતરમાં મહાવીર્ય ઉછાળીને આ અદ્ભુત પરાક્રમી

કાર્ય કર્યું.

‘સ્ટાર ઓફ ઈન્ડિયા’માં ત્રણ વર્ષ દરમિયાન જિજ્ઞાસુ ભક્તજનોનો પ્રવાહ દિન-પ્રતિદિન વધતો જ ગયો, જેના કારણે આ મકાન ખુબ જ નાનું પડવા લાગ્યું. તેથી ભક્તોએ આ પરમપ્રતાપી સત્પુરુષ માટે નિવાસ અને પ્રવચનનું મકાન ‘શ્રી જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર’નું નિર્માણ કરાવ્યું. ગુરુદેવશ્રીએ વિ. સં. ૧૯૯૪ના વૈશાખ વદ ૮ના રોજ આ નિવાસસ્થાનમાં મંગળ પદાર્પણ કર્યું. આ ‘સ્વાધ્યાય મંદિર’ જીવન-પર્યંત આ મહાપુરુષની આત્મ-સાધના અને વીરશાસનની પ્રભાવનાનું કેન્દ્ર બની રહ્યું.

અહીં દિગંબર ધર્મના ચારે અનુયોગના નાના-મોટા ૧૮૩ જેટલા ગ્રંથોનો ઊંડાણથી અભ્યાસ કર્યો. તેમાંથી ૩૮ ગ્રંથો પર સભામાં પ્રવચનો કર્યા, જેમાં સમયસાર ઉપર તો ૧૯ વખત અધ્યાત્મવર્ષા કરી છે. પ્રવચનસાર, અષ્ટપાલુડ, પરમાત્મપ્રકાશ, નિયમસાર, પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ, સમયસાર કળશ-ટીકા વગેરે ગ્રંથો પર પણ અનેકવાર પ્રવચનો કર્યા છે.

દિવ્યધ્વનિનું રહસ્ય સમજાવનાર તેમજ કુંદકુંદાદિ આચાર્યોના ગહન શાસ્ત્રોનું રહસ્યોદ્ઘાટન કરનાર આ મહાપુરુષની ભવતાપવિનાશક અમૃતવાણીને ભાઈશ્રી નવનીતભાઈ ઝવેરીની દીર્ઘદષ્ટિને કારણે શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢ દ્વારા ઈ.સ.૧૯૫૯ થી ૧૯૮૦ સુધી નિયમિત રીતે ટેપમાં ઉતારી લેવામાં આવી હતી. જેના પ્રતાપે આજે આપણી પાસે ૯૦૦૦ થી વધુ પ્રવચનો સુરક્ષિતપણે ઉપલબ્ધ છે. આ મંગલ વાણી દેશ-વિદેશના તમામ મુમુક્ષુમંડળોમાં તેમજ લાખો જિજ્ઞાસુ મુમુક્ષુઓના ઘેર-ઘેર ગુંજતી થઈ ગઈ છે. તેથી એટલું તો નક્કી છે કે ભરતક્ષેત્રના ભવ્યજીવોને પંચમ કાળના અંત સુધી આ દિવ્યવાણી જ ભવના અભાવમાં પ્રબળ નિમિત્ત થશે.

આ મહાપુરુષનો ધર્મસંદેશ દેશ-વિદેશના સમસ્ત મુમુક્ષુઓને નિયમિત મળતો રહે તે હેતુથી સૌ પ્રથમ વિ. સં. ૨૦૦૦ના માગશર (ડિસેમ્બર ૧૯૪૩) માસથી ‘આત્મધર્મ’ નામની માસિક આધ્યાત્મિક-પત્રિકાનું પ્રકાશન સોનગઢથી મુરબ્બી શ્રી રામજીભાઈ માણેકચંદ દોશીના સંપાદન હેઠળ શરૂ થયું. આજે પણ ‘આત્મધર્મ’ ગુજરાતી તેમજ હિન્દી ભાષામાં નિયમિત રીતે પ્રકાશિત થઈ રહ્યું છે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના દૈનિક પ્રવચનોને પ્રસિદ્ધ કરતું ‘શ્રી સદ્ગુરુ પ્રવચન પ્રસાદ’ સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૦ થી નવેમ્બર ૧૯૫૬ સુધી પ્રકાશિત થયું. સ્વાનુભૂતિવિભૂષિત આ ચૈતન્યવિહારી મહાપુરુષની મંગળવાણી વાંચીને તેમજ સાંભળીને હજારો સ્થાનકવાસી, શ્વેતાંબર તથા અન્ય કોમના ભવ્યજીવો પણ તત્ત્વની સમજણાપૂર્વક સાચા દિગંબર જૈનધર્મના અનુયાયી થયા. અરે..! મૂળ દિગંબર જૈનો પણ સાચા અર્થમાં દિગંબર જૈન બન્યા.

શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢ દ્વારા દિગંબર આચાર્યો-મુનિવરોના તેમજ આત્માનુભવી પંડિતવર્યોના ગ્રંથો અને પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના તે ગ્રંથો પરના પ્રવચનોને પુસ્તક રૂપે છપાવવાનું કાર્ય વિ. સં. ૧૯૯૯ (ઈ.સ. ૧૯૪૩)થી શરૂ થયું. આ સત્-સાહિત્ય દ્વારા

વીતરાગી તત્ત્વજ્ઞાનની દેશ-વિદેશમાં અપૂર્વ પ્રભાવના થઈ, જે આજે પણ અવિરતપણે ચાલી રહી છે. પરમાગમોનું ઊંડું રહસ્ય સમજાવીને કૃપાળુ કલાન ગુરુદેવે આપણા સહુ ઉપર કરુણા વરસાવી છે. તત્ત્વજિજ્ઞાસુ જીવો માટે આ એક મહાન આધાર છે અને દિગંબર જૈન સાહિત્યની આ એક અમૂલ્ય સંપત્તિ છે.

દસલક્ષણ પર્યુષણ પર્વ દરમ્યાન ભારતભરમાં અનેક સ્થળોએ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ પ્રજ્વેલા તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રચાર માટે પ્રવચનકારો મોકલાય છે. આ પ્રવૃત્તિથી ભારતભરના સમસ્ત દિગંબર સમાજમાં જાગૃતિ આવી છે. આજે પણ દેશ-વિદેશમાં પર્યુષણ પર્વમાં સેંકડો પ્રવચનકાર વિદ્વાનો આ વીતરાગી વાણીનો ડંકો વગાડે છે.

બાળકોમાં તત્ત્વજ્ઞાનના સંસ્કારોનું સિંચન થાય તે હેતુથી સોનગઢમાં વિ. સં. ૧૯૯૭ (ઈ. સ. ૧૯૪૧)ના મે માસના વેકેશનથી ૨૦ દિવસના ધાર્મિક શિક્ષણ વર્ગ શરૂ થયા. વડીલો માટેનો પ્રૌઢ શિક્ષણ વર્ગ વિ. સં. ૨૦૦૩ના શ્રાવણ માસથી શરૂ કરવામાં આવેલ છે.

સોનગઢમાં વિ.સં. ૧૯૯૭ના ફાગણ સુદ બીજના રોજ નૂતન દિગંબર જિનમંદિરમાં કલાનગુરુના મંગળ હસ્તે શ્રી સીમંધરાદિ ભગવંતોની પંચકલ્યાણક વિધિપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા થઈ. તે સમયે સૌરાષ્ટ્રમાં માંડ ચાર-પાંચ દિગંબર જિનમંદિરો હતા અને દિગંબર જૈનો તો ભાગ્યે જ જોવા મળતા હતાં. આવા ક્ષેત્રે ગુરુદેવશ્રીની પાવન પ્રેરણાથી પ્રથમ જિનમંદિર બને છે અને બપોરે પ્રવચન બાદ જિનમંદિરમાં અડધો કલાક ભક્તિ થાય છે, જેમાં જિનવરભક્ત ગુરુરાજ હંમેશા હાજર રહે છે. ઘણીવાર તેઓશ્રી અતિભાવવાહી ભક્તિપાન કરાવતાં. આમ, ગુરુદેવશ્રીનું જીવન નિશ્ચય-વ્યવહારની અપૂર્વ સંધિપૂર્વકનું હતું.

ઈ. સ. ૧૯૪૧ થી ઈ. સ. ૧૯૮૦ દરમ્યાન સૌરાષ્ટ્ર-ગુજરાત ઉપરાંત ભારત દેશના અનેક શહેરોમાં તથા વિદેશમાં (નાઈરોબીમાં) એમ કુલ ૬૬ દિગંબર જિનમંદિરોની મંગળ પ્રતિષ્ઠા, આ વીતરાગમાર્ગ પ્રવર્તક સત્પુરુષના પવિત્ર કરકમળ દ્વારા થઈ.

જન્મમરણથી રહિત થવાના સંદેશા નિરંતર સંભળાવનાર આ ચૈતન્યવિહારી પુરુષની મંગળકારી જન્મજયંતી ઉજવવાની શરૂઆત ૫૯મા વર્ષથી થઈ. ૭૫મા હિરકજયંતી પ્રસંગે સમગ્ર ભારતના જૈન સમાજ દ્વારા ચાંદી જડિત એક આઠસો પાનાનો દળદાર ‘અભિનંદન ગ્રંથ’ આ ભાવિ તીર્થાધિનાથને ભારત સરકારના તત્કાલીન ગૃહમંત્રી શ્રી લાલબહાદુર શાસ્ત્રી દ્વારા મુંબઈમાં દેશભરના હજારો ભક્તોની હાજરીમાં અર્પણ થયો.

શ્રી સમ્મેદશીખરજીની યાત્રા નિમિત્તે ઈ. સ. ૧૯૫૭ તથા ઈ. સ. ૧૯૬૭માં એમ બે વખત સમગ્ર ઉત્તર અને પૂર્વ ભારતમાં મંગળ વિહાર કર્યો. તે જ રીતે ઈ. સ. ૧૯૫૯ અને ઈ. સ. ૧૯૬૪માં એમ બે વખત દક્ષિણ અને મધ્ય ભારતમાં મંગળ વિહાર કર્યો. આ મંગળ તીર્થયાત્રાના વિહાર દરમ્યાન લાખો જિજ્ઞાસુ જીવોએ આ સિદ્ધપદના સાધક સંતના દર્શન કર્યા અને તેઓશ્રીની ભવાંતકારી અમૃતમય વાણી સાંભળીને અનેક ભવ્ય જીવોના જીવનની

દિશા આત્મ-સન્મુખ થઈ ગઈ. આ સત્પુરુષને અનેક સ્થાનોએથી લગભગ ૮૦ જેટલા અભિનંદન પત્ર અર્પણ થયા.

શ્રી વીરપ્રભુના નિર્વાણ બાદ, આ સળંગ ૪૫ વર્ષનો સમય (વીર સંવત ૨૪૬૧ થી ૨૫૦૭ અર્થાત્ ઈ. સ. ૧૯૩૫ થી ૧૯૮૦) વીતરાગમાર્ગની પ્રભાવનાનો સુવર્ણકાળ હતો. જે કોઈ મુમુક્ષુ અધ્યાત્મ તીર્થધામ સુવર્ણપુરી જતા, તેમને તો ત્યાં ચતુર્થ કાળનો જ અનુભવ થતો.

વિ. સં. ૨૦૩૭ના કારતક વદ ૭, (તા. ૨૮-૧૧-૧૯૮૦) શુક્રવારના રોજ, આ પ્રબળ પુરુષાર્થી આત્મજ્ઞ સંતપુરુષ દેહાદિનું લક્ષ છોડી પોતાના જ્ઞાયક ભગવાનના અંતરધ્યાનમાં એકાગ્ર થયા, અતીન્દ્રિય આનંદકંદ નિજ પરમાત્મતત્ત્વમાં લીન થયા. સાંજે આકાશનો સૂર્ય અસ્ત થયો, ત્યારે સર્વજ્ઞપદના સાધક સંતે ભરતક્ષેત્રથી સ્વર્ગપુરી તરફ પ્રયાણ કર્યું. તેઓશ્રી વીરશાસનને પ્રાણવંતું કરી અધ્યાત્મયુગનું સર્જન કરતાં ગયાં.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામી આ યુગના એક મહાન અને અસાધારણ વ્યક્તિ હતા. તેમના બહુમુખી વ્યક્તિત્વની સૌથી મોટી વિશેષતા એ છે કે તેમણે સત્યથી ખુબ જ દૂર જન્મ લઈને સ્વયંબુદ્ધની જેમ સત્યનું અનુસંધાન કર્યું અને પોતાના પ્રયંડ પુરુષાર્થથી આત્મસાત્ પણ કર્યું.

આ વિદેહ દશાવંત મહાપુરુષનું અંતર જેટલું ઉજ્જ્વળ હતું તેટલું બાહ્યજીવન પણ પવિત્ર છે; પવિત્રતા અને પુણ્યનો સહજ યોગ આ કળિકાળમાં ભાગ્યે જ જોવા મળે છે. તેમની અત્યંત નિયમિત દિનચર્યા, સાત્વિક અને પરિમિત આહાર, આગમ સંમત સંભાષણ, કરુણ અને સુકોમળ હૃદય, તેમના વિરલ વ્યક્તિત્વના અભિન્ન અવયવો હતા. શુદ્ધાત્મતત્ત્વનું નિરંતર ચિંતન અને સ્વાધ્યાય એ જ તેમનું જીવન હતું. જૈન શ્રાવકના પવિત્ર આચાર પ્રત્યે તેઓશ્રી હંમેશા સતર્ક અને સાવધાન હતા. તેઓ જગતની પ્રશંસા કે નિંદાથી અપ્રભાવિત, માત્ર પોતાની સાધનામાં જ તત્પર રહેતા. ભાવલિંગી મુનિઓના તેઓ દાસાનુદાસ હતા.

આચાર્ય ભગવંતોએ જે મુક્તિનો માર્ગ પ્રકાશ્યો છે તેને આ અનુભૂતિ વિભૂષિત સંતપુરુષે પોતાના શુદ્ધાત્મતત્ત્વની અનુભૂતિના આધારે, સાતિશય જ્ઞાન અને વાણી દ્વારા, યુક્તિ ને ન્યાયથી સર્વ પ્રકારે સમજાવ્યો છે. દ્રવ્યની સ્વતંત્રતા, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય, ઉપાદાન-નિમિત્ત, નિશ્ચય-વ્યવહાર, ક્રમબદ્ધપર્યાય, કારણશુદ્ધપર્યાય, આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ, સમ્યજ્ઞાન અને તેનો વિષય, સમ્યજ્ઞાન અને જ્ઞાનનું સ્વ-પરપ્રકાશકપણું ઈત્યાદિ સમસ્ત તેઓશ્રીના પરમ પ્રતાપે આ કાળે સત્યરૂપે બહાર આવ્યું છે. આજે દેશ-વિદેશમાં લાખો જીવો મોક્ષના માર્ગને સમજવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, તે તેઓશ્રીનો જ પરમ પ્રતાપ છે.

સમગ્ર જીવન દરમ્યાન આ ગુણવંતા જ્ઞાનીપુરુષે બહુ જ અલ્પ લખ્યું છે, કેમકે તેઓશ્રીને તો તીર્થકરની વાણી જેવો યોગ હતો. તેમની અમૃતમય મંગળવાણીનો પ્રભાવ જ એવો હતો

કે સાંભળનાર તેનું રસપાન કરતાં થાકતા જ નહિ. દિવ્યભાવશ્રુત જ્ઞાનધારી આ પુરાણપુરુષે પોતે જ પરમાગમના આ સારભૂત સિદ્ધાંતો લખાવ્યા છે :

૧. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને અડે નહિ, સ્પર્શે નહિ.
 ૨. દરેક દ્રવ્યની દરેક પર્યાય ક્રમબદ્ધ જ થાય છે.
 ૩. ઉત્પાદ, ઉત્પાદથી છે, વ્યયથી કે ધ્રુવથી નથી.
 ૪. ઉત્પાદ પોતાના ષટ્કારકના પરિણામનથી થાય છે.
 ૫. પર્યાયના અને ધ્રુવના પ્રદેશ ભિન્ન છે.
 ૬. ભાવશક્તિના કારણે પર્યાય હોય જ છે, કરવી પડતી નથી.
 ૭. ભૂતાર્થના આશ્રયે સમ્યજ્ઞર્શન થાય છે.
 ૮. ચારે અનુયોગનું તાત્પર્ય વીતરાગતા છે.
 ૯. સ્વદ્રવ્યમાં પણ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના ભેદ પાડવા તે અન્યવશપણું છે.
 ૧૦. ધ્રુવનું આલંબન, પણ વેદન નહિ, અને પર્યાયનું વેદન, પણ આલંબન નહિ.
- આ અધ્યાત્મયુગસર્જક મહાપુરુષે પ્રકાશેલ સ્વાનુભૂતિનો પાવન પંથ જગતમાં સદા જયવંત વર્તો!

તીર્થંકર શ્રી મહાવીર ભગવાનની દિવ્યધ્વનિનું રહસ્ય સમજાવનાર શાસન સ્તંભ શ્રી કલ્પાન ગુરુદેવ ત્રિકાળ જયવંત વર્તો!

સત્પુરુષનો પ્રભાવના ઉદય જયવંત વર્તો!

અનુક્રમણિકા

પ્રવચન ક્રમાંક	તારીખ	ગાથા	પૃષ્ઠ ક્રમાંક
૦૧	૨૭.૮.૧૯૬૨	કાવ્ય-૧ થી ૫	૦૧
૦૨	૨૮.૮.૧૯૬૨	કાવ્ય-૬ થી ૯	૨૩
૦૩	૨૯.૮.૧૯૬૨	કાવ્ય-૧૦ થી ૧૪	૪૩
૦૪	૩૦.૮.૧૯૬૨	કાવ્ય-૧૫ થી ૨૦	૬૫
૦૫	૩૧.૮.૧૯૬૨	કાવ્ય-૨૦ થી ૨૫	૮૯
૦૬	૦૧.૯.૧૯૬૨	કાવ્ય-૨૬ થી ૩૧	૧૧૦
૦૭	૦૨.૯.૧૯૬૨	કાવ્ય-૩૨ થી ૪૦	૧૩૩

ॐ

श्री परमात्मने नमः

श्री मल्लकवि धनंजय रचित

विषापहार स्तोत्र प्रवचन

(अध्यात्मयुगपुरुष पूज्य गुरुदेवश्री कानञ्जस्वामीना
श्री 'विषापहार स्तोत्र' उपर प्रवचन)

श्रावण वद १३, सोमवार ता. २७-८-१९६२
काव्य १ थी प, प्रवचन-१

आ अेक विषापहार स्तोत्र ँ. ढगवान परमात्ढानी स्तुति, प्रशंसा अने ढलुढान करवानुं ढे स्वरूप अने अर्लीयां स्तुति कहेवामां आवे ँ. ढरेढर आत्ढढगवाननी स्तुति ँ आढां तो ढरेढर. ढगवान आत्ढा अढृतस्वरूप ँ. अेनी पर्यायढां—प्रढाढां राग-द्वेषनी अेकता अेवुं अेर, अेनी पर्यायढां अेर ँ अनाद्विनुं. अेने नाश करवानुं ँतन्यढूर्ति अढृतस्वरूप अेनी अंदरढां अेकाग्रतानी ढक्ति अे अेरने नाश करवानो उपाय ँ. शेडी!

आढ तो अे धनंढय ढल्लकवि थर्ढ गया ँ. लगढग आठढा सैकाढां. आढथी १२०० वर्ष लगढग पलेवा. ढाणवामां उड्डेन नगरीढां. ल्यो उड्डेन ँ के नलि? अर्ली उड्डेननुं कोण ँ? उड्डेन नगरीढां अे ढल्ल (कवि) धनंढय अेक शेठ लता. गूलस्थ लता. ढानतुंग आचार्यना वढतढां अेढना अे ढक्त लता. सढढाणुं? अे ढानतुंग आचार्यनी ढक्ति करता लता. अेढांथी पोताने पाण ढल्लकविपाणुं अने ढगवानना ढक्तराढ अेवी स्थिति अेढने उत्पन्न थर्ढ.

अेक वढत धरे अेना पुत्रने सर्पडंस थयो. अे सर्पडंसथी ँकोकरो ढेढान थर्ढ गया. ढैराने

ખબર પડી. શેઠને બોલાવ્યા. જાવ ભાઈ ભગવાનની સ્તુતિમાં બેઠા છે તો બોલાવો આ દીકરો મરી ગયો મરી શું ગયો પણ ઝેર ચડ્યું છે આ સર્પનું. પોતે તો અંદર વિચારની ધારામાં, ભગવાનની ભક્તિ અને આત્માની ભક્તિમાં એટલા મશગુલ હતા કે એણે એ પણ સાંભળ્યું નહિ. છેવટે છોકરાને એની મા ત્યાં નાખી ગઈ મડદાને. મડદું એટલે સર્પ કરડેલો, બેભાન પુત્રને નાખી ગયા. એને ખબર નથી કે અહીં છે છોકરો. પોતે તો અંતર વિચારધારામાં ચડ્યા અને અંદરમાં આ કવિપણાની શક્તિ હતી એટલે આ એક સ્તોત્ર બનાવ્યું છે. એ સ્તોત્ર બન્યું માટે, અહીં બનાવું માટે આ ઝેર ઉતરશે એવી પણ ત્યાં ઈચ્છા નહોતી. પણ એવો જ કોઈ મેળ થઈ ગયો કે ભક્તિમાં ધૂનમાં ચડતાં આ રચના ૪૦ શ્લોકની થઈ. એમાં પણ જ્યાં એ ૧૪મો આદિ શ્લોક જ્યાં શરૂ થયો ત્યાં ઓલાનું ઝેર ઉતરી ગયું. છોકરાનું ઝેર ઉતરી ગયું. સર્પનું ઝેર. સમજાણું કાંઈ? એ વખતે પછી એનું નામ આ સ્તોત્રનું વિષાપહાર નામ આપવામાં આવ્યું છે.

કહે છે ભગવાનની સ્તુતિ કરતા. આ ખરેખર ઋષભદેવ ભગવાનની સ્તુતિ છે. આદ્યબ્રહ્મા, પહેલા તીર્થંકર એની આ સ્તુતિ છે બાહ્યમાં અને અંતરમાં આદ્ય બ્રહ્મા પરમાત્મા પોતે. એની આદ્ય—શરૂઆત સાધકપણે પ્રગટ કરે છે એ રીતે આત્માની સ્તુતિનું વર્ણન કર્યું છે.

કાવ્ય-૧

(ઉપજાતિ છંદ)

સ્વાત્મસ્થિતઃ સર્વગતઃ સમસ્ત-

વ્યાપારવેદી વિનિવૃત્તસઙ્ગઃ।

પ્રવૃદ્ધકાલોઽપ્યજરો વરેણ્યઃ,

પાયાદપાયાત્પુરુષઃ પુરાણઃ।।

(વીર છંદ)

અપને મેં હી સ્થિર રહતા હૈ ઓર સર્વગત કહલાતા,
સર્વ સંગ ત્યાગી હોકર ભી સબ વ્યાપારોં કા જ્ઞાતા.
કાલ-માન સે વૃદ્ધ બહુત હૈ, ફિર ભી અજર-અમર સ્વયમેવ,
વિપદાઓં સે સદા બચાવે, વહ પુરાણ પુરુષોત્તમ દેવ!

અન્વયાર્થ :- (સ્વાત્મસ્થિતઃ અપિ સર્વગતઃ) આત્મસ્વરૂપ મેં સ્થિત હોકર ભી સર્વવ્યાપક; (સમસ્તવ્યાપારવેદિ અપિ) સબ વ્યાપારોં કે જાનકર હોકર ભી (વિનિવૃત્તસઙ્ગ) પરિગ્રહ સે રહિત; (પ્રવૃદ્ધકાલઃ અપિ અજરઃ) દીર્ઘ આયુવાલે હોકર ભી બુઢાપે સે રહિત તથા (વરેણ્ય) શ્રેષ્ઠ (પુરાણઃ પુરુષઃ) પ્રાચીન પુરુષ ભગવાન્

વૃષભનાથ! (ન:) હમ સબ કો (અપાયાત) વિનાશ સે (પાયાત) બચાવેં — રક્ષિત કરેં.

ભાવાર્થ :- ઈસ શ્લોક મેં વિરોધાભાસ અલંકાર હૈ. ઈસ અલંકાર મેં સુનતે સમય વિરોધ માલૂમ હોતા હૈ, પર બાદ મેં અર્થ કા વિચાર કરને સે ઉસકા પરિહાર હો જાતા હૈ. દેખિયે-જો અપને સ્વરૂપ મેં સ્થિત હોગા, વહ સર્વવ્યાપક કેસે હોગા? યહ વિરોધ હૈ; પર ઉસકા પરિહાર યહ હૈ કિ પુરાણ પુરુષ, આત્મ-પ્રદેશોં કી અપેક્ષા અપને સ્વરૂપ મેં હી સ્થિત હૈ, તથાપિ ઉનકા જ્ઞાન સબ જગહ કે પદાર્થોં કો જ્ઞાનતા હૈ; ઈસલિયે જ્ઞાન કી અપેક્ષા સર્વગત હૈ.

જો સંપૂર્ણ વ્યાપારોં કો જ્ઞાનનેવાલા હૈ. વહ પરિગ્રહરહિત કેસે હો સકતા હૈ? યહ વિરોધ હૈ; ઈસકા પરિહાર યહ હૈ કિ આપ સર્વ પદાર્થોં કે સ્વાભાવિક અથવા વૈભાવિક પરિવર્તનોં કો જ્ઞાનતે હુએ ભી કર્મોં કે સંબંધ સે રહિત હૈ. ઈસી તરહ દીર્ઘાયુ સે સહિત હોકર ભી બુઢાપે સે રહિત હૈ, યહ વિરોધ હૈ; ઈસકા પરિહાર ઈસ તરહ હૈ કિ મહાપુરુષોં કે શરીર મેં વૃદ્ધાવસ્થા કા વિકાર નહીં હોતા અથવા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ કી અપેક્ષા વે કભી ભી જીર્ણ નહીં હોતે. ઈસ તરહ ઈસ શ્લોક મેં વિઘ્ન બાધાઓં સે અપની રક્ષા કરને કે લિયે પુરાણ પુરુષ સે પ્રાર્થના કી ગયી હૈ. ૧.

કાવ્ય-૧ ઉપર પ્રવચન

પહેલો શ્લોક. (કાવ્ય)

(ઉપજાતિ છંદ)

સ્વાત્મસ્થિતઃ સર્વગતઃ સમસ્ત-

વ્યાપારવેદી વિનિવૃત્તસઙ્ગઃ।

પ્રવૃદ્ધકાલોઽપ્યજરો વરેણ્યઃ,

પાયાદપાયાત્પુરુષઃ પુરાણઃ।।

હે પુરાણપુરુષ! એમ કરીને ઉપાડ્યું છે. સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ઋષભદેવને પણ આ કાળના આદ્ય બ્રહ્મા ધર્મના કર્તા. આમ પુરાણપુરુષ છે એ. આમ જોઈએ તો આત્મા પુરાણપુરુષ છે. ચૈતન્યમૂર્તિ અનાદિઅનંત પુરાણપુરુષ, અનાદિઅનંત ભગવાન આત્મા છે. એને લઈને ઉદ્દેશીને વાત કરી છે. 'પુરુષઃ પુરાણઃ' એનો અર્થ જરી ટીકાકારે એવો પહેલો કર્યો કે પુરુષ પ્રમાણ

છે ને? પુરાણ પુરુષ શ્રીમદ્ આદિ બ્રહ્મા. પુરિષ ઈતિ અથો પુરુષઃ. આવે છે ને ભાઈ પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાયમાં? પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાયમાં. એમાં હશે સંસ્કૃત ટીકા છે ને? હા, એમાં છે. આમાં ઈ જ છે ને.

પોતાના ચૈતન્યપુર, આનંદપુરમાં જે શયન કરે એને પુરુષ કહેવામાં આવે છે. સમજાય છે કાંઈ? વિકાર અને પુણ્ય-પાપમાં શયન કરીને સૂતા તેને નપુંસક કહેવામાં આવે છે. ભગવાન આત્મા અનંત જ્ઞાનાદિ ચૈતન્યપુર, એમાં જે શયન નામ એકાકાર થઈને રમે એને પુરાણ પુરુષ એવા આત્માને પુરાણ પુરુષ કહેવામાં આવે છે. ભગવાનને પણ પુરાણ પુરુષથી સંબોધીને ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે.

‘સ્વાત્મસ્થિતઃ અપિ સર્વગતઃ’ ‘હે નાથ! આપ આત્મસ્વરૂપમે સ્થિત હોકર ભી સર્વવ્યાપક...’ આમ જુઓ તો આત્માના સ્વરૂપમાં આમ સ્થિત છો. આમ જોઈએ તો વિરોધ (દેખાય છે). આ વિરોધ પરિહાર, આ ઝેરનો વિરોધ છે ને એનો પરિહાર કરવા, આ વિરોધ પરિહાર અલંકારે આ સ્તુતિ કરી છે. હે ભગવંત! ‘આત્મસ્વરૂપમે સ્થિત હોકર ભી સર્વવ્યાપક...’ નામ બધાને જાણવાની તાકાત (છે તેથી) આપ સર્વવ્યાપી છો. ‘સબ વ્યાપારોકે જ્ઞાનકાર હોકર ભી...’ હે નાથ! બધા વેપારો જગતના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના બધાના જાણકાર હોવા છતાં પણ ‘પરિગ્રહ સે રહિત હો.’ કોઈ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય આપને પરની પક્કડમાં આવતી નથી. પક્કડ ક્યો નથી કોઈનો. જાણે બધાને, પક્કડ નહિ કોઈનો. સમજાય છે કાંઈ?

વળી ‘દીર્ઘાયુવાલે હોકર ભી બુઢાપા સે રહિત...’ હે નાથ! આપનું આયુષ્ય પણ મોટું હતું. છતાં વૃદ્ધાવસ્થા આપને આવી નહોતી. તીર્થકરને વૃદ્ધાવસ્થા ન હોય. જીર્ણ-શીર્ણ શરીર થાય એવું હોઈ ન શકે. એમ ભગવાન આત્મા અનાદિનો અનંત અનાદિ કાળનો હોવા છતાં એમાં એક પણ ગુણ ને પર્યાયોના જીર્ણ-શીર્ણ થયો નથી. બુઢાપો આત્માને લાગુ પડતો નથી. સમજાણું કાંઈ? અનાદિઅનંત નિત્યાનંદ પ્રભુ! જે ગમે તેટલો કાળ હો તો એમાં જીર્ણ લાગુ થાય કે જીર્ણતા થઈને આ શરીરમાં કાંચળી આદિ પડી જાય છે ને આ ચામડીમાં? એમ દ્રવ્ય સ્વભાવમાં ક્યાંય અપૂર્ણતા કે કાંઈ મોળપ કે કરમાતું હશે? એવો ને એવો ચિદ્ધન ભગવાન (રહેલો છે). આ એની સ્તુતિ કરવા હું ઊભો થયો છું. એમ ધનંજય કવિ કહે છે. અને આમ ઋષભદેવ ભગવાન...

ઋષભદેવનો ખરો અર્થ એ તો ભગવાનના નામથી પામે છે. બાકી આત્માને ઋષ્યતિ ઈતિ, ગચ્છતિ ઈતિ પરમપદં ઈતિ ઋષભઃ. સમજાય છે આ કાંઈ? આ ભગવાન જ આત્મા પોતાના પરમપદને પ્રાપ્ત કરે માટે આ આત્માનું નામ જ ઋષભ છે. ભારે ભાઈ બિરૂદ એના! ચૈતન્ય... બાપા! પણ તારી વાત શું કરવી? પૂર્ણાનંદ પ્રભુ એક સમયમાં એની અંદર આખું રૂપ ધ્રુવ છે. એમાં વિભાવ અને સ્વભાવની અનેક પર્યાયો પ્રગટે છતાં એની પક્કડ અને

પરિગ્રહ ધ્રુવમાં છે નહિ. એવો ભગવાન આત્મા 'દીર્ઘાયુવાલે હોકર ભી બુઢાપા સે રહિત શ્રેષ્ઠ પ્રાચીન પુરુષ ભગવાન ઋષભનાથ...' શ્રેષ્ઠ ચૈતન્યપ્રભુ ભગવાન પુરાણપુરુષ 'હમ સબકો...' જુઓ! 'ન:' શબ્દ પડ્યો છેને? 'હમ સબકો વિનાશ સે બચાવે.' એ વિકારી પર્યાય સે બચાવે. ચૈતન્યપ્રભુને વિનંતી કરે કે અરે..! નાથ! જાગ અને પૂર્ણ તારું સ્વરૂપ એમાં કાંઈ પૂર્ણ-અપૂર્ણતા (નથી.) તારા બજાનામાં કાંઈ ખોટ નથી. અમને હે આત્મા! આ વિકારનો નાશ કર અને વિકારથી અમને બચાવ. ભગવાનની સ્તુતિથી એમ કહેવામાં આવે છે કે હે પ્રભુ! અમને વિકારથી બચાવ.

'ભાવાર્થ :- શ્લોક મેં વિરોધાભાસ અલંકાર હૈ. ઈસ અલંકાર મેં સુનતે સમય વિરોધ માલૂમ હોતા હૈ. પર બાદ મેં અર્થ કા વિચાર કરને સે ઉસકા પરિહાર હો જાતા હૈ. દેખિયે — જો અપને સ્વરૂપ મેં સ્થિત હોગા વહ સર્વવ્યાપક કેસે હોગા?' આ વિરોધ... વિરોધ... વિરોધ. 'વહ વિરોધ પર ઉસકા પરિહાર યહ હૈ કિ પુરાણપુરુષ આત્મપ્રદેશકી અપેક્ષાસે અપને સ્વરૂપમેં સ્થિત હૈ.' ભગવાન પણ પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત છે અને આ આત્મા પણ પોતાના અસંખ્ય પ્રદેશમાં અનાદિ સ્થિત છે. 'અપને સ્વરૂપમેં સ્થિત હૈ. પર ઉનકા જ્ઞાન સબ જગહ કે પદાર્થોકો જ્ઞાનતા હૈ;...' ભગવાનનું જ્ઞાન બધાને જાણે છે. જુઓ! આ વિરોધ થઈ ગયો. સ્થિત અહીંયાં, જાણે બધાને. જાણે બધાને, સ્થિત અહીં. એમ પ્રભુ! તારો સ્વભાવ તો પૂર્ણ અસંખ્ય પ્રદેશમાં વ્યાપક છે. પણ છતાં એની તાકાત ત્રણ કાળ, ત્રણ લોકને એક સમયમાં વિકલ્પ વિના જાણવાની તાકાત છે. એવો ચૈતન્ય પ્રભુ અનાદિથી સર્વજ્ઞ પરમાત્મસ્વભાવ પોતાનો બિરાજી રહ્યો છે. આ એનો વિશ્વાસ કરીને અનુભવ કરવો એ એની ભક્તિ છે. 'ઈસલિયે જ્ઞાનકી અપેક્ષા સર્વગત હૈ.'

'જો સંપૂર્ણ વ્યાપારોં કા જ્ઞાનનેવાલા હૈ.' જગતના ચાર ગતિના ભવ્ય જીવો અને ચૌર્યાસીના અવતારના બધા પ્રાણીઓ અને જડ અનંતા, એના દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયનું પરિણામન બધું ભગવાનના જ્ઞાનમાં આવી જાય છે. વ્યાપારોં સે જ્ઞાનતા હૈ સબ પદાર્થોં કો. 'વ્યાપારોં કો જ્ઞાનનેવાલા હૈ, વહ પરિગ્રહરહિત કેસે હો સકતા હૈ?' બધા વ્યાપારને જાણે અને પરિગ્રહ નહિ. ભારે ભાઈ!

'યહ વિરોધ હૈ; ઈસકા પરિહાર યહ હૈ કિ સર્વ પદાર્થોં કે સ્વાભાવિક અથવા વૈભાવિક પરિવર્તનોં કો જ્ઞાનતે હુએ ભી...' આપને સ્વાભાવિક અને વૈભાવિક પર્યાયનો સંબંધ નથી. એમ કર્મનો પણ સંબંધ આપને નથી. 'ઈસી તરહ દીર્ઘાયુસે સહિત હોકર ભી બુઢાપે સે રહિત હૈં,...' લ્યો! દીર્ઘાયુ છે છતાં આત્માને બુઢાપો અને વૃદ્ધાવસ્થા કોઈ દિ' આવતી નથી. 'યહ વિરોધ હૈ; ઉસકા પરિહાર યહ હૈ કિ મહાપુરુષોંકે શરીરમેં...' મહા ઉત્તમ પુરુષોના શરીરમાં, મહા ઉત્તમ પુરુષ એવા આત્મામાં 'વૃદ્ધાવસ્થાકા વિકાર નહીં હોતા...' જીર્ણતા હોતી (નહીં).

‘અથવા શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપકી અપેક્ષા વે કભી ભી જીર્ણા નહીં હોતે.’ જુઓ! એ પણ અર્થ કર્યો છે. શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપમાં ઘણો કાળ ગયો... ઘણો કાળ ગયો માટે કાંઈ જીર્ણ-શીર્ણ કાંઈ કરચલી-બરચલી પડતી હશે ગુણમાં? ના. ‘ઈસ તરહ સ્લોકમેં વિદ્ન બાધાઓં સે અપની રક્ષા કરને કે લિયે...’ જુઓ! વાત તો આમ છે. પર્યાયમાં વિકાર છે અને બાહ્યમાં સંયોગમાં પ્રતિકૂળતા હો. આ બેયથી ‘રક્ષા કરને કે લિયે પુરાણપુરુષ સે પ્રાર્થના કી ગઈ હૈ.’ અનાદિઅનંત ભગવાનની પ્રાર્થના આમ પરમાત્મા તીર્થકરદેવની પ્રાર્થના કરી છે. સમજાણું? એની કથામાં કાંઈક વાત છે ખરી. હવે સાચી-ખોટી કાંઈ (ખબર નથી). ભક્તામર છે ને ભાઈ? ભક્તામરનું નથી આ હરિભાઈનું પુસ્તક? હરિભાઈએ છપાવ્યું છે એમાં બધી કથાઓ લીધી હતી.

એ પોતે ધનંજયે એક નામમાળા બનાવેલી, નામ માળા. થોડી. અને એ વખતે ઉચ્ચૈનમાં ભોજ રાજા હતા ને? શું કહેવાય આ? રાજા ભોજ, રાજા ભોજ. અને વિદ્વાતાનો બહુ શોખ હતો. વિદ્વાનોને મળું. એમાં એક કાળિદાસ જે કવિ હતા અને કાળી દેવી પ્રસન્ન હતી અને ઘણું બનાવેલું. એમાં કોઈ ગામનો એક શેઠ હશે. એના નાના છોકરાએ ધનંજયે બનાવેલી નામમાળા કંઠસ્થ કરેલી. છોકરાએ. કંઠસ્થ કરેલી અને એ છોકરાને લઈને રાજમાં ગયા તો રાજાએ તો અનુકૂળ હતો ને બધાને? પધારો શેઠ સાહેબ પધારો! એમ માન આપ્યું. છોકરાને ઓલી નામમાળા કંઠસ્થ હતી એ બોલાવી. આ છોકરો.. આટલું શું એને આવડે છે કાંઈ? કહે હા, એક નામમાળા છે એ કંઠસ્થ છોકરાએ કરી છે. બીજો તો અભ્યાસ નથી. રાજા કહે પણ એ નામમાળા એ નામ ગ્રંથનું મેં સાંભળ્યું નથી અત્યાર સુધી. હું તો બધા ગ્રંથનો જાણનાર છું. અત્યારે ચાલે છે એટલા બધા પંડિતોના. આ કોણ છે? સાહેબ! એક ધનંજય નામના આપની નગરીમાં મહાકવિ સમર્થ છે. એણે એક નામમાળા બનાવી છે. એ ઓલા કાળિદાસને સહન થયું નહિ. એ વાણિયા શું જાણે વળી નામને, વિદ્યાને? સમજાણું?

બ્રાહ્મણો એના વિદ્યાના પારંગત અને વેદ ને વેદના જાણનાર પારંગત છે. વાણિયાને વળી વિદ્યા કેવી? એ તો સાહેબ અમારી નામ મંજરી છે. અમારી નામ મંજરી છે. અમારી બનાવેલી છે. સમજાણું? ત્યારે કહે, બોલાવો ધનંજયને. બોલાવ્યા ધનંજયને. કહે, શું છે આ? સાહેબ! મેં બાળક માટે નામમાળા બનાવી છે. એ લોકો માથે હડતાળ ફેરવવા માટે, મારું નામ ભૂંસાડવા માટે એનું નામ નામ મંજરી આપ્યું છે. તપાસ કરો એ વસ્તુની. તપાસ કરતા તો નીકળી કે ઓહોહો..! આવા પુરુષ ગામમાં મારે અને શેઠ તમે મને દર્શન કરવા પણ ન આવો. મારી પાસે આવો નહિ. અને અમે કોણ છીએ તમે ગામમાં એની ખબરે અમને પડે નહિ. સાહેબ! અમારે શું કામ? અમને તો અમારા ધંધા હારે કામ. અમારે બીજા હારે (શું કામ હોય?) આજ આપના દર્શન થયા એટલે આપને આ વાત કરું છું.

એ ધનંજયે એકાકાર ભક્તિમાં છોકરાના બેહોશ પડેલાને પ્રજા... એમ ભગવાન આત્માની

પર્યાય બેહોશ થયેલી છે. સમજાણું કાંઈ? એમાં અંતરથી ઉદ્ધાસ આવતો, ચૈતન્યપ્રભુ ભગવાનની ભક્તિમાં જોડાતો એ બેહોશનો નાશ થઈ જાય છે. એમાં સ્તુતિ કરતાં... કરતાં... કરતાં... કરતાં... એને ઈચ્છા પણ નથી, વરદાન માગતા નથી, મારે કાંઈ જોઈતું નથી. પણ ભક્તિમાં કુદરતે એવો નિમિત્ત નિમિત્ત સંબંધ થઈ ગયો. બાળકનું ઝેર એની મેળાએ વગર માગ્યે, વગર ઈચ્છે... શેઠી! ઊતરી ગયું. એમ આત્માના અંદરના જ્ઞાન અને ધ્યાનના ઉદ્ધાસથી વગર માગણીએ કે મારે આનો નાશ થાય કે ઠીક (થાય) એમ પણ છે નહિ. સમજાણું કાંઈ? એ મિથ્યા ભ્રાંતિ અને મોહના રાગ-દ્રેષના ભાવનો સહેજે સ્વભાવની ધૂનમાં એનો નાશ થાય છે એવો ભગવાન આત્મા બિરાજે છે. ભગવાનની ભક્તિમાં બહારથી પણ નાશ થયો એવો વ્યવહાર પણ સાથે રહ્યો છે.

કાવ્ય-૨

परैरचिन्त्यं युगभारमेकः,
स्तोतुं वहन्योगिभिरप्यशक्यः।
स्तुत्योऽद्य मेऽसौ वृषभो न भानोः,
किमप्रवेशे विशति प्रदीपः॥

જિસને પર-કલ્પનાતીત, યુગ-ભાર અકેલે હી ઝેલા,
જિસકે સુગુણ-ગાન મુનિજન ભી, કર નહિં સકે એક બેલા.
ઉસી વૃષભ કી વિશદ વિરદ યહ, અલ્પબુદ્ધિ જન રચતા હૈ,
જહાં ન જાતા ભાનુ વહાં ભી, દીપ ઉજેલા કરતા હૈ.

અન્વયાર્થ :- (પરૈઃ) દૂસરોં કે દ્વારા (અચિન્ત્યમ્) ચિંતવન કરને કે અયોગ્ય (યુગભારમ્) કર્મયુગ કે ભાર કો (એકઃ) અકેલે હી (વહન) ધારણ કિયે હુએ તથા (યોગિભિઃ અપિ) મુનિયોં કે દ્વારા ભી (સ્તોતુમ્ અશક્યઃ) જિનકી સ્તુતિ નહીં કી જાત સકતી હૈ—એસે (અસૌ વૃષભઃ) વે ભગવાન વૃષભનાથ (અદ્ય) આજ (મે સ્તુત્યઃ) મેરે દ્વારા સ્તુતિ કરને કે યોગ્ય હૈં અર્થાત્ આજ મેં ઉનકી સ્તુતિ કર રહા હું, સો ઠીક હૈ. (ભાનોઃ) સૂર્ય કા (અપ્રવેશ) પ્રવેશ નહીં હોને પર (કિમ્) ક્યા (પ્રદીપઃ) દીપક (ન વિશતિ) પ્રવેશ નહીં કરતા? અર્થાત્ કરતા હૈ.

ભાવાર્થ :- ભગવાન! યહાં જબ ભોગભૂમિ કે બાદ કર્મભૂમિ કા સમય પ્રારંભ

હુઆ થા, ઉસ સમય કી સબ વ્યવસ્થા આપ અકેલે હી કર ગયે થે. ઈસ તરહ આપ કી વિલક્ષણ શક્તિ કો દેખકર યોગી ભી કહ ઉઠે કિ મેં આપ કી સ્તુતિ નહીં કર સકતા, પર આજ મેં આપ કી સ્તુતિ કર રહા હું. ઈસકા કારણ મેરા અભિમાન નહીં હૈ, પર મેં સોચતા હું કિ જિસ ગુફા મેં સૂર્ય કા પ્રવેશ નહીં હો પાતા, ઉસ ગુફા મેં ભી દીપક પ્રવેશ કર લેતા હૈ. યહ ઠીક હૈ કિ દીપક, સૂર્ય કી ભાંતિ ગુફા કે સબ પદાર્થો કો પ્રકાશિત નહીં કર સકતા; ઉસી તરહ મેં ભી યોગિયોં કી તરહ આપ કી પૂર્ણ સ્તુતિ નહીં કર સકુંગા, કિર ભી મુજ મેં જિતની સામર્થ્ય હૈ, ઉસસે બાજ ક્યોં આઉં? ૨.

કાવ્ય-૨ ઉપર પ્રવચન

બીજો શ્લોક. (કાવ્ય) બોલો લ્યો.

પરૈરચિન્ત્યં યુગભારમેકઃ,

સ્તોતું વહન્યોગિભિરપ્યશક્યઃ।

સ્તુત્યોઽદ્ય મેઽસૌ વૃષભો ન ભાનોઃ,

કિમપ્રવેશે વિશતિ પ્રદીપઃ।।

લ્યો! ‘અદ્ય મે અસૌ વૃષભો આદિ બ્રહ્મા’ એની સ્તુતિ કરું છું. આદિ બ્રહ્મા છે ને ટીકામાં? આદ્ય બ્રહ્મા. કેવા હતા એ ભગવાન? ‘દૂસરોં કે દ્વારા ચિંતવન કરને કે અયોગ્ય હૈ.’ હે ભગવાન! બીજા દ્વારા આપ ચિંતવનમાં આવી શકો એવા નથી. ભગવાન આત્મા પણ કલ્પનામાં, ચિંતવનમાં આવી શકે એવો નથી. વચનાતીત છે, કલ્પનાતીત છે, મનાતીત છે. એકલો સ્વસંવેદન આનંદકંદથી જણાય એવો છે. એવો ભગવાન આત્મા અને પોતે પર પરમાત્મા. બેય ‘દૂસરોં કે દ્વારા ચિંતવન કરને કે અયોગ્ય હૈ.’ ‘યુગભારમ્’ ‘કર્મ કે ભાર કો અકેલે હી ધારણ કિયે હુએ...’ હૈ. ત્યારે કર્મયુગ હતો અને કર્મભૂમિ જ્યારે થઈ એ બધા ભરત ક્ષેત્રનો ભાર આપે નિર્વાહ કર્યો છે. એકલા કલ્પવૃક્ષ આદિ જ્યારે ગયા, ત્યારે હે પ્રભુ! આપે બધાનો નિર્વાહ કર્યો. એમ આત્મામાં એકલું ચિંતવન, એકલા આનંદ અને સ્વરૂપની એકાગ્ર થતાં, બધા ભાવ, શુદ્ધનો ભાર આત્મા હોઈ શકે. એ વિકલ્પ અને નિમિત્તના ભાર નથી કે એ આત્માની શાંતિનું વહન કરી શકે. શેઠી!

‘કર્મયુગ કે ભાર કો અકેલે હી ધારણ કિયે હુએ...’ પેલું આવે છેને કલ્પવૃક્ષ ને? અંદરમાં એ છે. ‘કલ્પવૃક્ષ આદિ અભાવેન પ્રાણી આજિવિકા...’ પ્રાણીને આજીવિકા ન થઈ. ભગવાન પાસે પોકાર કરતા ગયા. હે પ્રભુ! આ બધું શું થયું આ? આજીવિકા

અમારા સાધન કલ્પવૃક્ષ સૂકાય છે. અમારે જે ચીજ જોઈએ. તે એમાં આવતી કે મળતી નથી. એ ભગવાન પાસે ગયા તો બધાની આજીવિકા (કરી દીધી). એવા વિકલ્પો આવ્યા અને એ જાતના પુણ્યનો યોગ અને નિમિત્ત થયા. સમજાય છે કાંઈ? જુઓ! એમાં ય ઊંઘ મારે છે કેટલાક કે ભગવાને પહેલું જગતને આ બતાવ્યું. કૃષિકર્મની વગેરે વિદ્યા આદિ. સમજાય છે? ભાઈ! એ વાતમાં એવી વાત છે કે એને એ જાતના પર્યાયો બહારમાં થવાના હોય. અહીંયાં એ જાતનો વિકલ્પ હતો, એ જાતનું કથન નીકળી ગયું. પોતે તો કલ્પવૃક્ષમાં અને અંતર આત્માની ધૂનમાં ને એકાગ્રતામાં છે. પણ જગતના એવા પુણ્યને લઈને એવું થયું. એમ પવિત્રતામાં પણ એ કલ્પવૃક્ષ સમાન ભગવાન આત્મા, એની એકાગ્રતાની ધૂન કરતા મહા ચૈતન્ય અસાધારણ કારણ પ્રભુ, આ એની ભક્તિ કરતાં કલ્પવૃક્ષના બહારના સાધન તૂટ્યા, સામગ્રી તૂટી, શરીર જીર્ણાદિ થયું અને પુણ્ય ખૂટ્યા હોય પણ પવિત્રતા સ્વભાવને આશ્રયે પ્રગટે કે કોઈની એને જરૂર પડે નહિ. સમજાય છે કાંઈ? કોઈની જરૂર નહિ એવો ભગવાન આત્મા સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ પૂર્ણાનંદથી ભરચક ભરેલો છે.

અહીં ભગવાનની વ્યવહારથી વાત કરે છે. પ્રભુ! ‘યોગિભિઃ અપિ’ ‘મુનિયોં કે દ્વારા ભી જિનકી સ્તુતિ નહીં કી જા સકતી હૈ.’ મુનિઓ પણ શું કરે? અંદર સમાઈ ગયા. અંદર એક જ ઉપાય. મુનિથી પણ આપની સ્તુતિ (ન થઈ). ૩૩-૩૩ સાગર સુધી સ્વાધ્યાયના ભાવો કર્યા. સર્વાર્થસિદ્ધના દેવો, પણ કાંઈ પાર પડ્યો નહિ. એ અંદર સમાયે પાર (આવે), બાકી કોઈ રીતે પાર પડે એવું નથી. એવા ‘મુનિયોં કે દ્વારા ભી જિનકી સ્તુતિ નહીં કી જા સકતી હૈ — એસે વે ભગવાન વૃષભનાથ આજ મેરે દ્વારા સ્તુતિ કરને કે યોગ્ય હૈં.’ મુનિઓ દ્વારા સ્તુતિ થતી નથી એની મારા દ્વારા સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે. ‘અર્થાત્ આજ મૈં ઉનકી સ્તુતિ કર રહા હું, સો ઠીક હૈ. સૂર્ય કા પ્રવેશ નહીં હોને પર...’ જ્યાં સૂર્ય ન હોય ત્યાં ‘દીપક પ્રવેશ નહીં કરતા?’ દીપકથી અંજવાળું નથી થતું. સૂર્ય ન હોય ત્યાં સુધી દીપકથી અંજવાળું થાય કેમ? હે ભગવાન! પૂર્ણ પરમાત્મા અંતરમાં પ્રગટરૂપે પડ્યા છો એ તો બહાર આવે નહિ. પણ અમારી વર્તમાન પ્રગટ પર્યાય દ્વારા, દીપક દ્વારા અમારા ચૈતન્યની જાતની અમે સંભાળ લઈ શકીએ છીએ. સમજાય છે કાંઈ? ક્યા ‘દીપક પ્રવેશ નહીં કરતા?’

‘હે ભગવંત! યહાં જબ ભોગભૂમિકે બાદ કર્મભૂમિકા સમય પ્રાપ્ત હુઆ થા, ઉસ સમય કી સબ વ્યવસ્થા આપ અકેલે હી કર ગયે?’ જુઓ! વ્યવસ્થા કરી શકાતી હશે કે નહિ? શેઠી! એ નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધના વ્યવહારના કથનનું મહત્પાણું બતાવ્યું છે. ‘ઈસ તરહ આપકી વિલક્ષણ શક્તિ કો દેખકર યોગી ભી કહ ઉઠે કિ મૈં આપકી સ્તુતિ નહીં કર સકતા,...’ ઓ..હો..! એમનો વ્યવહાર, એમનો નિશ્ચય, એમના પુણ્ય, એનું શરીર પરમ ઔદારિક, એની વાણી મીઠી મધુરી આદિ કોઈ વાતનું હું વર્ણન કરી શકું

એવી મારામાં તાકાત નથી. ઈન્દ્ર પણ હારી ગયા એ પછી કહેશે. સમજાણું? ‘આપકી સ્તુતિ નહીં કી જાતી,...’ હે ભગવાન ઋષભનાથ! ‘આજ મેરે દ્વારા સ્તુતિ કરને યોગ્ય’ ‘સૂર્યકા પ્રવેશ નહીં હો પાતા,...’ દીવાનો પ્રવેશ નથી. એમ સર્વ વ્યવસ્થા જ્યારે આપે કરી, ‘ઇસ તરહ આપકી વિલક્ષણ શક્તિ કો દેખકર યોગીઓ ભી કહ ઉઠે કિ... પર આજ મેં આપકી સ્તુતિ કર રહા હું.’ મારું જોર ચૈતન્યપ્રભુમાં છે અને આપની ભક્તિમાં છે. ભલે બીજા ન કરી શક્યા પણ હું તો કરવા તૈયાર થયો છું. સમજાય છે કાંઈ?

‘ઇસકા કારણ મેરા અભિમાન નહીં, પર મેં સોચ રહા હું કિ જિસ ગુફા મેં સૂર્ય કા પ્રવેશ નહીં હો પાતા,...’ જે ગુફામાં સૂર્યનો પ્રવેશ નથી ‘ઉસ ગુફા મેં ભી દીપક પ્રવેશ કર લેતા હૈ. યહ ઠીક હૈ કિ દીપક, સૂર્ય કી ભાંતિ ગુફા કે સબ પદાર્થો કો પ્રકાશિત નહીં કર સકતા; ઉસી તરહ મેં ભી યોગિયોં કી તરહ આપકી પૂર્ણ સ્તુતિ નહીં કર સકુંગા, ફિર ભી મુજમેં જિતની સામર્થ્ય હૈ, ઉસસે બાજ ક્યોં આઉં?’ બાજનો અર્થ શું છે?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ઈસસે નહીં ચૂકુંગા. જેટલી મારી શક્તિમાં છે એનાથી હું ચુકીશ નહિ. બરાબર મારા પુરુષાર્થ દ્વારા આત્માને મેળવી લઈશ. ભગવાન! આપની પણ ભક્તિ કરીશ અને મારો સ્વભાવ પૂર્ણ છે એને પણ મારા પ્રયત્ન દ્વારા હું મેળવીશ. એવો મને હરખ અને વિશ્વાસ છે. એવો મને વિશ્વાસ છે અને એવો મને હરખ છે એમ કહે છે. સમજાણું?

અધ્યાત્મમાં એમ છે મૂળ તો. પરમાત્મસ્વભાવ આત્માનો ચિંતવન .. નથી. છતાં હું અંતર સાધક દ્વારા, સ્વભાવ દ્વારા, તેનો અનુભવ કરવા તૈયાર થયો છું. ભલે આખો સૂર્ય પ્રભુ પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિ કેવળજ્ઞાનની કે સૂર્ય પ્રભુ આત્મા બહાર ન આવે. પણ મારી જ્ઞાનની સ્વસંવેદનશક્તિ દ્વારા—દીવા દ્વારા આપને હું પહોંચી વળીશ અને આપના પૂર્ણ સ્વભાવને પ્રાપ્ત કરીને હું પણ મોક્ષ જવાનો છું.

કાવ્ય-૩

તત્યાજ શક્રઃ શકનાભિમાનં,
નાહં ત્યજામિ સ્તવનાનુબન્ધમ્।
સ્વલ્પેન બોધેન તતોઽધિકાર્થં,
વાતાયનેનેવ નિરૂપયામિ।।

શક સરીખે શક્તિવાન ને, તજા ગર્વ ગુણ ગાને કા,
કિન્તુ ન મેં સાહસ છોડૂંગા, વિરદાવલી બનાને કા.
અપને અલ્પજ્ઞાન સે હી મેં, બહુત વિષય પ્રકટાઉંગા,
ઈસ છોટે વાતાયન સે હી, સારા નગર દિખાઉંગા.

અન્વયાર્થ :- (શક્ર) ઈન્દ્ર ને (શકનાભિમાનમ્) સ્તુતિ કર સકને કી શક્તિ કા અભિમાન (તત્યાજ) છોડ દિયા થા કિન્તુ (અહમ્) મેં (સ્તવનાનુબન્ધમ્) સ્તુતિ કે ઉદ્યોગ કો (ન ત્યજામિ) નહીં છોડ રહા હું. મેં (વાતાયનેન ઇવ) ઝરોખે કી તરહ (સ્વલ્પેન બોધેન) થોડે સે જ્ઞાન કે દ્વારા (તતઃ) ઉસસે (અધિકાર્થમ્) અધિક અર્થ કો (નિરૂપયામિ) નિરૂપિત કર રહા હું.

ભાવાર્થ :- જિસ તરહ છોટે સે ઝરોખે મેં ઝાંકકર ઉસસે કઈ ગુણી બડી વસ્તુઓં કા વર્ણન કિયા જાતા હે, ઉસી તરહ મેં ભી અપને અલ્પજ્ઞાન સે જાનકર આપ કે ગુણોં કા વર્ણન કર રહા હું. મુજે અપને ઈસ અનોખી સૂઝ પર હર્ષ ઓર વિશ્વાસ દોનોં હે, ઈસલિયે મેં ઈન્દ્ર કી તરહ અપની શક્તિ કો નહીં છિપાતા. ૩.

કાવ્ય-૩ ઉપર પ્રવચન

ત્રીજી. (ત્રીજું કાવ્ય)

તત્યાજ શક્રઃ શકનાભિમાનં,
નાહં ત્યજામિ સ્તવનાનુબન્ધમ્।
સ્વલ્પેન બોધેન તતોઽધિકાર્થં,
વાતાયનેનેવ નિરૂપયામિ।।

એનું હિન્દી છે આમાં બીજાએ કરેલું. આપણે આમાં પણ છે. સ્તવનમાળા છેને? સ્તવનમાળામાં એ બીજાનું કરેલું છે હિન્દી. એક સ્તવનમાળા છે આમાં એ બીજાનું કરેલું છે.

શક સરીખે શક્તિવાન ને, તજા ગર્વ ગુણ ગાને કા,
કિન્તુ મેં ન સાહસ છોડૂંગા, વિરદાવલી બનાને કા.
અપને અલ્પજ્ઞાન સે હી મેં, બહુત વિષય પ્રગટાઉંગા,
ઈસ છોટે વાતાયન સે હી, સારા નગર દિખાઉંગા.

જુઓ! આ હિન્દી છે તમારે હિન્દીવાળાને જરી (સહેલું પડે). ‘શક્ર’ નામ દેવેન્દ્ર. ‘ઈન્દ્ર ને સ્તુતિ કર સકને કી શક્તિ કા અભિમાન છોડ દિયા...’ હે નાથ! શું સ્તુતિ કરું? ક્યાં આપના ગુણ! મારી દષ્ટિમાં પૂર્ણ તો આવતા નથી. હું શું સ્તુતિ કરી શકું? સાધક છે ને? સમ્યજ્ઞ છે. કાંઈ પૂર્ણ ગુણ પ્રગટ થયા નથી. એવા શક નામ સામર્થ્યવાળો આત્મા,

પર્યાયમાં સમર્થ હોવા છતાં, એ પૂર્ણને પહોંચી શકતો નથી. માટે કહે છે, હું સ્તુતિ કરવાનો વિકલ્પ છોડી દઉં છું.

એમ 'શક્તિને સ્તુતિ કરને કી શક્તિ કા અભિમાન છોડ દિયા થા કિન્તુ મૈં સ્તુતિ કે ઉદ્યોગ કો નહીં છોડ રહા હૂં.' સ્તુતિનો ઉદ્યોગ નહિ છોડું. અંતરાત્મા એ પણ સ્તુતિ કરતાં... કરતાં... કરતાં... અંતરમાં ઠરી ગયા અને ત્યારે તે પરમાત્મપદને પામ્યા. હું પણ હવે સ્તુતિ કરતા પાછો હઠીશ નહિ. સમજાણું કાંઈ? આત્માનો સ્વભાવ પૂર્ણ પરમાત્મા, પરમબ્રહ્મ અખંડાનંદ એની સ્તુતિ ને ભક્તિમાં એકાગ્ર થયેલો હું, હવે પાછો હઠીશ નહિ. પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન અને પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કર્યે, મારો પૂર્ણ પુરુષાર્થ ત્યારે પ્રાપ્ત થશે. એ વિના હવે પાઠો હઠીશ નહિ. લ્યો! આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં શેઠ પોતે ભગવાનની ભક્તિ કરતાં, આટલો પુરુષાર્થ ઉછાળે છે.

મહાકવિ ભક્તરાજ છે. ધનંજય એનું નામ, જુઓને ધનંજય! એક કોર ધન્ય એનો આત્મા અને જય જેનો થયો. સમજાય છે કાંઈ? પ્રભુ! ઈન્દ્રને સ્તુતિ કરને કા અભિમાન છોડ દિયા. 'મૈં સ્તુતિ ઉદ્યોગ કો નહીં છોડ રહા હૂં. મૈં ઝરોખેં કી તરહ...' ઝરોખું હોય ને નાની આંખ આમ ઝરોખું જોવાનું. 'ઝરોખે કી તરહ થોડે સે જ્ઞાન કે દ્વારા અધિક અર્થ કો ઝરોખે ઓર જ્ઞાનસે અધિક અર્થકો નિરૂપિત કર રહા હૂં.' દેખો! નાના ઝરોખામાં બેઠી એણે અર્થ પૂરો નથી લીધો. પાઠમાં છેલ્લું છે, જુઓ! ... એક નાના કાણામાંથી હું અનેક હાથી જોઈ શકીશ. છિદ્ર તો નાનું હોય આમ. પણ એમાંથી અનેક ગજ, મોટા ગજ—હાથી એનાથી હું જોઈ શકીશ. એમ હે ભગવાન! આપની સ્તુતિ કરતાં.. કરતાં કરતાં મારું જ્ઞાન તો અલ્પ છે, અલ્પ બુદ્ધિ છે પણ મોટો ગજ હાથી જેવો આત્મા, એના પૂર્ણ ગુણની હું સ્તુતિ કરવા તૈયાર થયો છું. અલ્પ જ્ઞાન દ્વારા મહા સર્વજ્ઞની સ્તુતિ હું કરીશ. સર્વજ્ઞ દ્વારા સર્વજ્ઞની સ્તુતિ ક્યાં થાય છે? મારા અલ્પ જ્ઞાન દ્વારા આપની સ્તુતિ કરીશ પરમાત્માની વિકલ્પથી વ્યવહારથી વાત છે. નિશ્ચયથી પોતાના સ્વભાવની સ્તુતિ કરીશ. ભલે જ્ઞાન થોડું પાંચ સમિતિ, ગુપ્તિ આદિ થોડું હોય. પણ કેવળજ્ઞાનનો કંદ, અવિનાભાવી એવો ચૈતન્ય, એની સ્તુતિ અને ભક્તિ કરવા હું તૈયાર થયો છું. એમાંથી આખા આત્માને ભાળીશ. નાના કાણામાં ગજ દેખાય, એમ નાના જ્ઞાનમાં આખો આત્મા દેખાય. સમજાણું કાંઈ?

ભક્તો ભજન કરેને? એ આ ભજન. આ ભજન છે. આપણે આવે છેને ૩૧મી ગાથામાં? પૂછ્યું નહિ શિષ્યે? પ્રભુ! કેવળીની સ્તુતિ કોને કહેવી? ભગવાનની સ્તુતિ તીર્થંકરની કોને કહેવી? અરે..! તીર્થંકરની સ્તુતિ એને કહીએ છીએ કે, તીર્થંકર પોતાનો આત્મા. એનો એકલા જ્ઞાનધન, કેવળજ્ઞાનમાં એકાકાર થઈને આત્માનું સમ્યઞ્ઠર્શન-જ્ઞાન પ્રગટ કરવું, આ એણે ભગવાનની સ્તુતિ કરી છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? ઓલો વિકલ્પથી વ્યવહાર છે એ છે. પણ નિશ્ચય આ સર્વજ્ઞ... પૂછ્યો પ્રશ્ન તીર્થંકરની સ્તુતિનો, કેવળીનો. ઉત્તર આપ્યો આત્માનો.

ભૂલ કરી હશે? 'કુંદકુંદાચાર્યે' ભૂલ (કરી હશે)? પણ પૂછે છે કે પ્રભુ! ભગવાનની સ્તુતિ કોને કહેવી? આ ભગવાનની સ્તુતિ, આ ભગવાન આત્મા પૂર્ણાનંદ નિર્વિકલ્પોલં, ઉદાસીનોલં. ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં બધા જીવો એ પ્રકારે શુદ્ધ છે એમ અંતરમાં દૃષ્ટિનો અનુભવ થવો (જોઈએ.) આ એને ભગવાનની સ્તુતિ ને કેવળીની સ્તુતિ કરી કહેવાય. બાકી એકલા પુણ્ય બાંધે ને શુભ થાય ને એ કેવળીની સ્તુતિ છે નહિ. વ્યવહારની—પૂછી ભગવાનની, ત્યાં કીધી આત્માની.

મુમુક્ષુ :- પોતાની મારફત જ છે.

ઉત્તર :- પોતાની મારફત દ્વારા પોતે સમજાય છે. એમ પોતાની મારફત દ્વારા જ આ ભગવાનના વિકલ્પથી, વ્યવહારથી ભક્તિ થાય છે. ત્યાં ભગવાન ક્યાં અંદર આપે છે અને દે છે કાંઈ? કલો, સમજાણું આમાં?

'ભાવાર્થ :- જિસ તરહ છોટે સે ઝરોખે મેં ઝાંકકર ઉસસે કઈ ગુણી બડી વસ્તુઓંકા વર્ણન કિયા જાતા હૈ;...' લ્યો! નાના ઝરોખામાં ઝાંકીને 'કઈ ગુણી બડી વસ્તુઓંકા વર્ણન કિયા જાતા હૈ...' અનંત અનંત ગુણા! ઓલોલો..! નાની આંખ આટલી જુઓને બહારની. ડુંગર ઉપર ચડ્યો હોય. મોટા ડુંગર ઉપર. ૨૫-૫૦ ગાવનું દેખાય. શેનાથી? આટલો ભાગ છે એ નહિ, અંદર જ્ઞાનની પર્યાયની મહત્તા છે. જ્ઞાનની પર્યાયમાં ક્ષેત્ર માગતું નથી કે આટલા ક્ષેત્રથી (આવડું મોટું દેખાય). ખરેખર તો અહીંથી નજર પણ પડતી નથી બહાર. આ તો આ બધું... ખાડા ક્યાં છે ત્યાં? આંખમાં છિદ્ર નથી. સમજાય છે? આંખમાં કોઈને એમ લાગે કે, અહીંથી આમ છિદ્ર છે એમાંથી દેખે છે. એમ નથી. એ તો બંધન ઔદારિક બંધનની પ્રકૃતિને લઈને, એક આમ એકાકાર દળ થઈ ગયું છે. પણ જ્ઞાનના પર્યાયની તાકાત એવી છે એક આટલા ઉઘાડમાં પણ જેટલું એને નજરમાં આવે એટલું જોઈ શકે. અને જ્ઞાનની પર્યાયમાં સર્વજ્ઞ આવો આત્મા છે એને પણ એ જાણીને અનુભવી શકે છે. એવી એની જ્ઞાનપર્યાયમાં તાકાત છે. અલ્પ જ્ઞાનમાં સર્વજ્ઞને અનુભવી શકે એવી તાકાત છે. સમજાય છે કાંઈ? એ વિકલ્પમાં, શુભરાગમાં, સંયોગમાં એ તાકાત નથી. આ જ્ઞાનની પર્યાયની તાકાતથી પરમાત્મા પોતાની ભક્તિ કરી શકે છે અને પરની પણ ભક્તિ વિકલ્પથી આવે છે.

'ઉસી તરહ મેં ભી અપને અલ્પજ્ઞાન સે જાનકર આપકે ગુણોં કા વર્ણન કર રહા હું. મુઝે અપની ઈસ અનોખી સૂઝ પર...' જુઓ! અનોખી સૂઝ. બીજી જ મારી સૂઝ આવી આમાં. 'ઈસ અનોખી સૂઝ પર હર્ષ ઔર વિશ્વાસ દોનોં હૈં,....' હરખ પણ છે અને વિશ્વાસ પણ છે. 'ઈસલિયે મેં ઈન્દ્ર કી તરહ અપની શક્તિ કો નહીં છિપાતા.' જુઓને! અંતરાત્મા, અંદરમાં શક્તિમાં આવે છે અને હજી હળવે હળવે... મહારાજ! હું તો આત્મામાં, પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિ માટે, પ્રયત્ન ઉદ્યમ થયો એમાંથી પાછો હટું એવો નથી.

काव्य-४

त्वं विश्वदृश्व सकलैरदृश्यो,
विद्वानशेषं निखिलैरवेद्यः।

वक्तुं कियान्कीदृश इत्यशक्यः,
स्तुतिस्ततोऽशक्तिकथा तवास्तु॥

तुम सब-दर्शी देव किन्तु, तुमको न देख सकता कोई,
तुम सबके ही ज्ञाता पर, तुमको न जान पाता कोई.
'कितने हो' 'कैसे हो' यों कुछ, कदा न जाता भगवान!
ईससे निज अशक्ति भतवाना, यही तुम्हारा स्तवन मदान.

अन्वयार्थ :- (त्वम्) आप (विश्वदृश्व अपि) सब को दिखानेवाले हैं किन्तु (सकलैः) सबके द्वारा (अदृश्यः) नहीं देखे जाते. आप (अशेषम् विद्वान्) सब को जानते हैं, पर (निखिलैः अवेद्यः) सब के द्वारा नहीं जाने जाते. आप (कियान् कीदृशः) कितने और कैसे हैं? (इति) यह भी (वक्तुम् अशक्यः) नहीं कदा जा सकता, (तत्) ईसलिये (तव स्तुतिः) आप की स्तुति (अतिशक्तिकथा) मेरी असामर्थ्य की कलानी ही (अस्तु) हो.

भावार्थ :- आप सबको देखते हैं, पर आप को देखने की किसी में शक्ति नहीं है. आप सबको जानते हैं, पर आप को जानने की किसी में शक्ति नहीं है. आप कैसे और कितने परिमाणवाले हैं? — यह भी कहने की किसी में शक्ति नहीं है. ईस तरह आप की स्तुति मानो अपनी अशक्ति की चर्चा करना ही है.

ईससे पहले के श्लोक में कवि ने कहा था कि ईन्द्र ने भी आप की स्तुति करने का अभिमान छोड़ दिया है, पर मैं नहीं छोड़ूंगा अर्थात् मुझ में स्तुति करने की शक्ति है, पर जब वे स्तुति करना प्रारंभ करते हैं और प्रारंभ में ही उनको कहना पड़ता है कि सब में आप को देखने की, जानने की अथवा कहने की शक्ति नहीं है; जिसका तात्पर्य अर्थ यह होता है कि मुझ में भी उसकी शक्ति नहीं है, तब उन्हें भी अंत में स्वीकार करना पड़ता है कि ईन्द्र ने जो शक्ति का अभिमान छोड़ा था, वह ठीक ही किया था और मेरे द्वारा की गयी यह स्तुति भी मेरी अशक्ति की कथा ही हो. ४.

કાવ્ય-૪ ઉપર પ્રવચન

ચોથો શ્લોક. (કાવ્ય)

ત્વં વિશ્વદૃશ્વા સકલૈરદૃશ્યો,
વિદ્વાનશેષં નિખિલૈરવૈદ્યઃ।

વક્તું કિયાન્કીદૃશ્વ ઇત્યશક્યઃ,
સ્તુતિસ્તતોઽશક્તિકથા તવાસ્તુ।।

તુમ સબ-દર્શી દેવ કિન્તુ, તુમકો ન દેખ સકતા કોઈ,
તુમ સબકે હી જ્ઞાતા પર, તુમકો ન જ્ઞાન પાતા કોઈ.
'કિતને હો' 'કેસે હો' યોં કુછ, કહા ન જ્ઞાતા હે ભગવાન!
ઈસસે નિજ અશક્તિ બતલાના, યહી તુમ્હારા સ્તવન મહાન.

ભો! જિન! વિશ્વં છેને? વિશ્વં પશ્યતિ ઈતિ વિશ્વદૃશ્વા, વિશ્વદૃશ્વા. છેને પાઠમાં ઈ? વિશ્વદૃશ્વા. હે ભગવાન! સમસ્ત વસ્તુના આપ દૃશ્વા છો. કોઈના કર્તા-હર્તા નહિ અને દેખનારા આખા વિશ્વ સમસ્ત વસ્તુના દેખનારા છો.

'આપ સબકો દેખનેવાલે હૈં કિન્તુ સબકે દ્વારા નહીં દેખે જાતે.' જુઓ વિરોધ. સબકો આપ જાણો પણ સબ દ્વારા આપ જાણાય એવા આપ આત્મા છે નહિ. એવા ભગવાન તમે પણ નથી. વિરોધ કર્યો. વિરોધ બેયનો વિરોધ. એમ અમારા આત્મામાં હે નાથ! વિરોધ હોય એ અમારા સ્વભાવ દ્વારા એ વિરોધનો નાશ થાય. એમ કરીને આ વિરોધ કર્યો છે. 'આપ સબકો જાનતે હૈં, પર સબકે દ્વારા નહીં જાને જાતે.' પહેલા દેખવાની વાત હતી. દૃશ્વાની વાત હતી. આ જ્ઞાનની વાત છે. 'સબકો આપ જાનતે હૈં, પર સબકે દ્વારા નહીં જાને જાતે.' એવો વિરોધ આપની અંદર સમાયેલો છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

'આપ કિતને ઔર કેસે હૈં? યહ ભી નહીં કહા જા સકતા,...' કલ્પનાથી એ કાંઈ પાર પડે એવું નથી. 'કિતને ઔર કેસે હૈં?' અંદર કેવળજ્ઞાન. એ કેવળજ્ઞાનનો વિષય અનંત અપરિમિત એવો જે એક સમયનો સ્વભાવ એવો અનંત અનંત ગુણનો (સ્વભાવ). એવા કેવળજ્ઞાનની પર્યાયનો સમૂહ એવો જ્ઞાનગુણ. એક ગુણનો વિષય કેટલો? એવા અનંતા ગુણનો કેટલો? હે પ્રભુ! 'કિતને ઔર કેસે હૈં? યહ ભી અશક્ય હૈ નહીં કહા જા સકતા, ઈસલિયે આપકી સ્તુતિ મેરી અસામર્થ્યકી કહાની હી હો.' પહેલા કીધું હતું કે અભિમાન ઈન્દ્રે છોડી દીધા પણ હું તો તૈયાર છું એમ કહ્યું હતું. પાછા ગુલાંટ ખાય છે. પ્રભુ! આપની સ્તુતિ કરી શકું નહિ એ જ આપની સ્તુતિ છે. આપની સ્તુતિ શું કરું?

હું અશક્ય છું. એમ કહેવાથી જ આપના ગુણોની સ્તુતિ થઈ જાય છે. એમ આત્મામાં હું શું કરું? મારા પૂર્ણાનંદ પ્રભુને કેમ પહોંચું? મારી શક્તિ નથી. એમ કહેતા પૂર્ણાનંદનું માહાત્મ્ય એમાં આવી જાય છે. સમજાય છે કાંઈ? લ્યો, એ અશક્ય છું સ્તુતિ (કરવામાં) એમ કરીને પણ પૂર્ણ સ્વભાવ આવો છે એમ સ્તુતિ કરી છે.

‘ભાવાર્થ :— આપ સબકો દેખતે હૈં, પર આપકો દેખને કી કિસી મેં શક્તિ નહીં હૈ.’ સબ મેં શક્તિ નહીં. બધામાં એ શક્તિ છે કાંઈ? મિથ્યાદષ્ટિ, સમ્યગ્દષ્ટિને પણ પૂર્ણ સ્વરૂપ તો એકદમ પ્રગટ થાતું નથી. ‘આપ સબકો જાનતે હૈં, પર આપકો જાનને કી કિસી મેં શક્તિ નહીં. આપ કેસે ઓર કિતને પરિમાણવાલે હૈં?’ ઓહો..! એ જ્ઞાનગુણ, એ દર્શનગુણ કેવો? કોણ? શું આ? મોટા મોટા પંડિતો ગોથા ખાય છે કે આ તે અનંત વસ્તુ! અપરિમિત વસ્તુ! કાળથી, ક્ષેત્રથી, ભાવથી, સંખ્યાથી બધાને એક સમયનું જ્ઞાન, પાર પામી જાય છે. શું છે? માથા ફરી જાય છે કેટલાકના. સમજાણું? એવા એવા એક સમયની પર્યાયવાળા, એવી અનંતી પર્યાયની માળાનો ધરનાર એક ગુણ, એનો વિષય શું અને એનું સામર્થ્ય શું? એ કલ્પનાની બહાર, એ કલ્પના અને વિકલ્પથી પાર પડે એવું નથી. એકલા વિકલ્પની તર્કથી કરે એ વસ્તુ એમ સમજાય એવી નથી.

‘કિતને પરિમાણવાલે હૈં? — યહ ભી કહને કી કિસી મેં શક્તિ નહીં હૈ.’ અપરિમિત વસ્તુ, ભગવાનનો સ્વભાવ અપરિમિત. ભગવાન તો ... મર્યાદિત ચીજને જાણે અને અમર્યાદિતને જાણે. એની મર્યાદા જાણનારની શું કહેવી? એ તો અપરિમિત, અમર્યાદિત ચીજ આત્મા છે અને ભગવાનનો આત્મા પણ અમર્યાદિત પ્રગટ થયો છે. ‘ઈસ તરહ આપકી સ્તુતિ માનો અપની અશક્તિ કી ચર્ચા કરના હી હૈ.’ આપની શક્તિની સ્તુતિ કરતા ‘અપની અશક્તિ કી ચર્ચા કરના હી હૈ.’ મારી શક્તિ નથી. એમ કહીને જ આપની સ્તુતિ કરી રહ્યો છું.

‘ઈસસે પહલે કે શ્લોક મેં કવિને કહા થા કિ ઈન્દ્ર ને ભી આપકી સ્તુતિ કરને કા અભિમાન છોડ દિયા હૈ, પર મેં નહીં છોડૂંગા અર્થાત્ મુઝમેં સ્તુતિ કરને કી શક્તિ હૈ, પર જબ વે સ્તુતિ કરના પ્રારંભ કરતે હૈં ઓર પ્રારંભ મેં હી ઉન્હેં કહના પડતા હૈ કિ સબ મેં આપકો દેખને કી, જાનને કી અથવા કહને કી શક્તિ નહીં હૈ;...’ કહનેકી શક્તિ નહીં. ‘જિસકા તાત્પર્ય અર્થ યહ હોતા હૈ કિ મુઝમેં ભી ઉસકી શક્તિ નહીં હૈ,...’ મારામાં પણ એ શક્તિ નથી. પર્યાયમાં ક્યાં છે? દ્રવ્યમાં જે આખું તત્ત્વ પડ્યું છે એવી પર્યાયમાં શક્તિ તો છે નહિ.

‘તબ ઉન્હેં ભી અંત મેં સ્વીકાર કરના પડતા હૈ કિ, ઈન્દ્રને જો શક્તિ કા અભિમાન છોડા થા, વહ ઠીક હી કિયા થા...’ વહ ઠીક હી કિયા થા અર્થાત્ વિકલ્પ દ્વારા એટલું માહાત્મ્ય કરવા ગયો પણ એ વિકલ્પથી માહાત્મ્ય કાંઈ પાર પડતું નથી. વિકલ્પને

છોડીને નિર્વિકલ્પ થાય ત્યારે તેનું માહાત્મ્ય ખ્યાલમાં આવે છે. 'ઔર મેરે દ્વારા કી ગયી યહ સ્તુતિ ભી મેરી અશક્તિ કી કથા હી હો.' 'મેરી અશક્તિ કી કથા...' અને આપની અપરિમિત શક્તિની કથા. 'મેરી અશક્તિ કી કથા...' અને આપના અનંત અનંત ગુણો. જુઓ! આ પરમાત્મા ધર્મનું મૂળ સર્વજ્ઞ એના આખા વાંધા અત્યારે ઉઠ્યા.

કેવળજ્ઞાન એવી પર્યાયનો પિંડ પ્રભુ. એવા અંદરના દ્રવ્યના માહાત્મ્ય આવ્યા વિના એ કેવળીએ શું જોયું અને કેવળીએ શું જાણ્યું? એ એના સમાધાનમાં અંદર બેસે નહિ. સમજાય છે કાંઈ? કોઈ નહોતું કહેતું? ફલાણો વિષય અમને બેસતો નથી. કોણ કહેતું હતું? આ શું છે? કહેતું હતું ને કોઈ સવારે કો'ક? ઓલો પ્રશ્ન કર્યો એમાં. 'નેમિચંદ'નો નહોતું મુખત્યારનું?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા, ચર્ચા એ.

મુમુક્ષુ :- ઊર્ધ્વગમન સ્વભાવ.

ઉત્તર :- ઊર્ધ્વગમન સ્વભાવ હોવા છતાં એક સમયમાં એટલો કેમ ચાલે? અમને બેસતું નથી. આહાહા...! સવારે વાત થઈ હતી ને ભાઈ? આજ કે કાલ? રાત્રે વાત થઈ હતી રાત્રે.

અરે...! એના સ્વભાવની શક્તિ. ઊર્ધ્વગમન ગતિનું બહુ ઊંચું જાવું એ એનું માન છે? સમજાય છે? ગતિમાં ખૂબ આઘો જાય એનું માહાત્મ્ય છે? એક પરમાણુ પણ એક સમયમાં ચૌદ બ્રહ્માંડમાં નીચેથી ઉપર ચાલ્યો જાય છે અને એક જીવ પણ તેજસ અને કાર્મણ શરીર લઈને પોતાની ગતિએ પોતે ચાલ્યો જાય છે અને શરીરની ગતિએ શરીર ચાલ્યું જાય છે. એ ચૌદ બ્રહ્માંડમાં એક સમયમાં જાય, એ કાંઈ એનું માહાત્મ્ય નથી. એ કાંઈ ચીજનું સ્વરૂપ ને સમર્થાઈ નથી. ભગવાન એક સમયમાં, આમ ત્રણ કાળ ત્રણ લોક જેવા છે તેવા થતાં, થયું ને થાશે બધું એક સમયમાં સમાઈ જાય છે. એવો ભગવાન આત્મા અને એવા પરમાત્મા આ એનું માહાત્મ્ય, અંતર દષ્ટિમાં આવ્યા વિના એની સાચી ભક્તિ હોઈ શકે નહિ. એકલા ભગવાન પાસે પૂજા કરે ને આ કરીએ ને પૂજા દરરોજ કરીએ, હંમેશા દર્શન કરીએ. કોના હંમેશા દર્શન? હંમેશા દર્શન આત્માના કર્યા? શેઠી! ભગવાનના દર્શન કરી આવ્યા. પણ ક્યા દર્શન? એ તો વ્યવહાર છે, નિમિત્ત છે, શુભભાવ છે એ આવે. પણ અંતર દર્શનના માહાત્મ્યના સ્વભાવનું અંતર બેઠા વિના, એ અંતર દર્શન વિના પરનું દર્શન હોઈ શકે નહિ.

એક જણાને પૂછ્યું હતું, દર્શન પડિમા એટલે શું તમારી? દર્શન પડિમા એટલે શું? કહે, આ ભગવાનના દરરોજ દર્શન કરવા એ દર્શન પડિમા. હજારીમલજી! લ્યો, આવા પણ પડ્યા છે અંદર. ભગવાનના હંમેશા દર્શન કરવા એ દર્શન પડિમા. આ કાંઈ વાતને સમજે છે? અરે...! (નિજ) ભગવાનના હંમેશા દર્શન કરવા એ દર્શન પડિમા. ચિદાનંદ પ્રભુ અખંડ આનંદ જેના વિશ્વાસ અને હરખથી બેઠો. વિશ્વાસ અને હરખથી હોં સાથે? આત્મા પૂર્ણ સ્વરૂપ,

આ નિર્વિકલ્પ છે એવી દષ્ટિ અને હરખમાં એ વિશ્વાસ બેઠો, એણે ભગવાનના હંમેશા દર્શન કર્યા. ધર્મચંદ્રજી! ઓલો વ્યવહાર, વ્યવહાર કરીને, ઓલું પરમાર્થ જે આખું તત્ત્વ હતું એ તો જાણે લોપ અને ગુમ થઈ ગયું, રહી ગયું. બહારમાં થોથા એકલી વાત. શુભભાવ ને આ ક્રિયા ને આ ક્રિયા. પણ વાસ્તવિક જે તત્ત્વ છે, એ તો ગયું પાતાળે. આ થઈ ગયું ઉપર ઉભરામાં. કુવારા ફૂટે એમ આ બહારની ક્રિયા થઈ ગયા ઉભરા એના. ઉભરા સમજો છો? ઉક્ષાન-ઉક્ષાન-ઉક્ષાન. બહારમાં ઉક્ષાન આ થઈ ગયું એકલું. આખો ચૈતન્યપ્રભુ મોટો, જેના માહાત્મ્યની દષ્ટિ અને મહિમા હરખ અને આનંદથી જેનો વિશ્વાસ આવે એવા તત્ત્વ રહી ગયા દષ્ટિમાંથી અને બહારના ઉપરના માહાત્મ્યમાં બધું સમાઈ ગયું.

અહીં કહે છે કે હે નાથ! મારી અશક્તિ એમ વર્ણવતા આપની શક્તિની બેહદતા વર્ણનમાં આવી જાય છે. શું કરું? પ્રભુ! તારી પૂર્ણ કેવલપર્યાયિ અને પૂર્ણ આનંદ એના શું માહાત્મ્ય કરું? એ માહાત્મ્ય શું કરું? ન કરી શકું એમાં તારું માહાત્મ્ય આવી જાય છે. સમજાય છે કાંઈ? ચાર થઈ.

કાવ્ય-૫

વ્યાપીડિતં બાલમિવાત્મદોષૈ-

રુલ્લાઘતાં લોકમવાપિપસ્ત્વમ્।

હિતાહિતાન્વેષણમાન્દ્યભાજઃ,

સર્વસ્યજન્તોરસિ બાલવૈદ્યઃ॥

બાલક સમ અપને દોષોં સે, જો જન પીડિત રહતે હૈં,

ઉન સબકો હે નાથ! આપ, ભવતાપ રહિત નિત કરતે હૈં.

યોં અપને હિત ઔર અહિત કા, જો ન ધ્યાન ધરનેવાલે,

ઉન સબકો તુમ બાલવૈદ્ય હો, સ્વાસ્થ્ય દાન કરનેવાલે.

અન્વયાર્થ :- (ત્વમ્) આપને (બાલમ્ ઇવ) બાલક કી તરહ (આત્મદોષૈઃ) અપને દ્વારા ક્રિયે ગયે અપરાધોં સે (વ્યાપીડિતમ્) અત્યંત પીડિત (લોકમ્) સંસારી મનુષ્યોં કો (રુલ્લાઘતામ્) નિરોગતા (અવાપિપઃ) પ્રાપ્ત કરાયી હૈ. નિશ્ચય સે આપ (હિતાહિતાન્વેષણમાન્દ્યભાજઃ) ભલે-બૂરે કે વિચાર કરને મેં મૂર્ખતા (મન્દતા) કો પ્રાપ્ત હુએ (સર્વસ્વ જન્તોઃ) સબ પ્રાણિયોં કે (બાલવૈદ્યઃ) બાલવૈદ્ય હૈં.

ભાવાર્થ :- જિસ તરહ બાલકોં કી ચિકિત્સા કરનેવાલા વૈદ્ય અપની ભૂલ સે પૈદા ક્રિયે હુએ વાત, પિત્ત, કફ આદિ દોષોં સે પીડિત બાલકોં કો અચ્છે-

બૂરે કા જ્ઞાન કરાકર, ઉન્હું નિરોગ બના દેતા હૈ ઓર અપને 'બાલવૈદ્ય' નામ કો સાર્થક બના લેતા હૈ; ઉસી તરહ આપ ભી હિત ઓર અહિત કે નિર્ણય કરને મેં અસમર્થ બાલ અર્થાત્ અજ્ઞાની જીવોં કો હિત-અહિત કા બોધ કરાકર, સંસાર કે દુઃખોં સે છુડાકર સ્વસ્થ બના દેતે હૈં. ઈસ તરહ આપ કા ભી 'બાલવૈદ્ય' અર્થાત્ 'અજ્ઞાનિયોં કે વૈદ્ય' યહ નામ સાર્થક સિદ્ધ હોતા હૈ. ૫.

કાવ્ય-૫ ઉપર પ્રવચન

પાંચમી.

વ્યાપીડિતં બાલમિવાત્મદોષૈ-
રુહ્લાઘતાં લોકમવાપિપસ્ત્વમ્।
હિતાહિતાન્વેષણમાન્દ્યભાજઃ,
સર્વસ્યજન્તોરસિ બાલવૈદ્યઃ॥

આહાહા..! હે નાથ! આપ બાળના વૈદ્ય છો.

બાલક સમ અપને દોષોં સે, જો જન પીડિત રહતે હૈં,
ઉન સબકો હે નાથ! આપ, ભવતાપ રહિત નિત કરતે હૈં.
યોં અપને હિત ઓર અહિત કા, જો ન ધ્યાન ધરનેવાલે,
ઉન સબકો તુમ બાલવૈદ્ય હો, સ્વાસ્થ્ય દાન કરનેવાલે.

જુઓ! આ સ્વાસ્થ્ય આવ્યું. જુઓ! ઓલા છોકરાને સ્વાસ્થ્ય થવાની તૈયારી છે. નિશ્ચય અને વ્યવહાર બેય આમ જામતા જાય છે. આમ સ્વાસ્થ્ય અંદરમાં વધતું જાય છે અને ઓલાને બહારમાં સ્વાસ્થ્ય વધતું જાય છે. કુદરતે. ઝેર ઉતરીને બેહોશ હતો તે ફડાક જાગૃત થઈ ગયો. એમ અનાદિનો મિથ્યાત્વરૂપી સર્પ કરડ્યો છે ને? ડંખ માર્યો છે મિથ્યાત્વના ઝેરે. એ બેહોશી ચૈતન્ય ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં કરતાં બેહોશી ખલાસ થઈ જાય. જાગતી જ્યોત ચૈતન્ય છે આ. ઓહો..! એકલો જ્ઞાનનો પુંજ અને જ્ઞાનનો ગંજ છે. એમ બેહોશી અનાદિની (ચાલી આવી છે). એ ભગવાનની સ્તુતિથી જેમ બાળકની સ્તુતિ ગઈ. પ્રજા છેને એ? એમ આત્માની પ્રજા મિથ્યાત્વ. મિથ્યા.. પ્રજા હતી, સમ્યક્દર્શનની પર્યાયનો એણે નાશ કર્યો હતો. સમજાય છે કાંઈ? પ્રવિણભાઈ!

ભગવાનની સ્તુતિથી બાળક. બાળક.. એમ આપ તો સર્વ અજ્ઞાનીના વૈદ્ય છો. બાળ અવ્રતપણે પણ એક બાળ કહેવાય છે, અજ્ઞાનપણે પણ બાળ કહેવાય છે, મિથ્યાદષ્ટિને પણ બાળ કહેવાય છે અને અવ્રતની અપેક્ષાએ અસ્થિરતાવાળાને, ચારિત્રની અપેક્ષાએ પણ બાળ

કહેવાય છે. બધાના આપ વૈદ્ય છો. સમજાય છે કાંઈ? એ મિથ્યાદષ્ટિના મિથ્યાત્વ ટાળનારા, આ અવ્રતીના અવ્રત ને અસ્થિરતાના (દોષ) ટાળનારા પ્રભુ આપ બાળવૈદ્ય છો. સમજાણું કાંઈ?

‘હે ભ્રમન...’ સંસ્કૃતમાં છેને શબ્દ? અંદરમાં પણ છે જુઓ! ... બાળની ચિકિત્સા કરનારા પ્રભુ આપ છો હોં! એ બાળ જીવોની ચિકિત્સા. એને શું છે? ક્યો દોષ છે? કેમ લાગ્યો અને કેટલા શું થયો? એની ચિકિત્સા કરનાર પ્રભુ આપ છો. એમ આત્માને કહે છે કે, હે આત્મા! આ રાગ અને દ્રેષાદિની ચિકિત્સા, એને જાણનારા પ્રભુ તમે છો. અને એની ચિકિત્સા કરીને એને ટાળનાર, એ પણ તમે છો. સમજાણું કાંઈ?

‘આપને બાલક કી તરહ...’ અન્વયાર્થ છે. ‘અપને દ્રારા ક્રિયે ગયે અપરાધોં સે અત્યંત પીડિત...’ જીવોં. અત્યંત પીડિત જીવોં. ‘સંસારી મનુષ્યોં કો નિરોગતા...’ ‘રુહ્લાઘતાં’ એટલે નિરોગતા. ‘પ્રાપ્ત કરાપી હૈ.’ પ્રભુ! આપે નિરોગતા પ્રાપ્ત કરાવી.

આત્મભ્રાંતિ સમ રોગ નહિ, સદ્ગુરુ વૈદ સુજાણ,
ગુરુ આજ્ઞા સમ પથ્ય નહિ, ઔષધ વિચાર ધ્યાન.

પ્રભુ એ, પ્રભુ એ બાળના વૈદ્ય છે. પ્રભુ! આપ અજ્ઞાનને નાશ કરનારા અને અસ્થિરતાના પણ પ્રભુ! એ આપ જ નાશ કરનારા છો. બીજો જગતમાં કોઈ નાશ કરવાની તાકાત ધરાવતો નથી. નિમિત્તથી ભગવાન છે અને શુદ્ધ ઉપાદાનથી આત્મા છે. અજ્ઞાનનો નાશ કરનાર પણ આત્મા અને અસ્થિરતા અને અવ્રતનો નાશ કરનાર પણ પ્રભુ તું આત્મા જ છો. એ અસ્થિરતા પણ મારું એટલું આળપણું નથી. છેને ઉદયભાવ? છેને એ ઉદયભાવ? એટલો અસિદ્ધભાવ એનો પણ નાશ કરનાર હે સિદ્ધ ભગવાન આત્મા! તું જ તેનો નાશ કરી શકે.

‘સંસારી મનુષ્યોંકો નિરોગતા પ્રાપ્ત કરાપી હૈ. નિશ્ચય સે આપ ભલે-બૂરે કે વિચાર કરને મેં મૂર્ખતા (મન્દતા) કો પ્રાપ્ત હુએ સબ પ્રાણિયોં કે બાલવૈદ્ય હૈ.’ શું કહ્યું? મોક્ષ અને મોક્ષનું કારણ. હિતમ્ શબ્દ પડ્યા છે ને ભાઈ અંદર? એ મોક્ષ હિત અને મોક્ષનું કારણ તે હિત છે. એના વિચાર એ ‘ભલે-બૂરે કે વિચાર કરને મેં મૂર્ખતા કો પ્રાપ્ત હુએ...’ અજ્ઞાની એના જાણનાર પ્રભુ તમે અને એના ટાળનાર પણ તમે. છે ને? ‘હિતાહિતાન્વેષણમાન્દ્યભાજઃ,’ ‘વિચાર કરને મેં મૂર્ખતા કો પ્રાપ્ત હુએ સબ પ્રાણિયોં કે બાલવૈદ્ય હૈ.’ મોક્ષ અને મોક્ષનું કારણ તે હિત. સંસાર અને સંસારનું કારણ તે અહિત. સમજાય છે? આ સ્વર્ગનું કારણ જે છે એ પણ અહિત.

મુમુક્ષુ :- કથંચિત્...

ઉત્તર :- કથંચિત્-કથંચિત્ આમાં છે નહિ. જુઓ આમાં લખ્યું જુઓ. સંસ્કૃત ટીકામાં પડ્યું. છે? તેથી તો આ પુસ્તક લીધું જરી, ઓલી ટીકામાં કો’ક કો’ક શબ્દ લેવાય. ટીકા કોઈ ચંદ્રકીર્તિએ લખ્યું છે. છે ને એમાં? કોઈ ચંદ્રકીર્તિ છે કો’ક ટીકાકાર. ભટ્ટારક હો કે

કોઈપણ હોય. ચંદ્રકીર્તિ સંસ્કૃત ટીકાકાર.

હે ભગવંત! આપ મોક્ષ, જે પરમ હિત અને એનો માર્ગ પણ પરમહિત. એને નહિ પામેલા એવા મૂર્ખ અજ્ઞાની, એના જ્ઞાનને નહિ પામેલા અને સંસાર અહિત અને સંસારના કારણ મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન, અહિત, એને નહિ જાણનારા એવા ‘મૂર્ખતા કો પ્રાપ્ત હુએ સબ પ્રાણિયોં કે હે નાથ આપ બાલવૈદ્ય હૈં.’ કેટલાક નથી હોતા? બાળવૈદ્ય હોય છે અત્યારે. જોયા છે? નાના નાના છોકરાવનું વૈદ્ય એ જ કરે, બીજું કોઈ કરી શકે નહિ. બાળવૈદ્ય.

મુમુક્ષુ :- મુંબઈમાં ખાસ ...

ઉત્તર :- હા, ખાસ એના ડોક્ટર હોય. આ થાય છે બાળમાં શું કહેવાય ઓલું? લકવા. બાળ લકવા થાય, આ થાય, એના જાણકાર એ બાળવૈદ્યના બરાબર એ જ હોય. એમ ભગવાન, આ બાળવૈદ્યના જાણકાર તમે છે હોં! બાળવૈદ્ય છો આપ. એ અજ્ઞાનીના વૈદ્ય આપ છો. અજ્ઞાનીના વૈદ્ય. આમ કાંડુ આલીને એના કેટલા પલ્સ છે ને શું છે ને કેટલું છે આ બધું છે એના જાણનાર તમે છો. એમ સંસારનો અહિત પ્રકાર કેવો છે આની પાસે? એના જાણનાર તમે પ્રભુ! ટાળનાર પણ તમે. બીજા આ જગતમાં બાળવૈદ્ય આપ જેવા કોઈ દુનિયામાં છે નહિ. સમજાય છે કાંઈ?

‘જિસ તરહ બાલકોં કી ચિકિત્સા કરનેવાલા વૈદ્ય અપની ભૂલ સે પૈદા કિયે હુએ...’ ભૂલથી. એ તો વાત સમજાવે તો વ્યવહારથી સમજાવેને? ‘વાત, પિત્ત, કફ આદિ દોષોં સે પીડિત...’ એ બાળકો પોતાના વાત, પિત્ત અને કફ એનાથી પીડિત ‘બાલકોં કો અચ્છે-બુરે કા જ્ઞાન કરાકર,...’ એનું સાચું અને ખોટું. જો આ તેં ખાધું હતું, જો આ તું આમ હતું. તેં આ પીધું હતું. આ ખૂબ કેરી ખાધી એટલે આ વિસ્ફોટક થયું હતું. થાય છે ને? બહુ કેરી ખાય ને તો ચામડા ઘોળા થઈ જાય. બહુ કેરી ખાય ને તો આ ચામડી ઘોળી થઈ જાય ફાટીને. એને એ બતાવે કે આ છોકરાને બહુ કેરી ખવરાવી લાગે છે. ખાટી.

એવા ‘પીડિત બાલકોં કો અચ્છે-બુરે કા જ્ઞાન કરાકર, ઉન્હેં નિરોગ બના દેતા હૈં ઔર અપને બાલવૈદ્ય નામ કો સાર્થક બના લેતા હૈં;...’ એ વૈદ્ય પણ બાળવૈદ્ય સાર્થક છે કે આ બાળવૈદ્ય છે. બરાબર છે. ‘ઉસી તરહ આપ ભી હિત ઔર અહિત કે નિર્ણય કરને મેં અસમર્થ...’ અજ્ઞાનીને હિતનું જ્ઞાન નથી અને અહિતનું જ્ઞાન નથી. હે ભગવાન! હિત કોને કહેવું અને અહિત કોને કહેવું? એ પુણ્યને હિત માને અને સંવર-નિર્જરામાં દુઃખી થવું માને. અમે તો દુઃખી છીએ દુઃખી. હિતના કારણને અહિત માને અને અહિતના કારણને હિત માને.

‘અહિત કે નિર્ણય કરને મેં અસમર્થ બાલ અર્થાત્ અજ્ઞાની જીવોં કો હિત-અહિત કા બોધ કરાકર, સંસાર કે દુઃખોં સે છુડાકર સ્વસ્થ બના દેતે હૈં.’ સ્વસ્થ.

શરીરમાં નિરોગતા એવી આપની ભક્તિમાં પુણ્ય થઈને શરીરમાં નિરોગતા પણ થઈ જાય અને આમાં સ્વસ્થ. જે પુણ્ય અને પાપના વિકલ્પમાં અસ્વસ્થતા હતી, અસ્વસ્થ હતો, પુણ્ય-પાપમાં અટકવું, એ અસ્વસ્થ હતો. હે ભગવાન! એ આપના ધ્યાન અને જ્ઞાન દ્વારા આત્મા સ્વસ્થ, પોતાના સ્વરૂપમાં—સ્વમાં સ્થ થઈ શકે એવી તાકાત પ્રભુ આત્મા તમારામાં છે. ભગવાનમાં એવી તાકાત છે કે સ્વસ્થ કરાવી દે એવી તાકાત છે. લ્યો! નિમિત્તપણે એમ વ્યવહારથી કહે. પરમાર્થે ભગવાન આત્મા જ સ્વસ્થ થવાની તાકાત ધરાવે છે.

‘ઈસ તરહ આપ કા ભી બાલવૈદ અર્થાત્ અજ્ઞાનિયોં કે વૈદ યહ નામ સાર્થક સિદ્ધ હોતા હૈ.’ આપ પણ એક અજ્ઞાનીના વૈદ છો. લોકો અજ્ઞાન, મૂર્ખતા અનાદિથી સેવી રહ્યા છે એ મૂર્ખના આપ વૈદ છો. એ આપના ભાન દ્વારા મૂર્ખાઈ ટળે છે અને આપે કહ્યું એનાથી મૂર્ખાઈ કોને કહેવી. જુઓને! કેટલી મૂર્ખાઈ? પરદ્રવ્યમાં શું, પરદ્રવ્ય મને મદદ કરે, પરદ્રવ્ય મને નુક્ષાન કરે. મૂર્ખાઈના પાર છે? પોતે પોતાને નુક્ષાન કરે અને ઠેકાણે પરદ્રવ્ય મને નુક્ષાન કરે, હું પરને સહાય કરીને સુધારી દઉં. એવી જે મૂર્ખાઈ એવા બાળના આપ પ્રભુ વૈદ છો હોં! એ આપ સમજાવો તો સમજે. નહિતર સમજે એવા નથી.

એમ અંતરના જ્ઞાનસ્વરૂપમાં પ્રભુ આપ આત્મા ચિદાનંદ સામાન્ય ચૈતન્યજ્યોત એ અજ્ઞાનના જાણનારો અને એના ઉપર જરી... આવે છે ને વિષ વૃક્ષનું? નિયમસારમાં નથી આવતું? પરમપારિણામિકને પણ કહે છે. વિષવૃક્ષના ઝાડને કુલાડા જેવો છે પારિણામિકભાવ. નિયમસારમાં આવે છે. આમાં પણ આવ્યું નહિ આપણે? વિષવૃક્ષ ન આવ્યું આ? ૧૪૮ પ્રકૃતિ વિષના ઝાડ. ૧૪૮ કર્મ પ્રકૃતિ વિષવૃક્ષ છે. ભગવાન અમૃતવૃક્ષ છે. પણ એ વિષવૃક્ષને નાશ કરવા હે ભગવાન આપ જ સમર્થ છો. એમ કરીને પોતાના આત્માના ગુણ અને ભક્તિ કરી છે, વિકલ્પથી ભગવાનની પણ ભક્તિ કરી છે. પાંચ થઈ ગાથા.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

શ્રાવણ વદ ૧૪, મંગળવાર તા. ૨૮-૮-૧૯૬૨
કાવ્ય-૬ થી ૯, પ્રવચન-૨

કાવ્ય-૬

દાતા ન હર્તા દિવસં વિવસ્વા-
નદ્ય શ્વ इत्यच्युत! दर्शिताशः।
सव्याजमेवं गमयत्यशक्तः,
क्षणेन दत्सेऽभिमतं नताय।।

દેને-લેને કા કામ કુછ, આજ કલ પરસોં કરકે,
દિન વ્યતીત કરતા અશક્ત રવિ, વ્યર્થ દિલાસા દે કરકે.
પર હે અચ્યુત જિનપતિ! તુમ યોં, પલભર ભી નહીં ખોતે હો,
શરણાગત નત ભક્તજનોં કો, ત્વરિત ઈષ્ટ કલ દેતે હો.

અન્વયાર્થ :- (અચ્યુત) હે ઉદારતા આદિ ગુણોં સે સહિત જિનેન્દ્રદેવ!
(વિવસ્વાન્) સૂર્ય તો (ન દાતા ન હર્તા) ન કુછ દેતા હૈ, ઓર ન કુછ અપહરણ
કરતા હૈ, સિર્ફ (અદ્ય શ્વઃ) આજ... કલ... (इति) ઈસ તરહ કરકે (दर्शिताशः)
આશા (दूसरे पक्ष में दिशा) દિખાતા હુઆ (अशक्तः सन्) અસમર્થ હોકર (एवम्)
ઐસે હી—બિના લિયે-દિયે હી (सव्याजम्) કપટસહિત (दिवसम्) દિન કો (गमयति)
બિતા દેતા હૈ કિન્તુ હે પ્રભુ! આપ (नताय) નમ્ર મનુષ્ય કે લિયે (क्षणेन) ક્ષણભર
મં (अभिमतम्) ઈચ્છિત વસ્તુ (दत्से) દે દેતે હૈં.

ભાવાર્થ :- લોગ સૂર્યોદય હોતે હી હાથ જોડકર સિર ઝુકાકર 'નમો નારાયણ'
કરતે હુએ સૂર્ય કો નમસ્કાર કરતે હૈં ઓર ઉસસે ઈચ્છિત વરદાન માંગતે હૈં, પર
વહ 'આજ દૂંગા, કલ દૂંગા' ઈસ તરહ આશા દિખાતા હુઆ દિન બિતા દેતા
હૈ; કિસી કો કુછ લેતા-દેતા નહીં હૈ ક્યોંકિ વહ અસમર્થ જો ઠહરા, પર આપ
નમ્ર મનુષ્ય કો ઉસકી ઈચ્છિત વસ્તુ ક્ષણભર મં દે દેતે હૈં; ઈસ તરહ આપ
સૂર્ય સે ભી બઢકર હૈં. ૬.

કાવ્ય-૬ ઉપર પ્રવચન

આ 'વિષાપહાર સ્તોત્ર' ઋષભદેવ ભગવાનની સ્તુતિ છે. ભગવાનની સ્તુતિમાં મંદિરમાં
હતા. એની પાસે આ સ્તુતિ કહેવાણી છે. ધનંજય મહાકવિ એના દીકરાને, સર્પને કારણે

બેહોશ થયેલ. પોતે પોતાના ધ્યાનની ધારામાં ભક્તિ, એ આત્મશક્તિની ભક્તિ કરતા હતા. બહારથી ભગવાનની ભક્તિ ચાલતી હતી. ખરેખર તો વ્યવહારભક્તિની પાછળ નિશ્ચય ભક્તિ પરિણામનરૂપ હો એને ભગવાનની વ્યવહારભક્તિ કહેવામાં આવે છે. સમજાય છે કાંઈ? શક્તિની ભક્તિ. સવારે શક્તિ ચાલે છેને? એવું આત્મદ્રવ્ય, એની દૈવી શક્તિઓ, એની ભક્તિનું શ્રદ્ધા-જ્ઞાનનું પરિણામન ચાલે એને વ્યવહારભક્તિમાં વિકલ્પો વીતરાગના બહુમાનના ઉઠે, એમાં શુદ્ધિ પણ વધે અને પુણ્ય પણ લોકોત્તર અલૌકિક પુણ્ય બંધાય. એવી ભક્તિ સમ્યજ્ઞિને હોય છે. સમજાય છે? એવી ભક્તિ સમ્યજ્ઞિ કરે છે.

અહીંયાં પાંચ ગાથા સુધી આવી ગઈ વાત. હે પ્રભુ! આપ તો મૂર્ખાઓના વૈદ્ય છો. એમ કહ્યું ને બાળ-બાળ. બાળ કહ્યું. પ્રભુ! આપ તો બાળ જીવોના વૈદ્ય છો ને? આપે તો એની ચિકિત્સા બરાબર જાણી છે અને એનો ઉપાય પણ આપે બરાબર બતાવ્યો છે. એ સર્વજ્ઞ આપ સિવાય કોઈ બીજો બાળની ચિકિત્સા જોઈ અને એનો ઉપાય કહે એવો બીજો દેવ અમને દેખાતો નથી. સમજાણું કાંઈ? એમ કરીને પોતે ધનંજય ભગવાનની સ્તુતિમાં રેલમછેલ તરબોળ થઈ જાય છે.

જુઓ! છઠી ગાથા.

દાતા ન હર્તા દિવસં વિવસ્વા-

નદ્ય શ્વ इत्यच्युत! दर्शिताशः।

सव्याजमेवं गमयत्यशक्तः,

क्षणेन दत्सेऽभिमतं नताय॥

એનું હિન્દી.

દેને-લેને કા કામ કુ છ, આજ કલ પરસોં કરકે,

દિન વ્યતીત કરતા અશક્ત રવિ, વ્યર્થ દિલાસા દે કરકે.

પર હે અચ્યુત જિનપતિ! તુમ યોં, પલભર ભી નહીં ખોતે હો,

શરણાગત નત ભક્તજનોં કો, ત્વરિત ઈષ્ટ ફલ દેતે હો.

શું કહે છે? જુઓ! એ ગાથા તો આપણે આવી ગઈ છે પ્રવચનસારમાં ૮૦મી. જેણે અરિહંતના દ્રવ્ય ને ગુણ ને પર્યાય જાણ્યા, લક્ષમાં લીધા, અંતરમાં એને રુચિગત થયા. સર્વજ્ઞ ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞદશા એક સમયમાં.. કહે છેને સંમતભદ્રાચાર્ય? હે પ્રભુ! આ જગતમાં એક સેકન્ડના અસંખ્ય ભાગમાં એક સમય અને ત્રણ ભાગ દ્રવ્યના. ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રુવ. એક સમયના ત્રણ સતો—ત્રણ સત્. સમય એક ત્રણ સત્ પ્રભુ! આપે જોયા. અમે નક્કી કર્યું કે આપ જ સર્વજ્ઞ છો. આપ સિવાય કોઈ સર્વજ્ઞ છે નહિ. એમ જેણે સર્વજ્ઞપદનું બરાબર પર્યાય સર્વજ્ઞની આવી હોય, મોક્ષતત્ત્વ આવું હોય, અરિહંત અને સિદ્ધની પર્યાય પરિપૂર્ણ જ્ઞાન-દર્શન-આનંદથી ભરેલી (અવસ્થા આવી હોય) એવી જેણે દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયથી

શ્રદ્ધા કરી છે, વિશ્વાસ કર્યો છે એ આત્માની અંદર મેળવીને તેને સમ્યક્દર્શનપણે પરિણામાવે છે. સમજાય છે કાંઈ? કેવળજ્ઞાનની શ્રદ્ધામાં જ મોટા વાંધા. વાંધા અનંતકાળથી. ઓહો..! પૂર્ણ પ્રભુ! આપની મેં ભક્તિ અનંત કાળમાં કરી (નથી) જિનપતિ તરીકે દેવ અનંત કાળમાં સ્વીકાર્યા નથી. સ્વીકાર્યા ક્યારે કહેવાય? સર્વજ્ઞ પરમાત્માની જે પર્યાય એક દ્રવ્યની પરિપૂર્ણ, ત્રણ કાળ ત્રણ લોકને હસ્તામલકની પેઠે જાણે છે. એવા જ્ઞાનનો પર્યાય જે ગુણ ને દ્રવ્યમાંથી આવ્યો, પરિપૂર્ણ થયો એના ભાનસહિત ભક્તિ ભગવાનની, એને કહે છે હે નાથ! અમે જિનપતિ તરીકે તને ધાર્યા નથી. આપના દાસ અમે અનંત કાળમાં થયા નથી. સર્વજ્ઞપદની પર્યાય, એના દાસ થયા નથી. પ્રભુ! હવે અમે દાસ થયા છીએ. શેઠી!

તો કહે છે, ‘અચ્યુત’ ‘હે ઉદારતા આદિ ગુણોંસે સહિત...’ જુઓ! આ સર્વજ્ઞ ભગવાનની સ્તુતિ અને સર્વજ્ઞ ભગવાન એવો આત્મા. નિશ્ચયસ્તુતિ અંદરના પરિણામનની, વ્યવહાર સ્તુતિ. ભગવાનના સન્મુખના વિકલ્પની. એક સમયમાં બેય ધારા વહે છે. એને વાસ્તવિક તરીકે વ્યવહારભક્તિ કહેવામાં આવે છે. ‘એ ઉદારતા આદિ ગુણોં સે સહિત...’ ‘અચ્યુત’ આપના ગુણો ચ્યુત થાય નહિ. એવા સહિત ‘જિનેન્દ્રદેવ! સૂર્ય તો...’ ‘ન દાતા ન હર્તા’ જુઓ! શું લીધું છે? એ સૂર્ય પ્રકાશનો પિંડ તો છે, સૂર્ય પ્રકાશનો પિંડ તો છે, પણ ‘ન કુછ દેતા હૈ, ઔર ન કુછ અપહરણ કરતા હૈ,...’ કોઈને કાંઈ દે નહિ, કોઈનું કાંઈ હરે નહિ.

‘સિઈ આજ... કલ... ઈસ તરહ કરકે આશા દિખાતા હુઆ...’ અથવા સૂર્યનો પ્રકાશ તો આશા અથવા દિશા દેખાડે છે. આપે (કે) લેતા (નથી). દિશા દેખાડે કે જો આ દિશા ઉગમણી, આ દિશા આથમણી, આ દિશા... સમજાણું કાંઈ? હે પ્રભુ! ‘આજ... કલ... ઈસ તરહ કરકે આશા દિખાતા હુઆ અસમર્થ હોકર...’ એ સૂર્યપ્રકાશ આત્માના પ્રકાશને દેવાને સમર્થ નથી. એ ચૈતન્યપ્રકાશની પ્રાપ્તિમાં એ સમર્થ નથી. દિશા દેખાડી અને સાંજે આથમી જાય છે. દિશાઓને દેખાડીને પ્રકાશનો પુંજ સાંજે અસ્ત થઈ જાય છે.

‘એસે હી-બિના લિયે-દિયે હી કપટસહિત...’ અથવા એ બહાને ‘દિન કો બિતા દેતા હૈ...’ દિવસ આખો ચાલ્યો જાય છે. ‘કિન્તુ હે પ્રભુ!’ હે સર્વજ્ઞ પ્રભુ! ત્રિલોકનાથ વીતરાગ! ‘આપ નમ્ર મનુષ્ય કે લિયે...’ વિનયવાન માટે. આપનો જેણે વિનય કર્યો, ભક્તિ કરી, પૂજા કરી, બહુમાન કર્યું, સત્કાર કર્યો. આ સર્વજ્ઞપદ આવું છે. એમ જેણે બહુમાનપણે, વિનયપણે, નરમાશપણે ‘નમ્ર મનુષ્ય કે લિયે ક્ષણભર મેં ઈચ્છિત વસ્તુ દે દેતે હૈ.’ ક્ષણભરમાં કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. શેઠી! ભગવાન આપતા હશે ને?

સૂર્યનો પ્રકાશ ક્યાં પ્રભુ! અને તારો ચૈતન્યપ્રકાશ ક્યાં! તારા લક્ષે જેને આત્માનું ભાન થયું, તારું સ્વરૂપ આવું પરિપૂર્ણ છે એવો જ હું એમ જેને ચૈતન્યના ભાન થયા એ ક્ષણમાત્રમાં આત્માની દશાને પ્રાપ્ત કરાવે છે. આત્માની દશાની દિશાને પ્રાપ્ત કરાવે છે. સૂર્ય તો બહારની

દિશાને દેખાડીને સાંજે ચાલ્યો જાય છે. પણ તમે તો હે ભગવાન! પોતાની નિર્મળદશા પ્રગટાવી, બતાવી આ વસ્તુ ચૈતન્યપ્રભુ એમાં તું જા, તને એમાંથી જોઈતું બધું મળી રહેશે એમ ભગવાન કહેનાર છે. અને એ ભગવાન દાતા છે. અને એ હર્તા છે. વિકાર ને અલ્પજ્ઞનો નાશ કરનારા અને સર્વજ્ઞ અને પૂર્ણ આનંદ પ્રાપ્ત કરાવનારા એ ભગવાન નિમિત્ત તરીકે કહેવામાં આવે છે.

અંતરમાં જોઈએ તો આ મોટો આવો સૂર્ય અને દિશા એકલી દેખાડે, પણ આત્માની દશા પ્રાપ્ત કરાવે (નહિ.) હે મહા સામાન્ય ચૈતન્યપ્રભુ! મહા સામાન્ય ચૈતન્ય ધ્રુવધામ પ્રભુ આત્મા. આ તારી જેણે નજરું કરી અને દષ્ટિપથમાં તું ચૈતન્ય આવ્યો એની પર્યાયમાં નિર્મળદશા થઈ અને એની દશા બદલીને દિશા આખી ફરી જાય છે. સમજાય છે કાંઈ? ભગવાન ચૈતન્ય પરમાત્મસ્વભાવ! એ સૂર્ય પ્રકાશપુંજ. આ પ્રકાશપુંજ તો કહે છે કાંઈ નહિ. આ પ્રકાશપુંજ એના અંતર નમો નમો નમઃ. 'નમઃ સમયસારાય.' એવા ચૈતન્યપ્રભુમાં જેણે પોતે નમન કર્યું, નમ્રતા કરી, વિનય કર્યો, આદર કર્યો એની પર્યાયમાં શાંતિની પ્રાપ્તિ સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ એ આત્માના ભાનથી પ્રાપ્ત થાય છે. સૂર્યથી થતી નથી. તું ચૈતન્યસૂર્ય જ જુદી જાતનો છો. ભગવાનને કહે છે, તું ચૈતન્યસૂર્ય જુદી જાતનો, પોતાના આત્માને કહે છે, તારા ચૈતન્યસ્વભાવનો પ્રકાશ તો જુદી જાતનો. તારાથી પ્રાપ્તિ થયા વિના રહે નહિ. કેવળજ્ઞાન અલ્પ કાળમાં લે એવો પ્રભુ તું છો. તો બીજા પુણ્ય આદિની સામગ્રીની, અભ્યુદયની પ્રાપ્તિ થાય, એની તો વિશેષતા છે નહિ. એ તો સાધારણ સાથે મળી જાય છે.

'ભાવાર્થ :-...' જ્ઞાનીની ઈચ્છિત વસ્તુ તો કેવળજ્ઞાન છે. સમજાય છે? છેને? 'ઈચ્છિત વસ્તુ દે દેતે હૈં.' ઈચ્છિત જ્ઞાનીની ભાવના તો શુદ્ધઉપયોગની અને પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિની ઈચ્છા છે. એ સૂર્ય આપી શકતો નથી. પણ ચૈતન્યસૂર્યને ભગવાન ત્રિલોકનાથ આપી શકે છે. કેમ કે એ દેવ છે. દદાતિ ઈતિ દેવઃ. આવે છે? અષ્ટપાલુડમાં આવે છે. હે ભગવાન! આપ તો ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ ચારેય આપો છો. શેઠી! પ્રભુ! આપ પરમાત્માદશા નિર્મળાનંદ અનંત કાળમાં જે દશા ન પ્રગટી એવી આપે પ્રગટાવી. અને એ પ્રગટાવીને સૂર્યના કિરણો આમ નાખ્યા. સૂર્ય તો ક્યાંય રહ્યો પણ એના કિરણો આવે તો અહીં કમળ ખીલી જાય. કિરણ આવે તો કમળ ખીલી જાય.

એમ ભગવાન પૂર્ણાનંદ પ્રભુ આપ, જ્યાં પણ આપની વાણીના કિરણો આવ્યા. એને કિરણ કહે છે ને? સમજાય છે કાંઈ? એ કિરણો અમને ન્યાલ કરી દીધા. અમારો આત્મા ખીલી ગયો. ભગવાન આત્માના કિરણો જે તમે કાઢ્યા (તેનાથી) અમારો આત્મા જ્ઞાન, દર્શન અને શાંતિથી ખીલી નીકળ્યો. એમ આત્મા સ્વરૂપમાં ભક્તિથી લ્યો, ધ્રુવધામ આખું તો પર્યાયમાં આવતું નથી પણ એની શક્તિની ભક્તિની એકાગ્રતા કરતાં એની પર્યાયમાં કિરણો નિર્મળદશાના પ્રગટ થાય છે. એનું નામ ખરી ભક્તિ અને એનું નામ ભગવાનની ભક્તિ

વ્યવહારે કહેવામાં આવે છે.

‘લોગ સૂર્યોદય હોતે હી હાથ જોડકર સિર ઝુકાકર નમો નારાયણ...’ કરે છે કે નહિ? સવારમાં નથી કરતા?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કેવો? કાઠીને છે સૂર્ય છે ને. સૂર્ય દેવો. સૂર્ય દેવો છે ત્યાં ચોટીલા પાસે. ગયા છીએ ને. અમે ત્યાં રહ્યા છીએ ને. બધું જોયું છે. સૂર્યનું દેવળ છે. કાઠી લોકો સૂર્યને માને બહુ. એટલે સવારમાં ત્યાં ઉતર્યા હતા ને ત્યાં ગામમાં. નાનાલાલભાઈને ત્યાં. ત્યાં બધા કાઠી લોકો આવો નમો નારાયણ... નમો નારાયણ... નારાયણ... એમ કર્યા કરે અંદર માલોમાંડે જાય તો. નારાયણ... નારાયણ... નારાયણ... અરે...! નરનો નારાયણ થાય એ આત્મા છે. અને સર્વજ્ઞ ભગવાન પોતે નરના નારાયણ થયા એ જ નારાયણ છે.

આ સૂર્યને કહે છે કે ‘નમો નારાયણ કહતે હુએ સૂર્ય કો નમસ્કાર કરતે હૈં...’ ખરેખર તો સૂર્યને નમસ્કારની તો એવી પ્રથા હતી (કે), ચક્રવર્તી જ્યારે... ભગવાનની અંદર પ્રતિમા છે સૂર્યમાં. ભગવાનની મૂર્તિ છે. ત્રિલોકનાથ પરમાત્માની રતનની મૂર્તિ શાશ્વત (છે). એને ચક્રવર્તીની નજરમાં બહુ ક્ષયોપશમ અને ઉઘાડ (હોય છે). એને લઈને ત્યાં એ મૂર્તિ દેખે એના મહેલમાં. એને સવારમાં પહેલો નમસ્કાર કરતાં. સમજાય છે? આ એનું સૂર્યને નમસ્કાર એકલો રહી ગયો. આ એને ઠેકાણે એકલા દેવ-ગુરુ ને શાસ્ત્રનો વ્યવહારનમસ્કાર રહી ગયો. સમજાય છે કાંઈ? પણ ચૈતન્ય ભગવાન સૂર્ય નારાયણ એ પૂર્ણાનંદ પ્રભુ અનંત અનંત અનંત કેવળજ્ઞાનની કિરણના ભરચક ભર્યો દરિયો આ એને જે નમે, એને શાંતિની પ્રાપ્તિ અને સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ થયા વિના રહે નહિ. સૂર્ય તમારો આપ્યા વિના સાંજે આથમી જાય છે, કહે છે. દિશા દેખાડીને વયો જાય. પણ તું દિશા પલટાવીને દશા બનાવીને તું અમને નિમિત્તરૂપ થાય છો.

‘और उससे ઈચ્છित वरदान मांगते हैं,...’ હે ભગવાન! આજ સુખી કરજો આજે દિવસમાં. એમ કહે છે ને? ‘पर वह आज दूंगा, कल दूंगा इस तरह आशा दिखाता हुआ...’ અર્થાત્ આવીને વયો જાય... આવીને વયો જાય... આવીને વયો જાય... એમ આજ દુંગા એટલે. ‘इस तरह आशा दिखाता हुआ...’ દિશા દિખાતા હુઆ ‘दिन बीता देता है; किसी को कुछ देता-लेता नहीं हैं क्योंकि वह असमर्थ जो ठहरा,...’ માટે એ ચૈતન્યને કોઈ લાભ દેવા માટે તો અશક્તિવાન ઠર્યો. ‘पर आप नम्र मनुष्य को...’ વિનયવાન કો... વિનય... વિનય... વિનય... વિનય... વિનય... વિ-વિશેષે નમ્રતા. રાગનું બહુમાન ટપ્પું, નિમિત્તનું બહુમાન ટપ્પું અને સ્વભાવનું બહુમાન થયું, એની નમ્રતાની દશામાં આપ તો શાંતિમાં ‘ઈચ્છિત વસ્તુ ક્ષણભર મેં દે દેતે હૈં,...’ એની જેવી ભાવના એના પ્રમાણમાં એની પર્યાયમાં શાંતિની નિર્વિકલ્પ શ્રદ્ધા, જ્ઞાનની શાંતિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

‘ईस तरह आप सूर्य से भी बहुत बढकर हैं.’ सूर्यही પણ आप ‘बहुत बढकर हैं.’ अनाथी પણ बढ्या चढ्या आप छे. પણ अे तो अेक उपमा छे. अेनी साथे कांई संबंध छे नहि. कले, समज्जाणुं कांई?

काल्य-७

उपैति भक्त्या सुमुखः सुखानि,
त्वयि स्वभावाद्विमुखश्च दुःखम्।
सदावदातद्युतिरेकरूप

स्तयोस्त्वमादर्श इवावभासि।।

भक्तिभाव से सुमुख आपके, रहने वाले सुख पाते,
और विमुखजन दुःख पाते हैं, राग-द्वेष नहीं तुम वाते.
अमल सुदृतिमय चारु आरसी, सदा अेक-सी रहती ज्यों,
उसमें सुमुख-विमुख दोनों ही, देखें छाया ज्यों की त्यों.

अन्वयार्थ :- (त्वयि सुमुखः) आपके अनुकूल चलनेवाला पुरुष (भक्त्या) भक्ति से (सुखानि) सुखों को (उपैति) प्राप्त होता है (च) और (विमुखः) प्रतिकूल चलनेवाला पुरुष (स्वभावात्) स्वभाव से ही (दुःखम् ‘उपैति’) दुःख पाता है; किन्तु (त्वम्) आप (तयोः) उन दोनों के आगे (आदर्श इव) दर्पण की तरह (सदा) हमेशा (अवदातद्युतिः) उज्ज्वल कान्तियुक्त तथा (एकरूपः) अेक सदृश (अवभासि) शोभायमान रहते हैं.

भावार्थ :- जिस प्रकार दर्पण के सामने मुँह करनेवाला पुरुष दर्पण में अपना चेहरा देखकर स्वयं सुखी होता है और पीछे देखकर भडा हुआ पुरुष अपना चेहरा न देख सकने से स्वयं दुःखी होता है; उनके सुख-दुःख में दर्पण कारण नहीं है. दर्पण तो उन दोनों के लिये हमेशा अेकड़प ही है, पर वे दो मनुष्य अपनी अनुकूल और प्रतिकूल क्रिया से अपने आप सुखी और दुःखी होते हैं.

ईसी प्रकार जो मनुष्य आप के विषय में सुमुख होता है अर्थात् आप को पूज्य दृष्टि से देखता है, आप की भक्ति करता है, वह शुभकर्मों का बन्ध होने अथवा अशुभकर्मों की निर्जरा होने से स्वयं सुखी होता है और जो आप के विषय में विमुख रहता है अर्थात् आप को पूज्य नहीं समजता और न आप की भक्ति ही करता है, वह अशुभकर्मों का बन्ध होने से दुःख पाता है. उनके सुख-दुःख में आप कारण नहीं हैं; आप तो हमेशा दोनों के लिये राग-द्वेष रहित और चैतन्य-चमत्कारमय अेकड़प ही हैं. ७.

કાવ્ય-૭ ઉપર પ્રવચન

સાતમી.

उपैति भक्त्या सुमुखः सुखानि,
त्वयि स्वभावाद्विमुखश्च दुःखम्।
सदावदातद्युतिरेकरूप

स्तयोस्त्वमादर्श इवावभासि।।

ભક્તિભાવ સે સુમુખ આપકે, રહને વાલે સુખ પાતે,
ઔર વિમુખજન દુઃખ પાતે હૈં, રાગ-દ્રેષ નહિં તુમ લાતે;
અમલ સુદુતિમય ચારુ આરસી, સદા એક-સી રહતી જ્યોં,
ઉસમૈં સુમુખ-વિમુખ દોનોં હી, દેખેં છાયા જ્યોં કી ત્યોં.

જુઓ! હૃદયના ઉદ્ગાર. કવિ ભગવાન પ્રત્યે અમૃતના ઓડકાર કાઢીને હૃદયના ઉદ્ગાર કાઢે છે. ભો! નાથ! છે ને? 'ત્વયિ સુમુખઃ' હે ભગવાન! 'આપકે અનુકૂલ ચલનેવાલા પુરુષ...' સમ્યજ્ઞિ. ભગવાનને અનુકૂળ વર્તનારા તો સમ્યજ્ઞિ હોય છે. છે ને? અંદર એ છે. 'સુમુખઃ' નામ સમ્યજ્ઞિ. પ્રભુ! 'આપકે અનુકૂલ ચલનેવાલા...' આપની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલનારા. આપની આજ્ઞા—સ્વરૂપનું આરાધન કરો એ આપની આજ્ઞા છે. સમજાય છે કાંઈ? સ્વરૂપ પરમાત્મ તારો તારી પાસે છે. એનું તું સેવન કર, એનું તું આરાધન કર. એવી ભક્તિ કરનારો જે સમ્યજ્ઞિ એ 'ભક્તિ સે સુખોં કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ...' ભગવાન! આપની ભક્તિથી, અનુકૂળતાથી સમ્યજ્ઞિ શાંતિને પામે છે અને તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, બળદેવ આદિના બાહ્ય અભ્યુદયને પણ ઈન્દ્રિયના સુખની પણ પ્રાપ્તિ એને હોય છે. અજ્ઞાનીને નથી આત્માનું સુખ, નથી બહારની લોકોત્તરના પુણ્યથી જે બંધાયેલા સુખની સામગ્રી. સમજાય છે કાંઈ?

'સુખોં કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ ઔર પ્રતિકૂલ ચલનેવાલા...' પ્રભુ! આપ તો આરસી સમાન છો. આરસીને... સમજાય છે? નીચે આવશે. 'પ્રતિકૂલ ચલનેવાલા પુરુષ સ્વભાવ સે હી દુઃખ પાતા હૈ;...' મિથ્યાદૃષ્ટિ સર્વજ્ઞસ્વભાવ પૂર્ણાંદ પ્રાપ્તિ સ્વયંસિદ્ધ અકૃત્રિમ ચૈતન્યદેવ એની પ્રાપ્તિનું ભાન જેને નથી અને વિમુખદૃષ્ટિ છે એ સુખે કરીને દુઃખને પ્રાપ્ત થાય છે. એ દુઃખની પ્રાપ્તિ મિથ્યાદૃષ્ટિને દુઃખ મળે છે. આત્માની પર્યાયમાં આકુળતા અને એના પુણ્ય એવા ન હોય કે જેવા સમ્યજ્ઞિના પુણ્યની સામગ્રી એવું એની પાસે સાધન હોય નહિ. 'દુઃખ પાતા હૈ;...' અંદર તો ઘણું લખ્યું છે.

સૌધર્મ ઈન્દ્ર, નાગેન્દ્ર, ચક્રવર્તી આદિના સુખ પામે. આત્માની શાંતિ તો પામે પણ

સુધર્મ ઈન્દ્ર, નાગેન્દ્ર, ચક્રવર્તી આદિ (પદવી પામે). ... સમજાણું? અને મિથ્યાદષ્ટિ નારક તિર્યચ નિગોદ જનિતા અશાતમ્ મિથ્યાદષ્ટિને તો નારકી અને નિગોદના દુઃખનો ભોગવટો છે. હે ભગવાન! આપ ત્રિલોકનાથની ભક્તિ કરે એને આત્માની શાંતિ મળે અને સુધર્મ આદિ ઈન્દ્રો અને તીર્થંકરના પદની પ્રાપ્તિ થાય. અને આપની જે અવજ્ઞા કરે, વિરોધ કરે... મોટા વાંધા ઉઠ્યા છે કોણ જાણે. સર્વજ્ઞપદના આખા. સર્વજ્ઞપદ જે આખું ધર્મનું મૂળ, અરિહંત પદ જેની વાણી ઉપકારી એવા અરિહંત કોણ છે? નમો અરિહંતાણં. એના કેવળજ્ઞાનનો વિષય એક સમયનો. થોડું વંચાવ્યું હતું ભાઈ પંડિતજીને. આહાર વખતે. એ વિષય અનાદિનો. જુઓ આમ કહેવા માગે તો અનાદિઅનંત છે એમ ઉત્તર દેવો પડે ઈ કરતાં ટૂંકુ વાળી દીધું. અને વિષય પૂર્ણ કહેવા માગે એટલે ત્રણ કાળ ત્રણ લોક ભગવાન દેખે છે. પતી ગઈ વાત, હવે કરવું ક્યાં?

સર્વજ્ઞ પ્રભુ... સમજાય છે? આવું દેખે છે. ત્રણ કાળ ત્રણ લોક એક સમયમાં પોતાના સ્વભાવના સામર્થ્યથી, જે પ્રમાણે થાય સામે... ભલે કર્તા નહિ, થાય. કરવું શું હવે? સમજાણું? આવા સર્વજ્ઞને સ્વીકારીએ તો આપણે કરવાનું શું રહે? સમજાણું? એક જણાએ પ્રશ્ન કર્યો હતો એ. (સંવત) ૧૯૯૨ની સાલમાં ત્યાં હીરાભાઈના મકાનમાં. આ કેવળજ્ઞાનીએ બધું દીધું હોય તો પુરુષાર્થ પછી આપણા હાથમાં રહેતો નથી. આ બધી હોળી એમને એમ ચાલી જ આવે છે. સાધુ થયેલો સ્થાનકવાસીનો. પાંચ વર્ષમાં મોટો પંડિત થઈ ગયેલો. .. પછી ભણેલો અને પછી છોડી દીધું. એને આસ્થા ઊડી ગઈ જૈનની. નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધમાં કોઈક ઈશ્વરનો અધિકાર છે અંદર. ઈશ્વર વિના આ થાય નહિ. અશાતાનો ઉદય અહીં આવે અને બળદનું શીંગડું આવીને વાગે આ બેનો મેળ કોણ કરે છે? સમજાય છે? અશાતાનો ઉદય આવે અને અહીંયાં બળદનું શીંગડું (વાગે). બળદ આવીને ત્યાં ઊભો હોય. એમાં મારે શીંગડું. હવે આને કોણે કીધું અને આને ખબર કેમ પડી અશાતાને કે આને લાવું? બળદને ક્યાંથી ખબર પડી કે અશાતાના ઉદય છે માટે જાઉં? આહાહા..! અરે..! અરે..! સહજ એવા નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ લાખો, કરોડો અનંત એક સમયમાં બની રહ્યા છે. એમાં કર્તા-કર્તા અને ઈશ્વરની જરૂર નથી. એણે આ પ્રશ્ન કર્યો કે કેવળીએ દીધું હોય એ પ્રમાણે થાય તો પુરુષાર્થ ક્યાં રહ્યો?

કેવળજ્ઞાની માનો છો? મેં કીધું. કેવળજ્ઞાન માનો છો? ના ના, એ નહિ. એ નહિ તો પહેલું કેવળજ્ઞાન છે કે નહિ એમ નક્કી કર. એમ કાંઈ અદ્ભુતથી ચાલે, કેવળજ્ઞાનીએ દીધું એ ફરે નહિ. કેવળજ્ઞાન છે એમ માને છે તું? આ જગતમાં આત્મા સર્વજ્ઞસ્વભાવી પ્રગટ થઈ શકે છે. સર્વજ્ઞ પરમાત્મા છે. કેવળજ્ઞાનની સત્તા વર્તમાન મોજૂદ છે. માને છો? નહિતર ન માને તો એનું નક્કી કરીએ. પણ કાંઈ ઠેકાણા ન મળે.

એમ આત્માની સર્વજ્ઞશક્તિથી સર્વજ્ઞ પદપ્રાપ્તિ ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં અનંત જીવને થઈ

છે. સમ્યક્દર્શનમાં દેવોએ પણ કબૂલી છે. કેવળજ્ઞાન હવે અમે અલ્પ કાળમાં લેવાના છીએ. અમારી શ્રદ્ધામાં કેવળજ્ઞાન શ્રદ્ધાએ પ્રગટ્યું છે. અમે કેવળજ્ઞાની નહોતા સ્વભાવે એ શ્રદ્ધાના ભાનમાં અમને કેવળજ્ઞાન શ્રદ્ધાએ પ્રગટ્યું છે. ઈચ્છા વર્તે છે. ઈચ્છાએ કેવળજ્ઞાન વર્તે છે, મુખ્યનયના હેતુથી (કેવળજ્ઞાન વર્તે છે). શ્રીમદ્દે કહ્યું ને પત્રમાં? નિશ્ચયનયના હેતુથી કેવળજ્ઞાન વર્તે છે. વર્તે છે. સાંભળ! સમજાણું કાંઈ? જ્ઞાનની ભાવનામાં પણ એ જ વર્તે છે. કેવળ... કેવળ.. કેવળ.. પૂર્ણ. આહાહા..! આવા ભગવાનની સ્તુતિ અને ભક્તિ કરે અને એને ક્ષણમાત્રમાં આત્માની શાંતિ અને સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ન થાય એમ ત્રણ કાળમાં બને નહિ. સમજાણું કાંઈ? એ ખરેખરો ભગવાનની ભક્તિ કરનાર છે.

ઈસ તરહ આપ સૂર્ય સે બહુત અધિકતર હૈં. એ તો આવી ગયું. આપની જે ભક્તિ અનુકૂળતા તે... ભક્તિનો અર્થ જ છે—નિશ્ચયભક્તિ અને વ્યવહારભક્તિ. નિશ્ચયભક્તિ સમ્યક્દર્શન અને વ્યવહારભક્તિ શુભ વિકલ્પની, ભગવાનની. જે આ ભક્તિ કરે તે આપના ભક્તિ કરનાર સુમુખ નામ સુમુખ-આપની અનુકૂળ એને સુખની પ્રાપ્તિ આત્માની અને બહારની બધી થાય. બધી થાય. નરેન્દ્ર, ચક્રવર્તી આદિ થાય એ સમકિતદષ્ટિ થઈ શકે. ચક્રવર્તી, બળદેવ, વાસુદેવ, ઈન્દ્રો એ સમ્યક્દર્શન પૂર્વે પામ્યા વિના એવા પુણ્ય કોઈ દિ' બંધાતા નથી. અને કહે છે આપના વિરોધીઓ, આપના વિરોધીઓ સર્વજ્ઞપદને નહિ સ્વીકારનારાઓ, મિથ્યાદષ્ટિઓ પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે અને થયેલા ભગવાન બિરાજે છે એમ નહિ માનનારા મહા અશાતાના નરક, નિગોદના દુઃખ પામે છે. કેમ કે એ મિથ્યાદષ્ટિ છે તે અંતે નિગોદમાં ગયા વિના રહેશે નહિ અને આ સમ્યક્દષ્ટિ છે તો કેવળજ્ઞાન પામ્યા વિના રહેશે નહિ. 'દર્પણ કી તરહ હંમેશા ઉજ્જવલ કાંતિયુક્ત...' દર્પણની તરહ હંમેશા ઉજ્જવળ કાંતિયુક્ત આપ તો રહો છો. 'એક સદશ શોભાયમાન રહતે હૈં.' આપમાં કાંઈ ફેર પડતો નથી.

'ભાવાર્થ :- જિસ પ્રકાર દર્પણ કે સામને મુંહ કરનેવાલા...' (સિદ્ધાંત) દેખો! દર્પણની સામું જોનારા. આમ જોવે એને મોઢું દેખાય. અરીસામાં સામું જોનારા મોઢું દેખે. પોતાની મુખ્યતા દેખે. સમજાણું કાંઈ? 'દર્પણ મેં અપના ચેહરા દેખકર સ્વયં સુખી હોતા હૈં ઓર પીઠ દેકર ખડા હુઆ પુરુષ...' અને દર્પણના અરીસાથી પીઠ દઈને ઊભેલો, વાંસો દઈને ઊભેલો, ભગવાન! 'અપના ચેહરા ન દેખ સકને સે સ્વયં દુઃખી હોતા હૈં.' એના પોતાના શરીરનું સ્વરૂપ શું છે એ જોઈ શકતો નથી. એટલે પોતાની. શરીરની વાત છે ને અત્યારે?

'ઉનકે સુખ-દુઃખ મેં દર્પણ કારણ નહીં હૈં.' એને સુખ-દુઃખમાં દર્પણ કારણ નથી. દર્પણ તો પડ્યું છે આમને આમ. જોણે સામું જોયું એને ચહેરો વર્તાણો અને આડા પડ્યા એને ચહેરો વર્તાણો નહિ. 'દર્પણ તો ઉન દોનોં કે લિયે હમેશા એકરૂપ હી હૈં,....' દોનોં કે લિયે દર્પણ તો એક દશાને ધારણ કરે છે. 'પર વે દો મનુષ્ય અપની અનુકૂલ

ઔર પ્રતિકૂલ ક્રિયા સે, અપને આપ સુખી ઔર દુઃખી હોતા હૈ.’ આ દૃષ્ટાંત થયો.

‘ઈસી પ્રકાર જો મનુષ્ય આપકે વિષય મેં સુમુખ હોતા હૈ...’ ઓહો..! સર્વજ્ઞ પરમાત્મા એનો દાસ થાય, અનુકૂળ થાય, પ્રશંસનીક થાય, સત્કાર કરનારો થાય એવા સર્વજ્ઞપદને સ્વીકાર માન્યતાવાળો થાય એ સર્વજ્ઞ સામું જોયું એણે. સમજાણું કાંઈ? સર્વજ્ઞ જેવા છે એવું જોયું. ‘અર્થાત્ આપકો પૂજ્ય દૃષ્ટિ સે દેખતા હૈ,...’ અહો..! દેવાધિદેવ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા પૂર્ણાનંદની જેને પ્રાપ્તિ (થઈ છે), વીતરાગ વિજ્ઞાનઘન ખીલી નીકળ્યા. આવી જેને અંતરમાં પૂજ્યદૃષ્ટિ પરમાત્મા પ્રત્યે થઈ ‘આપકી ભક્તિ કરતા હૈ, વહ શુભકર્મો કા બન્ધ હોને અથવા અશુભકર્મો કી નિર્જરા હોને સે...’ આ વ્યવહારથી વાત કરી. અંદર શુદ્ધિ તો થાય છે પણ એને પુણ્યના પરિણામ એવા હોય કે, જેનાથી શુભકર્મનો બંધ થાય અને અશુભ કર્મનો નિર્જરારૂપે નાશ થાય. ‘અશુભકર્મો કી નિર્જરા હોને સે સ્વયં સુખી હોતા હૈ...’ અંતરમાં શુદ્ધિની પ્રાપ્તિ, બહારમાં એવા સુખના સાધનો સહેજે મળી જાય છે.

‘ઔર જો આપકે વિષય મેં વિમુખ રહતા હૈ...’ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. ‘અર્થાત્ આપકો પૂજ્ય નહીં સમજતા ઔર ન આપકી ભક્તિ હી કરતા હૈ, વહ અશુભકર્મો કા બન્ધ હોને સે દુઃખ પાતા હૈ. ઉનકે સુખ-દુઃખ મેં આપ કારણ નહીં હૈ;...’ ‘આપ કારણ નહીં તો...’ એ તો એના ભાવની દશા કારણ છે. કાંઈ દર્પણ કારણ નથી. ‘આપ તો હમેશા દોનોં કે લિયે રાગ-દ્રેષ રહિત ઔર ચૈતન્ય-ચમત્કારમય એકરૂપ હી હૈં.’ ભગવાન! આપ તો ચૈતન્ય ચમત્કાર (જ રહો છો). ભગવાનને ઉદ્દેશીને વાત કરે છે. એમ આત્મા પોતાના સ્વભાવની સન્મુખતામાં એને જોનાર, એ સ્વભાવની સન્મુખ જોનાર—ચૈતન્ય અરીસાની સન્મુખ જોનાર સહેજે શાંતિ અને સમ્યજ્ઞર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રના મોક્ષમાર્ગને પામે છે. અને ચૈતન્ય ધ્રુવ સામાન્યથી વિમુખ રહેનારા એટલે કે, પુણ્યને ભલા માનનારા, નિમિત્તોને ભલા માનનારા, સ્વભાવને ભલો માનનારા નથી. સહેજે દુઃખને પાત્ર અને દુઃખી થઈને ઊભા રખડશે. શેઠી!

ચૈતન્યપ્રભુ પૂર્ણ પરમાત્મશક્તિ, સામાન્ય સ્વભાવ એની જેણે સન્મુખ જોયું, એની જેને અભિમુખતા થઈ એ તો એનો વિનય કરનાર થયો. એટલે એને તો સહેજે શાંતિ અને બાહ્ય સાધનોની સુખ સામગ્રી મળશે. એવા સ્વભાવનો જેણે અનાદર કર્યો, અવિનય કર્યો, પૂંઠ જેને દીધી આહા..હા..! એ શુભ અને અશુભ પરિણામ સામું જોઈને ઊભો રહ્યો અને ચૈતન્ય ભગવાન પ્રકાશનો પુંજ એમાં જેણે જોયું નહિ. સમજાણું? એને ચૈતન્યચમત્કારનો લાભ અંદરથી થતો નથી. પણ એને નુકસાન ચાર ગતિમાં રખડવાનું થાય છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

શું કીધું આમાં? ચૈતન્ય મહાસત્તા પ્રભુ, એ ચૈતન્ય મહાસત્તા પ્રભુ, એની સામું જેણે જોયું એ ન્યાય થઈ ગયો કહે છે. અને ચૈતન્ય મહાસત્તા પ્રભુ એમાં જે વિમુખ રહ્યો અને વિકારની લાગણીનો આદર કર્યો એ પોતાને જ કારણે દુઃખી થયો. એ ચૈતન્યસૂર્ય મહાધામ

પ્રભુ તો એવાને એવા છે. સમજાણું કાંઈ? અરીસો જેમ એવોને એવો છે, એમ ચૈતન્ય ભગવાન ધામ સૂર્ય એવોને એવો છે. સાત થઈ.

કાવ્ય-૮

અગાધતાબ્ધે: સ યત: પયોધિ:,
મેરોશ્ચ, તુજ્ઞા પ્રકૃતિ: સ યત્ર।
દ્વાવાપૃથિવ્યો: પૃથુતા તથૈવ,
વ્યાપ ત્વદીયા ભુવનાન્તરાણિ।।

ગહરાઈ નિધિ કી, ઊંચાઈ ગિરી કી, નભ થલ કી ચૌડાઈ,
વહીં-વહીં તક જહાં-જહાં તક, નિધિ આદિક મેં દિખલાઈ.
કિન્તુ નાથ! તેરી અગાધતા, ઔર તુડ્ગતા, વિસ્તરતા,
તીન ભુવન કે બાહિર ભી હૈ, વ્યાપ રહી હૈ જગતપિતા!

અન્વયાર્થ :- (અબ્ધે:) સમુદ્ર કી (અગાધતા) ગહરાઈ (તત્ર અસ્તિ) વહાં હૈ, (યત: સ: પયોધિ:) જહાં વહ સમુદ્ર હૈ. (મેરો:) સુમેરુ પર્વત કી (તુજ્ઞા: પ્રકૃતિ:) ઉન્નત પ્રકૃતિ અર્થાત્ ઊંચાઈ (તત્ર) વહાં હૈ, (યત્ર સ:) જહાં વહ સુમેરુપર્વત હૈ (ચ) ઔર (દ્વાવાપૃથિવ્યો:) આકાશ-પૃથ્વી કી (પૃથુતા) વિશાલતા ભી (તદૈવ) ઉસી પ્રકાર હૈ અર્થાત્ જહાં આકાશ હૈ ઔર પૃથ્વી હૈ, વહીં ઉનકી વિશાલતા હૈ પરંતુ (ત્વદીયા અગાધતા, તુજ્ઞા: પ્રકૃતિ:, પૃથુતા ચ) હે પ્રભુ! આપ કી ગહરાઈ, ઉન્નત પ્રકૃતિ ઔર હૃદય કી વિશાલતા ને (ભુવનાન્તરાણિ) તીનોં લોકોં કે મધ્ય ભાગ કો (વ્યાપ) વ્યાપત કર લિયા હૈ.

ભાવાર્થ :- અગાધતા શબ્દ કે દો અર્થ હૈ—સમુદ્ર વગૈરહ મેં પાની કી ગહરાઈ ઔર મનુષ્ય હૃદય મેં રહનેવાલે ઘૈર્ય કી અધિકતા. ‘તુડ્ગ પ્રકૃતિ’ શબ્દ ભી દ્યર્થક હૈ—પહાડ વગૈરહ કી ઊંચાઈ ઔર મન મેં દીનતા કા ન હોના. ઈસી તરહ પૃથુતા, વિશાલતા કે ભી દો અર્થ હૈ—જમીન, આકાશ વગૈરહ કે પ્રદેશોં કા ફેલાવ ઔર મન મેં સબ કો અપનાને કે ભાવ, સબ કે પ્રતિ પ્રેમમયી ભાવના.

ભગવન્! સમુદ્ર કી ગંભીરતા સમુદ્ર કે પાસ હી હૈ, મેરુપર્વત કી ઊંચાઈ મેરુ કે હી પાસ હૈ ઔર આકાશ-પૃથ્વી કા વિસ્તાર ભી ઉન્હીં કે પાસ હૈ; પરન્તુ આપ કી અગાધતા ઔર ઘૈર્યવૃત્તિ, ઊંચાઈ અર્થાત્ અદૈન્યવૃત્તિ ઔર પૃથુતા અર્થાત્ ઉદારવૃત્તિ સારે સંસાર મેં ફેલી હુઈ હૈ; ઈસલિયે જો કહા કરતે હૈ કિ આપ કી ગંભીરતા સમુદ્ર કે સમાન હૈ, ઉન્નત પ્રકૃતિ મેરુ કી તરહ હૈ ઔર વિશાલતા આકાશ-પૃથ્વી કે સદશ હૈ; વે ભૂલ કરતે હૈ. ૮.

કાવ્ય-૮ ઉપર પ્રવચન

આઠમી.

અગાધતાબ્ધે: સ યત: પયોધિ:
મેરોશ્ચ, તુજ્ઞા પ્રકૃતિ: સ યત્ર।
દ્યાવાપૃથિવ્યો: પૃથુતા તથૈવ,
વ્યાપ ત્વદીયા ભુવનાન્તરાણિ।।

ગહરાઈ નિધિ કી, ઊંચાઈ ગિરી કી, નભ થલ કી ચૌડાઈ,
વહીં-વહીં તક જહાં-જહાં તક, નિધિ આદિક મેં દિખલાઈ.
કિન્તુ નાથ! તેરી અગાધતા, ઓર તુજ્ઞતા, વિસ્તરતા,
તીન ભુવન કે બાહિર ભી હૈ, વ્યાપ રહી હૈ જગતપિતા!

લ્યો! આ સ્તુતિ અમૃતના ભણકાર વાગતી અંદરથી ઉઠે છે. ભો દેવ! હે સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ દેવાધિદેવ! ‘આપકી સમુદ્ર કી ગહરાઈ વહાં હૈ,...’ શું કહે છે? એ દરિયાની ઊંડાઈ એક હજાર યોજન, દરિયાની ઊંડાઈ એક હજાર યોજન દરિયાતટમાં રહી છે. ‘જહાં વહ સમુદ્ર હૈ.’ જ્યાં સમુદ્ર (છે) ત્યાં તેની ઊંડાઈ હજાર યોજન છે. ‘સુમેરુ પર્વત કી ઉત્તર પ્રકૃતિ...’ મેરુ પર્વતની ઉત્તર નામ ઊંચાઈનો સ્વભાવ ‘ઊંચાઈ વહાં હૈ, જહાં વહ સુમેરુપર્વત હૈ...’ જ્યાં મેરુ પર્વત છે ત્યાં તેની ઊંચાઈ છે. લાખ યોજનનો છેને મેરુ? લાખ યોજન અને ચાલીસ યોજન. ઓલી ચૂલિકા છેને માથે. એક લાખ યોજન અને ચાલીસ (યોજન) કે એમ કાંઈક છે. એવી ચૂલિકા ત્યાં ત્યાં તેની ઉત્તરતાઈ છે. એ ઉત્તર પ્રકૃતિ ત્યાં તેની સમાણી છે.

‘ઔર આકાશ-પૃથ્વી કી વિશાલતા ભી...’ એ પૃથ્વીની વિશાળતા. આકાશની. અત્યારે અહીંયાં લોક સુધીનું આકાશ લેવું. ‘આકાશ-પૃથ્વી કી વિશાલતા ભી ઉસી પ્રકાર હૈ અર્થાત્ જહાં આકાશ ઔર પૃથ્વી હૈ,...’ કહો, સમજાણું કાંઈ? ક્રમશઃ ૩૪૩ રાજૂ પૃથ્વી છે. ચૌદ બ્રહ્માંડ. પ્રભુ આપ ક્યાં! એ એની તો ત્યાં જ વ્યાપકતા અને તેની સ્થિતિ ત્યાં છે. સમજાણું? ‘વિશાલતા ભી ઉસી પ્રકાર હૈ અર્થાત્ જહાં આકાશ ઔર પૃથ્વી હૈ, વહીં ઉસકી વિશાલતા હૈ પરન્તુ...’ ‘ત્વદીયા અગાધતા, તુજ્ઞા પ્રકૃતિ: પૃથુતા ચ’ હે ભગવાન! ‘હે પ્રભુ! આપકી ગહરાઈ,...’ ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં વ્યાપીને રહી છે ઊંડી. આપના જ્ઞાનની ગહરાઈ ગંભીરતા આપની પાસે એટલામાં રહી નથી એમ કહે છે અહીં તો. સમજાણું કાંઈ? દરિયાની ઊંડાઈ ત્યાં, મેરુની ત્યાં, પૃથ્વીની પૃથ્વીમાં. આપની

ગંભીરતા અને આપની પ્રકૃતિની ગહરાઈ—ઊંડાઈ ઔર ઉત્તર પ્રકૃતિ—સ્વભાવ પ્રકૃતિ એટલે. હે ભગવાન! આપનો સ્વભાવ. ‘ઔર હૃદય કી વિશાલતા...’ આપના જ્ઞાનની હૃદયની વિશાળતા ‘તીનો લોકો મેં મધ્યભાગ કો વ્યાપ્ત કર લિયા હૈ.’ બધા ત્રણ કાળને ત્રણ લોકને જાણીને એવી તારી વિશાળતા રહી છે. સમજાણું કાંઈ? આ બધી તુચ્છતા છે પ્રભુ! તારા જ્ઞાન અને તારા આનંદની કોઈ મહત્તાની પ્રકૃતિ કોઈ માપી જાય એવું નથી.

‘ભાવાર્થ :- અગાધતા શબ્દ કે દો અર્થ હૈં — સમુદ્ર વગૈરહ મેં પાની કી ગહરાઈ ઔર મનુષ્ય હૃદય મેં રહનેવાલે ઘૈર્ય કી અધિકતા.’ અગાધતા બે અર્થ થયા. સમુદ્ર વગૈરેની પાણીની ઊંડાઈ અને મનુષ્યના હૃદયમાં ઘૈર્યની અધિકતા. ધીરજ... ધીરજ... ધીરજ... ધીરજ... ‘તુજ્ઞા પ્રકૃતિ:’ ‘શબ્દ ભી દ્વયર્થક હૈ-’ ‘તુજ્ઞા’ એટલે ઊંચાઈ. ‘પહાડ વગૈરહ કી ઊંચાઈ ઔર મન મેં દીનતા કા ન હોના.’ મનમાં દીનતાનું ન હોવું એ હૃદયની ઉત્તર પ્રકૃતિ છે અને પહાડની ઊંચાઈ પહાડમાં છે.

‘ઈસી તરહ પૃથુતા, વિશાલતા કે ભી દો અર્થ હૈં, — જમીન, આકાશ વગૈરહ કે પ્રદેશોં કા ફૈલાવ...’ એ જમીન અને એનો ફેલાવ એ પ્રદેશનો છે પૃથુતા. ‘મન મેં સબકો અપનાને કે ભાવ,...’ એ મનમાં સબ લોગ, ત્રણ કાળ ત્રણ લોકનું જ્ઞાન, આ પોતામાં ફેલાવાનો ભાવ અથવા ‘સબ કે પ્રતિ પ્રેમમયી ભાવના.’ પ્રેમનો અર્થ કે બધી વસ્તુ છે. બધી વસ્તુ છે. એવું જ્ઞાન કરવું એ બધી વસ્તુનો પ્રેમ કહેવામાં આવે છે. નથી એમ કહેવું એનો દ્વેષ કર્યા જેવું છે. સમજાય છે કાંઈ? સર્વજ્ઞ પરમાત્મા અરિહંતો, સિદ્ધો, આચાર્ય, છ દ્રવ્ય, નવ તત્ત્વો નથી એ પદાર્થનો દ્વેષ છે. છે એવું જ્ઞાન અંતરમાં બેસવું એ પદાર્થનો પ્રેમ છે. સમજાણું કાંઈ?

કહે છે કે હે નાથ! આપને ‘સબ કે પ્રતિ પ્રેમમયી ભાવના.’ આખા ત્રણ કાળ ત્રણ લોક પ્રત્યેનું જ્ઞાન આપને વ્યાપી ગયું છે. કોઈ નથી એક અંશ પણ એવું આપને રહ્યું નથી. આપ જ પ્રેમમય પરમાત્મા છો. આપ જ પ્રેમમયી પ્રેમની મૂર્તિ આપ જ છો. દુનિયા કહે કે આણે.. આણે.. આણે.. પ્રેમ કર્યો, ફલાણાએ પ્રેમ કર્યો એ પ્રેમ નહિ. એ ખંડ ખંડ પ્રેમ અને રાગવાળો. આ ત્રણ કાળ ત્રણ લોકને જાણનારા કોઈ વાત આપના નિષેધમાં રહી નથી. આ નથી એમ રહ્યું નથી. એ બધુંય છે.. છે.. છે. એવું આપે પ્રેમમય જીવનને ગાળ્યું. પ્રભુ! આપ જ પ્રેમમય છો.

‘ભગવન! સમુદ્ર કી ગંભીરતા સમુદ્ર કે હી પાસ હૈ,...’ ભાવાર્થ. ‘ભગવન! સમુદ્ર કી ગંભીરતા...’ ભગવન કહીને કહ્યું છે. ભાવાર્થ નથી કર્યો. ‘મેરુપર્વતકી ઊંચાઈ મેરુ કે હી પાસ હૈ ઔર આકાશ-પૃથ્વી કા વિસ્તાર ભી ઉન્હીં કે પાસ હૈ; પરંતુ આપકી અગાધતા, ઘૈર્યવૃત્તિ, ઊંચાઈ અર્થાત્ અદૈન્યવૃત્તિ ઔર પૃથુતા અર્થાત્ ઉદારવૃત્તિ સારે સંસાર મેં ફૈલી હુઈ હૈ;...’ ઈન્દ્રો અને નરેન્દ્રો પણ આપની પ્રશંસા

અને ઉદારવૃત્તિને પ્રશંસે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘ઈસલિયે જો કહા કરતે હૈં કિ આપકી ગંભીરતા સમુદ્ર કે સમાન હૈ,....’ કોઈ કહે કે આપની ગંભીરતા સમુદ્ર સમાન છે. પ્રભુ! એ ભૂલ કરે છે. આવે છે ને ઓલામાં નથી આવતું? સાગરવર ગંભીરા. લોગસ્સમાં આવે છે. આવે છે? મહારાજ! પ્રભુ! એ ભૂલ કરે છે. ક્યાં દરિયાની ગંભીરતા, અગાધતા, અને ક્યાં આપની અગાધતા! એ દરિયા સાથે આપની અગાધતાને મેળવે, પ્રભુ! એ ભૂલ કરે છે. સમજાણું?

‘ઉત્તર પ્રકૃતિ મેરુ કી તરહ હૈ...’ આપની ઉત્તર નામ ઊંચાઈ મેરુ તરહ—મેરુ જેટલી (છે). એ બધા ભૂલ ખાય છે. એની ઉત્તરતાઈ અને આપની ઉત્તરતાઈ સાથે કાંઈ મેળ ખાય એવો નથી. ‘और विशालता आकाश-पृथ्वी के सदृश है; वे ભૂલ કરતે હૈં.’ આપની વિશાળતા, આપની અગાધતા અને આપની ઉત્તરતા કોઈ સાથે મળે એવી નથી. એમ ભગવાન આત્મા ચૈતન્ય મહાપ્રભુ! એની અગાધતા, ધ્રુવ ધાતુ ભગવાન આત્મા અગાધ... અગાધ... અગાધ... કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, પરમાનંદ, અનંત વીર્ય પ્રગટ થવા છતાં ત્યાં કાંઈ બાકી ઓછું થયું છે... છે કે મતિજ્ઞાન વખતે જ્ઞાન પર્યાયમાં બહુ ઓછું હતું એટલે એમાં શક્તિમાં વધારે હતું. અને કેવળજ્ઞાન જ્યારે પ્રગટ્યું ત્યારે અંદરમાં શક્તિ (ઘટી ગઈ). પ્રભુ! તારા કોઈ ગુણની અગાધતા છે. સમજાય છે કાંઈ? આટલી આટલી પર્યાય પ્રગટ થાય. આવી ક્યાંથી? કે એમાંથી. ઓછું થયું? આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? એ માપ ન આવે. પ્રભુ! તારી તો કોઈ અગાધતા છે. અનંત વીર્ય પ્રગટ્યું. એક અનંતમં ભાગે વીર્ય નિગોદના જીવને રહ્યું. અનંતમાં ભાગે એક અક્ષરના અનંતમાં ભાગનું જ્ઞાન રહ્યું. તોપણ વસ્તુ તો ધ્રુવ ચૈતન્યપ્રભુ, મહાપ્રભુ એવાને એવા છે. નરભેરામભાઈ! આ બીજી જાતની ભક્તિ ચાલે છે આ. આહાહા..! પૈસાનું નથી એને કાંઈ. સમજાણું આમાં?

શું કહે છે? આહાહા..! પ્રભુ! તારી તે કોઈ અગાધતા! ક્યાંય સાધારણ તર્કના માપ ન આવે. અનંત અનંત અવિભાગ પ્રતિચ્છેદવાળું કેવળજ્ઞાન. છતાં તારો દ્રવ્યસ્વભાવ ચૈતન્ય ધાતુ સૂર્ય તો એવોને એવો છે. એમાં ક્યાંય ખંડ ખાપણ કાઢી (નથી) આહાહા..! સમજાણું? ક્યાં દુઃખની દશા નિગોદની પર્યાયમાં અને ક્યાં આનંદ અતીતની આનંદનો અનંત અનંત વિભાગ અનંત અપાર અવિભાગવાળો અનંત આનંદ, તો આનંદની જે ગહરાઈ જે આત્મા દ્રવ્યમાં છે (તે) અગાધ છે. આમ બહારથી માને એમ નહિ. એની મહિમામાં એ વાત આવવી જોઈએ. ઓહોહો..! આ તે કાંઈ દિવ્યશક્તિ! જેની અગાધ, એની ગંભીરતા. ગંભીર... ગંભીર... ગંભીર ઊંડપ. અને જેની ઉત્તર પ્રકૃતિ. સ્વભાવ એવોને એવો ઊંડો અનાદિનો છે એવો ચૈતન્ય ધાતુ મહાપ્રભુ પડ્યો છે. સમજાણું? મહાપ્રભુ કેમ કહ્યું? કે પર્યાયમાં પ્રભુ થાય એ ઓલા મહાપ્રભુમાંથી આવે છે. સમજે છે કે નહિ જરા! ઓલા બીજા પણ કહે છે ને ઘણા? કે આ મહાપ્રભુ. નથી કહેતા બીજામાં?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા ફલાણા. અરે..! એ આ મહાપ્રભુ છે. બીજો કોઈ મહાપ્રભુ નથી. વર્તતી પર્યાય જેને મહાપ્રભુ છે. પર્યાયમાં. અને ભગવાન આત્મા મહાપ્રભુ છે વસ્તુમાં. સ્વભાવ... સ્વભાવ... સ્વભાવ... આ શું કહે છે? ક્યા દંડે માપ કરવું? ક્યા હાથે અને ક્યા ગજે માપ કરવું? એવો ચૈતન્ય મહા ભગવાન. એક સમયની પ્રગટ પર્યાય, એ સિવાયની આખી વસ્તુ! મતિના અનંતમા ભાગની જ્ઞાનની પર્યાય ઉઘડી હોય કે પૂર્ણ ઉઘડી હોય. દર્શનના અનંતમા ભાગની પર્યાય ઉઘડી હોય કે પૂર્ણ ઉઘડી હોય. દુઃખની પર્યાય હોય પૂર્ણ અને પૂર્ણ આનંદ ઉઘડ્યો હોય. એક વીર્ય બહુ થોડું હોય, તો જે જ્ઞાન અને ઉપશમનું થોડું એની રચનામાં રોકાતું. ત્યાં અનંતવીર્ય જે અનંત કેવળજ્ઞાન દર્શનને રચનામાં રોકતું. આવી પર્યાય પ્રગટ થતાં તેના ધ્રુવ સ્વભાવની ગંભીરતાનો પાર ન મળે. ક્યાંય ઓછું બેસે નહિ બેસે. હવે તો પૂરી થઈ ગઈને. હવે પૂરી થઈ ગઈને હતું એટલું? સાંભળને. હતું એટલું એટલે શું? ત્યાં તો અગાધ પડ્યું છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! એણે ચૈતન્ય મહા શું શક્તિ છે અને ચૈતન્યનો સ્વભાવ દેવાધિદેવ છે એ. દેવાધિદેવ આત્મા છે. એવા દ્રવ્યસ્વભાવની મહત્તા અને દૃષ્ટિમાં કહે છે કે અરે..! પ્રભુ! આમાં કાંઈ માપ અમારા જ્ઞાનની પર્યાયથી ન આવે, એવું તારું અગાધપણું છે. સમજાણું કાંઈ? એવા ચૈતન્ય મહાસામાન્ય પ્રભુ, આ એની શ્રદ્ધા-જ્ઞાનની ભક્તિ કરવી આ એને કહે છે કે તારા અગાધનો પાર નહિ. અમે તો ત્યાં નિર્વિકલ્પ થઈને ઠરીએ છીએ. વિકલ્પ કર્યા વિના, નિર્વિકલ્પથી ઠરીએ, એ તારી અગાધતાનું જ્ઞાન આવે. પણ બાકી પાર પડે એવું નથી. સમજાણું કાંઈ?

કાવ્ય-૯

તવાનવસ્થા પરમાર્થતત્ત્વમ્,

ત્વયા ન ગીતઃ પુનરાગમશ્ચ।

દૃષ્ટં વિહાય ત્વમદૃષ્ટમૈષીઃ,

વિરુદ્ધવૃત્તોઽપિ સમઞ્જસસ્ત્વમ્॥

અનવસ્થા કો પરમ તત્ત્વ, તુમને અપને મત મેં ગાયા,
કિન્તુ બડા અચરજ યહ ભગવન્, પુનરાગમન ન બતલાયા.
ત્યો આશા કરકે અદૃષ્ટ કી, તુમ સુદૃષ્ટ ફલ કો ખોતે,
યો તબ ચરિત દિખે ઉલટે સે, કિન્તુ ઘટિત સબ હી હોતે.

અન્વયાર્થ :- (અનવસ્થા) ભ્રમણશીલતા, પરિવર્તનશીલતા (તવ) આપ કા

(परमार्थतत्त्वम्) वास्तविक सिद्धांत है (च) और (त्वया) आप के द्वारा (पुनरागमः न गीतः) मोक्ष से वापिस आने का उपदेश दिया नहीं गया है तथा (त्वम्) आप (दृष्टम्) प्रत्यक्ष इस लोक संबंधी सुभ (विहाय) छोड़कर (अदृष्टम्) परलोक संबंधी सुभ को (ऐषीः) चालते हैं, इस तरह (त्वम्) आप (विरुद्धवृत्तः अपि) विपरीत प्रवृत्तियुक्त होने पर भी (समंजसः) उचितता से युक्त हैं.

भावार्थ :- जब आप का सिद्धांत है कि सब पदार्थ परिवर्तनशील हैं, सबी में उत्पाद, व्यय, द्रौव्य होता है, तब सिद्धों में भी परिवर्तन अवश्य होगा. किन्तु आप उनके पुनरागमन को—संसार में वापिस आने को स्वीकार नहीं करते, यह विरुद्ध बात है. जो मनुष्य प्रत्यक्ष—सामने रभी कुछ वस्तु को छोड़कर, अप्रत्यक्ष परभव में प्राप्त होनेवाली वस्तु के पीछे पड़ता है, लोक में वह अच्छा नहीं कहलाता. परन्तु आप वर्तमान के सुभों को छोड़कर भविष्य के सुभ प्राप्त करने की ईच्छा से उद्योग करते हैं, यह भी विरुद्ध बात है. पर जब इन दोनों बातों का तत्त्वदृष्टि से विचार करते हैं, तब वे दोनों बातें ठीक मालूम होने लगती हैं, जिससे आप की यह प्रवृत्ति उचित ही ठहरती है.

यद्यपि पर्यायदृष्टि से सब पदार्थों में परिवर्तन होता है, सिद्धों में भी होता है, तथापि द्रव्यदृष्टि से सब पदार्थ अपरिवर्तनरूप हैं. संसार में आने का कारण कर्मबंध है और वह कर्मबंध सिद्ध अवस्था में जड़मूल से नष्ट हो जाता है; इसलिये सिद्ध जब फिर कभी लौटकर संसार में वापिस नहीं आते, यह आप का सिद्धांत उचित ही है.

इसी तरह आपने वर्तमान में क्षणभंगुर इन्द्रियजनित सुभों से मोह छोड़कर सख्ये आत्मसुभ को प्राप्त करने का उपदेश दिया है. वह सख्या सुभ तब तक प्राप्त नहीं हो सकता, जब तक कि यह प्राणी इन्द्रियजनित सुभ में लगा रहता है. इसलिये प्रत्यक्ष के अल्पसुभ को छोड़कर वीतरागता प्राप्त करने से यह परिभव में सख्या सुभ प्राप्त होता हो तो उसे कौन प्राप्त नहीं करना चाहेगा? — इस श्लोक में विरोधाभास अवंकार है. ८.

काव्य-८ उपर प्रवचन

नवमी.

तवानवस्था परमार्थतत्त्वम्,
त्वया न गीतः पुनरागमश्च।

દૃષ્ટં વિહાય ત્વમદૃષ્ટમૈષીઃ,

વિરુદ્ધવૃત્તોઽપિ સમજ્જસસ્ત્વમ્ ॥

અનવસ્થા કો પરમ તત્ત્વ, તુમને અપને મત મેં ગાયા,
કિન્તુ બડા અચરજ યહ ભગવન્, પુનરાગમન ન બતલાયા.
ત્યો આશા કરકે અદષ્ટ કી, તુમ સુદષ્ટ ફલ કો ખોતે,
યો તબ ચરિત દિખે ઉલટે સે, કિન્તુ ઘટિત સબ હી હોતે.

ધૂન લાગી છે ધૂન એને. એ આત્મા જાગીને ઊભો થાય અને ઓલા છોકરાને સર્પ કરડ્યો હતો એ ફડાક જાગીને ઊભો થઈ ગયો. સમજાણું કાંઈ? સ્તુતિ કરે છે ને. કુદરતી પુણ્યનો યોગ એવો આવ્યો કે છોકરાને ઓલો સર્પ કરડ્યો અને લાવીને નાખ્યું મડદું ભગવાનની સામે. મંદિરમાં ઓલો ભક્તિ કરતો હતો એનો બાપ. સામું જોયું નહિ સામું. જોયું ભગવાનની સામું. પરની સામું જોયું નહિ. એમાં પુણ્યના પલટા એવા ફડાક દઈને થયા (કે) આળસ મરડીને ઊભો થયો. ઓહોહો..! આ પ્રભા! આ ભગવાનની મહિમા! અરે..! મડદા જાગતા થાય કહે છે અહીં તો. સમજાય છે કાંઈ? એમ ચૈતન્ય મહાપ્રભુની સામું જોવે એ જીવનમાં મરી ગયો એ જાગતો થાય. શેઠી! આ ભગવાનની ભક્તિ ચાલે છે. એણે ભક્તિ પણ કોઈ દિ' સાચી કરી નથી. ભક્તિનું શું રૂપ અને સ્વરૂપ છે એણે કોઈ દિ' અંતરથી સાંભળ્યું નથી.

હે નાથ! 'અન્વયાર્થ :- ભ્રમણશીલતા, પરિવર્તનશીલતા...' આપે તો પરિણામનશીલ દ્રવ્યોનો સ્વભાવ બતાવ્યો છે. ભ્રમણ નામ પરિણામન એનું લેવું છે. ભ્રમણ એટલે પરિણામવાનો સ્વભાવ, બદલવાનો સ્વભાવ, એકરૂપ નહિ રહેવાનો સ્વભાવ. 'આપકા વાસ્તવિક સિદ્ધાંત હૈ...' વાસ્તવિક તો આપનો આ સિદ્ધાંત છે. 'और आपके द्वारा मोक्ष से वापिस आने का उपदेश दिया नहीं गया...' આ તો બે પલટ ખાઈ ગયું. બેય વિરુદ્ધ થઈ ગયું. આહાહા..! એક કોર કહો છો કો પલટો ખાય. વળી સિદ્ધ થાય અને પાછા જન્મે નહિ. આ પલટો ન ખાય. તારી કોઈ બલિહારી છે પ્રભુ! સમજાય છે?

મુમુક્ષુ :- પાછો થયો

ઉત્તર :- પાછો થયો નથી આ. અહીં તો કહે થયો એ થયો. પ્રવચનસારમાં આવે છેને ભાઈ નહિ? ઉત્પાદ એવો છે કે વ્યય વિનાનો. ગાથા છેને? હે નાથ! આત્માની સિદ્ધપર્યાય આપે પ્રગટ કરી, તો એ ઉત્પાદ થયો એ થયો. એ ઉત્પાદનો વ્યય હવે કોઈ દિ' થાય નહિ. એ ઉત્પાદના વ્યયનો અર્થ કે સંસારનો હવે ઉત્પાદ થાય એમ આપમાં બનતું નથી. એ દશા આપે જ કહી છે અને આપમાં જ હોય. બીજે હોઈ શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ?

અને હે નાથ! આપે વ્યય કર્યો એ હવે ઉત્પાદ કોઈ દિ' થાય નહિ. આપે જે સંસારનો વ્યય નામ નાશ કર્યો, એનો કોઈ દિ' હવે ઉત્પાદ થાય નહિ. સંસારના નાશનો ઉત્પાદ હવે

નહિ અને મુક્તિનો ઉત્પાદ તેનો કોઈ દિ' વ્યય નહિ. એવી ચીજની પ્રાપ્તિ પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ પરમેશ્વર આપે કરી છે. અહીં પણ એ કહે છે, પ્રભુ! આપે ભ્રમણશીલતા, પરિવર્તનશીલતા તો કહ્યું તત્ત્વ, પરિણામે એ.

'આપકે દ્વારા...' 'પુનરાગમન ન ગીતઃ' પુનઃ આગમન ન ગીતઃ 'મોક્ષ સે વાપિસ આને કા ઉપદેશ દિયા નહીં ગયા હૈ...' સમજ્યા? આગમમાં કોઈ દિ' એમ ન કહ્યું કે ભાઈ એ સિદ્ધ પાછા આવશે. પરિવર્તનશીલ છે માટે આગમમાં એમ ન કહ્યું ફરીને હેઠા આવશે. 'પુનરાગમન ન ગીતઃ' આગમમાં ન ગાયું અથવા "પુનરાગમન ન ગીતઃ" 'મોક્ષ સે વાપિસ આને કા ઉપદેશ દિયા નહીં...' સમજાણું કાંઈ? એક બોલ થયો એ.

બીજો બોલ. 'આપ પ્રત્યક્ષ ઈસ લોક સંબંધી સુખ છોડકર...' અરે..! દેખાય તેને છોડ્યા અને ન દેખાય તેને લીધા. હાથમાં આવ્યું એને છોડ્યું અને હાથમાં નથી એને ગ્રહવા માંડ્યું. શું કહ્યું સમજાણું? 'આપ પ્રત્યક્ષ ઈસ લોક સંબંધી સુખ છોડકર પરલોક સંબંધી સુખ કો ચાહતે હૈં,...' પરમાત્મદેશાની પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિ જે શક્તિમાં છે, પ્રગટમાં નથી એની આપે ભાવના કરી અને છતાં સુખ ઈન્દ્રિયના મળ્યા એ આપે છોડી દીધા.

'ઈસ તરહ આપ વિપરીત પ્રવૃત્તિયુક્ત હો...' આપ તો વિપરીત પ્રવૃત્તિયુક્ત છો. છતાં એ 'ઉચિતતા સે યુક્ત હૈં.' 'સમજ્જસ' એ વાત જ સમજસ અને સાચી છે. વિષયો ઈન્દ્રિયના લક્ષને છોડી દઈ, અતીન્દ્રિય ભગવાન આત્માના આનંદની પ્રાપ્તિ આપે કરી છે. આમ દેખો તો છોડે છે મળ્યું એને. ન મળ્યું એની ભાવના કરે છે. પ્રભુ! સમજસ બરાબર છે. આપે ઈન્દ્રિયાના વિષયોનું લક્ષ અને આશ્રય છોડ્યો. અતીન્દ્રિય ભગવાન આત્માના આનંદમાં ઘૂસ્યા. અનંત કાળે ન પ્રાપ્તિ થઈ એવી અતીન્દ્રિય આનંદની પ્રાપ્તિ કરી.

'ભાવાર્થ :- જબ આપકા સિદ્ધાંત હૈ કિ સબ પદાર્થ પરિવર્તનશીલ હૈં, સભી મેં ઉત્પાદ, વ્યય, ધૌવ્ય હોતા હૈ,...' દરેક પદાર્થમાં નવી નવી પર્યાય ઉત્પન્ન થાય, જૂની વ્યય (થાય) અને ધ્રુવપણું રહે. 'તબ સિદ્ધોં મેં ભી પરિવર્તન અવશ્ય હોગા.' તો સિદ્ધમાં પણ પરમાત્મપદમાં પણ પરિવર્તન (થાય). કારણ કે પરિવર્તનશીલ તો સ્વભાવ કહ્યો છે આપે. 'કિંતુ આપ ઉનકે પુનરાગમન કો/સંસાર મેં વાપિસ આને કો સ્વીકાર નહીં કરતે,...' પણ ત્યાંથી પાછા પડે એનો સ્વીકાર નથી. 'યહ વિરુદ્ધ બાત હૈ.' છતાં એમાં સમજસતા છે. એમ જ હોય પ્રભુ. પૂર્ણ પ્રાપ્ત થાય અને એને ફરીને અવતાર? એ પરમાત્માની ભક્તિના ગુણગ્રામનું સ્તવન આ રીતે કરે છે.

'જો મનુષ્ય પ્રત્યક્ષ સામને રખી હુઈ વસ્તુ કો છોડકર, અપ્રત્યક્ષ પરભવ મેં પ્રાપ્ત હોનેવાલી વસ્તુ કે પીછે પડતા હૈ, લોક મેં વહ અચ્છા નહીં કહલાતા...' મળ્યાને છોડે અને નહિ મળ્યાને મેળવે એ સારા કહેવાય નહિ. સમજાય છે? 'પરંતુ આપ વર્તમાન કે સુખોં કો છોડકર ભવિષ્ય કે સુખ પ્રાપ્ત કરને કી ઈચ્છા સે...' ભાવના

સે ‘ઉદ્યોગ કરતે હૈં,...’ પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિનો પ્રયત્ન આપને છે. ‘યહ ભી વિરુદ્ધ બાત હૈ.’ એ તો વિરોધ છે. ‘પર જબ ઈન દોનોં બાતોં કા તત્ત્વદષ્ટિ સે વિચાર કરતે હૈં, તબ વે દોનોં બાતેં ઠીક માલૂમ હોને લગતી હૈં, જિસસે આપકી યહ પ્રવૃત્તિ ઉચિત હી ઠહરતી હૈ.’

‘યદ્યપિ પર્યાયદષ્ટિ સે સબ પદાર્થોં મેં પરિવર્તન હોતા હૈ,...’ પર્યાયદષ્ટિસે પર્યાય નામ અવસ્થા પરિણામનશીલ વર્તમાન સ્વભાવ, એનાથી બધા પદાર્થનું પરિવર્તન છે. પરિવર્તન છે. એ સિદ્ધે પરિવર્તન સંસારનું છોડ્યું, પરિવર્તન કર્યું. ‘સિદ્ધોં મેં ભી હોતા હૈ, તથાપિ દ્રવ્યદષ્ટિ સે સબ પદાર્થ અપરિવર્તનરૂપ હૈં.’ વસ્તુ તો અપરિવર્તનરૂપ છે. ‘સંસાર મેં આને કા કારણ કર્મબંધ હૈ ઓર વહ કર્મબંધ સિદ્ધ અવસ્થા મેં, જડમૂલ સે નષ્ટ હો જાતા હૈ; ઈસલિયે સિદ્ધ જીવ કિર કભી લૌટકર સંસાર મેં વાપિસ નહીં આતે, વહ આપકા સિદ્ધાંત ઉચિત હી હૈ.’ આપ વિરુદ્ધ લાગો છો પણ આપનો સિદ્ધાંત જ વ્યાજબી છે. બીજાઓના નિયમો કહેલા સિદ્ધાંતો એ બધા જૂઠા છે.

‘ઈસી તરહ આપને વર્તમાન મેં ક્ષણભંગુર ઈન્દ્રિયજનિત સુખોં સે મોહ છોડ કર સચ્ચે આત્મસુખ કો પ્રાપ્ત કરને કા ઉપદેશ દિયા હૈ. યહ સચ્ચા સુખ તબ તક પ્રાપ્ત નહીં હો સકતા, જબ તક કિ યહ પ્રાણી ઈન્દ્રિયજનિત સુખ મેં લગા રહતા હૈ.’ એ ઈન્દ્રિયજનિત સુખને ભલો માને. એ અતીન્દ્રિય સુખની પ્રાપ્તિના વેરી છે. સમજાણું કાંઈ? ઈન્દ્રિયના સુખો ઝેર છે, રાગ છે. એમ કરીને ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે. આપે અતીન્દ્રિય સુખને પ્રાપ્ત કર્યા અને ઈન્દ્રિય સુખને છોડી દીધા. હે પ્રભુ! તમે સમજસ કર્યું કામ. ભલું કામ કર્યું. એ અમારે પ્રશંસવા લાયક છે. મારે પણ અંદરના અતીન્દ્રિય આનંદની આગળ, આ ઈન્દ્રિયના સુખના કારણરૂપ ભાવનો, પણ મને અંદર આદર નથી. સમજાય છે કાંઈ? ઈન્દ્રિય સુખના કારણરૂપ શુભભાવનો પણ સત્કાર નથી. ચિદાનંદ ભગવાન અતીન્દ્રિય આનંદમય પ્રભુ! એના સત્કારમાં મારી શાંતિ અને અતીન્દ્રિય સુખની પ્રાપ્તિ, ઈન્દ્રિયસુખનું હેયપણું છે.

‘ઈસલિયે પ્રત્યક્ષ કે અલ્પસુખ કો છોડકર વીતરાગતા પ્રાપ્ત કરને સે યદિ પરભવ મેં સચ્ચા સુખ પ્રાપ્ત હોતા હો તો ઉસે કૌન પ્રાપ્ત નહીં કરના ચાહેગા?’ એવી વીતરાગતાના આનંદના સુખને કોણ પ્રાપ્ત નહિ કરે? ‘ઈસ શ્લોક મેં વિરોધાભાસ અલંકાર હૈ.’ ટીકાકારમાંથી જરી નિત્ય ને અનિત્ય બધું લીધું છે ભાઈ! છેને? સર્વથા નિત્ય છે કે સર્વથા એક જ છે કે સર્વથા અનેક જ છે એ આપે સ્વીકાર્યું નથી. પ્રભુ! સમજાણું? એ આપણે આવી ગયા ને બોલો? એ લખ્યું છે જુઓ. સર્વથા નિત્ય એકત્વં ઈત્યાદિ એકરૂપ અવસ્થા તત્ અભાવો અનવસ્થા નિત્યં આત્મ તત્ત્વં. એકલું આ જ છે એમ આપે સ્વીકાર્યું નથી. નિત્ય પણ છે, અનિત્ય પણ છે, એક પણ છે, અનેક પણ છે, ધ્રુવ પણ છે, પરિણામે

પણ છે, બદલે પણ છે, એકરૂપ પણ રહે છે. સમજાય છે કાંઈ? એવા પદાર્થનો, વસ્તુનો સ્વભાવ આપે પ્રકાશ્યો અને પ્રાપ્ત કર્યો એ આપે સમજસ કામ કર્યું. એવું કોઈ દુનિયામાં બીજો દેવ કરી શકે નહિ અને બીજા દેવે એ જોયું ને જાણ્યું ને ભાળ્યું નથી.

આત્મામાં ઉતારીએ તો આત્મા નિત્યાનંદ પ્રભુ! પોતાના આનંદના સુખની દૃષ્ટિએ, ઈન્દ્રિયના સુખનું કારણ રાગને છોડી દે છે. પ્રત્યક્ષ ભાવ થાય એને છોડી દે છે. અને જે શક્તિમાં છે અપ્રત્યક્ષ છે એવા ચૈતન્યના આનંદની દૃષ્ટિ કરતાં એ પરમાનંદની પ્રાપ્તિને અભિલાષે છે. અને રાગના ભાવનો આદર કરતો નથી. એ સમ્યક્દૃષ્ટિ ચૈતન્યનો ભક્ત છે અને પ્રભુ આપનો એ ભક્ત છે. આપનો ભક્ત હોય એને ભવની ભીડ એને રહે નહિ. સમજાણું કાંઈ? ભવભ્રમણની ભીડ, ભગવાન તારા ભક્તને રહે નહિ. સમજાણું? એ નિયમસારમાં નથી આવતું? અરે..! તને ભગવાનની ભક્તિ નથી. અરે..! ભવસમુદ્રના મધ્યમાં પડ્યા. આ ભવભ્રમણમાં આધાર-શરણભૂત ભગવાન આ એની તને ભક્તિ નથી તો ભવસમુદ્રના મધ્યમાં ગોથા ખાય છે. મગરમચ્છના મુખમાં છો. મધ્ય સમુદ્રમાં મગરમચ્છના મુખમાં પડ્યો છો. ભગવાનની ભક્તિ નથી એ ભક્તિ વ્યવહાર અને નિશ્ચય બેય છે હોં! સમજાણું કાંઈ? કહ્યું ને પહેલું? કીધું ને, ટોડરમલે કહ્યું ને વ્યવહાર સમકિતની પાછળ, નિશ્ચય સમકિત ગમનરૂપ, પરિણામનરૂપ છે. એમ વ્યવહારભક્તિની પાછળ નિશ્ચયભક્તિ ગમન-પરિણામનરૂપ છે. એને વ્યવહારભક્તિ અને નિશ્ચયભક્તિ સાથમાં હોય એને ભક્તિ કહેવામાં આવે છે. એકલા વ્યવહારને વ્યવહાર કહેવામાં આવતો નથી.

એટલે અહીં કહે છે કે પ્રભુ! આપને આ બધું શોભે છે. બીજાને એ વાત શોભતી નથી. એમ કરીને નવ ગાથા કરી લ્યો!

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

श्रावण वद १५, बुधवार ता. २६-८-१९६२
काल्य-१० थी १४, प्रवचन-३

काल्य-१०

स्मरः सुदग्धो भवतैव तस्मिन्,
उद्धूलितात्मा यदि नाम शम्भुः।
अशेत वृन्दोपहतोऽपि विष्णुः,
किं गृह्यते येन भवानजागः॥

काम जवाया तुमने स्वामी, ईसीविये वल उसकी धूल,
शंभु रमाई निज शरीर में, लोय अधीर मोल में लूल.
विष्णु परिग्रहयुत सोते हैं, लूटे उन्हें ईसी से काम,
तुम निर्ग्रथ जागते रहते, तुमसे क्या छीने वल वाम.

अन्वयार्थ :- हे प्रभु! (भवता एव) आप के द्वारा ही, (स्मरः) काम (सुदग्धः) अच्छी तरह लस्म किया गया है. (यदि नाम शम्भुः) यदि कहें कि मलादेव ने भी तो लस्म किया था तो वल कलना ठीक नहीं, क्योंकि बाद में वल (तस्मिन्) उस काम के विषय में (उद्धूलितात्मा) क्लंजित हो गया था और (विष्णु अपि) विष्णु ने भी (वृन्दोपहतः सन्) वृंदा-लक्ष्मी नामक स्त्री से प्रेरित होकर उसके साथ (अशेत) शयन किया था, (येन) लेकिन (भवान् अजाग) आप जागृत रहे हो अर्थात् कामनिद्रा में अशेत नहीं लुंजे, ईसविये (किं गृह्यते) कामदेव के द्वारा आप की कौन-सी वस्तु ग्रहण की जाती है अर्थात् कोई भी नहीं.

भावार्थ :- हे लगवन्! जगद्विजयी काम को आपने ही लस्म किया था. लोग जो कला करते हैं कि मलादेव ने लस्म किया था, वल ठीक नहीं है क्योंकि बाद में मलादेव ने पार्वती की तपस्या से प्रसन्न हो उसके साथ विवाल कर लिया था और काम में ईतने आसक्त लुंजे कि अपना आधा शरीर स्त्रीरूप कर लिया था. ईसी तरह विष्णु ने भी वृंदा-लक्ष्मी के वशीलूत होकर तरह-तरह की कामयेष्टार्थों की थी, पर आप लमेशा से आत्मप्रत में लीन रहे तथा काम को ईस तरह पछाडा कि वल पनप नहीं सका. १०.

કાવ્ય-૧૦ ઉપર પ્રવચન

આ એક વિષાપહાર નામનું સ્તોત્ર ભગવાનની સ્તુતિ છે ભગવાનની. ખરેખર તો અંદર આત્મ ભગવાનની સ્તુતિ ગાઈ છે. અંદર વિષ-અપહાર. વિષ નામ મિથ્યાત્વનું ઝેર એનો નાશ થઈ અને રાગ-દ્વેષ-મોહનો સર્વથા નાશ થઈ અને આત્માની વીતરાગતા સમ્યક્ આચરણપૂર્વક વીતરાગદશા પ્રગટે એનું આ સ્તોત્ર છે. શેઠી!

નવમી ગાથામાં આવ્યું. હે નાથ! છતાં વિષયના સુખ મળતા તેને છોડી, અણછતા એવા અતીન્દ્રિય આનંદના સુખના આપ અભિલાષી થયા. એટલે અનંત આનંદ જે આત્મામાં હતો એને આપે પ્રગટ કર્યો. એમ મને વિશ્વાસ આવે છે. જુઓ! આ દેવની ઓળખાણ કરે એ પોતાની ઓળખાણ કરે છે એમ અહીંયાં ચાલે છે. આપે સંસારના સુખની ઈચ્છાની ઝાંખ પણ કરી નહિ. મળતા છતાં છોડ્યા. અને ભગવાન આત્માનો આનંદ તો અવ્યક્ત છે. બાહ્ય દેખવામાં આવતો નથી એને આપે પ્રગટ કર્યો. અનંત આનંદસ્વરૂપ પ્રભુ, એમાંથી પ્રગટ કરી અતીન્દ્રિય આનંદના સ્વરૂપમાં એકાકાર થયા. પ્રભુ! આપ જ પુરુષોત્તમ પુરુષ છો. એમ કહીને નવમામાં વિરોધાભાસ અલંકારની બે-ત્રણ વાતું કરી.

૧૦મી.

સ્મરઃ સુદઘો ભવતૈવ તસ્મિન્,
 ઉદ્ભૂલિતાત્મા યદિ નામ શમ્ભુઃ।
 અશેત વૃન્દોપહતોઽપિ વિષ્ણુઃ,
 કિં ગૃહ્યતે યેન ભવાનજાગઃ॥

એનું હિન્દી.

કામ જલાયા તુમને સ્વામી, ઈસીલિયે યહ ઉસકી ધૂલ,
 શંભુ રમાઈ નિજ શરીર મેં, હોય અધીર મોહ મેં ભૂલ.
 વિષ્ણુ પરિગ્રહયુત સોતે હૈં, લૂટે ઉન્હૈં ઈસી સે કામ,
 તુમ નિર્ગૃથ જાગતે રહતે, તુમસે ક્યા છીને યહ વામ.

ભક્તામરમાં પણ આવે છેને એક સ્તુતિમાં. હે ભગવાન! ‘મન્યે વરં હરિહરાદય એવ દૃષ્ટા’. મેં બીજા અન્ય દેવને પહેલેથી જોઈ લીધા. આપના સ્વરૂપનું ભાન થતાં હવે એની અમને કાંઈ ઈચ્છા રહી નથી. પહેલું સારું થયું કે બધા જોઈ લીધા. ‘હરિહરાદય એવ દૃષ્ટા’ કીધું છેને એમાં? પણ તમને દેખે આ વાત ક્યાંય બીજે નથી. જુઓ! આ દેવની ઓળખાણ પણ અનંત કાળમાં કરી નથી. મોટા વાંધા અત્યારે આ એના ઉઠ્યા છે અત્યારે, લ્યો. દેવના જ ઉઠ્યા. દેવશક્તિ.

અહો...! સર્વજ્ઞપદ! હે ભગવાન! સર્વજ્ઞપદ તારી ચીજ. શ્રીમદ્ કહ્યું છેને? હે ભગવાન! હું ભૂલી ગયો. તમારા કહેલા તત્ત્વોનો મેં વિચાર કર્યો નહિ. તમારા કહેલા એક સેકન્ડના

અસંખ્ય ભાગમાં અહો..! જેની પૂર્ણ સંપદા ફાલીને ફૂલી ગઈ. પૂર્ણાનંદની સાથે સર્વજ્ઞપદ, એવા પદની જેને અંતરમાં રાગરહિત, નિમિત્તરહિત એવી પૂર્ણ પદવી (પ્રગટ થઈ). અહો..! આત્માની મૂળ ચીજ જ એ છે. આચાર્ય તો કહે છે ને પ્રવચનસારમાં? કે અરે..! જ્ઞાનની પૂર્ણતામાં પૂર્ણ ન જણાય તો એ દિવ્યજ્ઞાન શેનું? સમજાય છે કાંઈ?

હે ભગવાન! આપનું અતીન્દ્રિય જ્ઞાન પૂર્ણાનંદ જ્ઞાન એ જ્ઞાન! ત્રણ કાળ ત્રણ લોકને, સમય, સમય, સમયનો ભાવ પકડીને જાણે. ભેદ 'સર્વભાવાંતરચ્છિદે'. એ પહેલા જ કળશમાં કહ્યું હતું. 'સર્વભાવાંતર'. પોતાનો સ્વભાવ અને બીજા બધાને પ્રભુ! એ જ્ઞાન ન જોવે, જ્ઞાન ન જાણે, અનંત પદાર્થને જ્ઞાન એક સમયમાં પહોંચી ન વળે અને જ્ઞેયો એને એક સમયમાં પોતાનું આખું સ્વરૂપ શું છે એ અર્પે નહિ, તો પ્રભુ! એ જ્ઞાન કોને કહેવું? સમજાય છે કાંઈ? આ સર્વજ્ઞપદના જ મોટા વાંધા ઉઠ્યા. વાડીભાઈ! એક સમયમાં કેવળજ્ઞાની પ્રભુ, આહાહા..! એની આજ્ઞા બહાર, ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં કાંઈ થતું નથી. એને કારણે નહિ પણ જે એણે જોયા એનાથી બહાર કાંઈ થતું નથી. એવું સર્વજ્ઞપદ જેના જ્ઞાનમાં, હૃદયમાં, ભાવમાં બેઠું એને સર્વજ્ઞને જે પદ મળ્યું એ પદની પ્રાપ્તિના એ અભિલાષી તે પદને અલ્પ કાળમાં પામશે. સમજાય છે કાંઈ? પણ આ ઓળખાણ કહેવામાત્ર નહિ, એના જ્ઞાનમાં એ વાત બેસવી જોઈએ. ત્યારે એને..

પ્રવચનસારમાં પણ કહ્યું ને પહેલું? પ્રભુ! હું વંદન કરનાર કોણ? અને આપ વંદ્ય કોણ? બેયનું મને ભાન છે. પહેલામાં નહિ? શરૂઆતમાં. હું કોણ? હું કોણ? પ્રભુ! હું તો જ્ઞાનદર્શન સંપન્ન એવો આત્મા. આપ કોણ? કે આપ પૂર્ણ પર્યાયને જ્ઞાન, દર્શન ને આનંદની પ્રાપ્તિ એવા આપ પૂર્ણ. એ આપ વંદ્ય છો અને હું છું આપનો વંદક. હું ઓળખીને કહું છું પ્રભુ! એમને એમ ઓઘે ઓઘે આ ભગવાન અરિહંત છે ને આ જ્ઞાની છે ને પૂર્ણ જ્ઞાની છે, એમ નહિ. મારા ખ્યાલમાં આવી છે વાત. હું જ્યારે જ્ઞાનદર્શન સંપન્ન એવો હું. હું એટલે આત્મા એટલે જ્ઞાનદર્શન સંપન્ન. એના ભાનવાળો અને એમાં સ્થિરતાવાળો એવો હું આત્મા. આટલી દશામાં મારું જ્ઞાન દર્શન આટલું ઉઘડ્યું છે. તો પ્રભુ આપની દશા પૂર્ણ ઉઘડી છે. એવા મારાથી શક્તિએ અધિક, પર્યાયમાં શક્તિએ અધિક અને એવા જ્ઞાનના માહાત્મ્યને કારણે, એવા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિને કારણે પ્રભુ! હું આપને વંદન કરું છું. સમજાણું કાંઈ? એવા દેવ પ્રભુ! તારા જેવા જગતમાં બીજા કોઈ દેવ જોયા નથી. કહે છે. લ્યો!

'હે પ્રભુ! આપકે દ્વારા હી કામ અચ્છી તરહ ભસ્મ ક્રિયા ગયા હૈ.' શું કહે છે? કામ એટલે ઈચ્છા. એ આવી છે ને ગાથા એમાં? શ્રુત, પરિચિત, અનુભૂતા કામ-ભોગની કથા. એ કામની વાર્તા આપે નાશ કરી નાખી. વાર્તા એટલે ભાવ. સમજાણું કાંઈ? ઈચ્છાનું કર્તૃત્વ માત્ર, ઈચ્છાનું ભોક્તૃત્વ માત્ર આપે નાશ કરી નાખ્યું છે. અને આપ વીતરાગ વિજ્ઞાનઘનની દશાને પ્રાપ્ત થયા છો. એ 'અચ્છી તરહ ભસ્મ ક્રિયા ગયા હૈ. યદિ કર્હં

કિ મહાદેવને ભી તો ભસ્મ ક્રિયા થા...' અન્યમાં આવે છે ને? એને મહાદેવ કહે છેને? મહાદેવ. ભગવાન પણ મહા દિવ્ય શક્તિના ઘણી મહાદેવ અને ઓલા પણ મહાદેવ. તો કહે છે કે 'વહ કલના ઠીક નહીં,...' પ્રભુ! આપે ભસ્મ કરી એની એણે રાખ ચોપડી છે. સમજાય છે કાંઈ?

'મહાદેવને ને ભી તો ભસ્મ ક્રિયા થા તો વહ કલના ઠીક નહીં, ક્યોંકિ બાદ મેં વહ ઉસ કામ કે વિષય મેં કલંકિત હો ગયા થા...' આપે ભસ્મ કર્યું. એનામાં એ કહે છે કે આ રાખ ચોપડે છે ને, એ કામને બાળી મૂક્યો હતો. આ એની રાખ ચોપડી છે. ભગવાને બાળ્યો હતો એની રાખ ચોપડી છે મહાદેવે. પ્રભુ! તું મહાદેવ! આહાહા..! પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિ દ્વારા કામ વિજય થઈ ગયા. આપે કામને વિજય કર્યો છે. અનાદિ કાળનો કામ જે અલંકારમાં ચડ્યો કે મોટા મોટા માંઘતાને મેં પાડ્યા છે. એને આપે વિજય કર્યો, પ્રભુ! હું ઓળખીને આપની ભક્તિ કરું છું.

કહે છે કે એ 'કામ કે વિષય મેં કલંકિત હો ગયા થા ઓર વિષ્ણુને ભી વૃન્દા-લક્ષ્મી નામક સ્ત્રી સે પ્રેરિત હોકર...' લક્ષ્મીની સાથની વાત આવે છે ને. 'શયન ક્રિયા થા,...' નહિ? દરિયામાં આવે છે ને? શેષ નાગમાં સૂતા છે અને લક્ષ્મી પગ દાબે છે. આવે છે કે નહિ? કહે છે કે પ્રભુ! એ પણ પરિગ્રહવંત છે. વૃન્દા નામ લક્ષ્મી અથવા વૃન્દા નામ પરિગ્રહ. નીચે છે ભાઈ. 'વૃન્દ—સ્ત્રી પુત્રાદિ સમસ્ત પરિગ્રહ સમૂહ સે પીડિત.' સ્ત્રી હતા, બધું હતું એને. પ્રભુ! એ પરિગ્રહવાળા હતા. એ વિષ્ણુ ભલે નામ ધરાવે પણ વ્યાપક સર્વજ્ઞપદ એની પાસે નહોતું. પ્રભુ! ઓલો મહાદેવ? કે એ મહાદેવ નહિ. મહાદેવ તમે. એણે કામ જીત્યો? કહે ના ના એ પણ પત્નીવશ થઈ ગયેલા. આપ તો કામદેવને જીતી અને કામદેવ પછી ન ફાવ્યો એટલે ફૂલડા આપ ઉપર વરસાવ્યા. સમજાય છે કાંઈ? ફૂલ વરસાવ્યા એણે કે હે નાથ! પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિ જગતમાં કામને ન જીત્યો એ આપે પૂર્ણ જીત્યો છે. અને પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિમાં આપ મોજ માણો છો.

એમ વૃન્દા. વિષ્ણુને પણ બાહ્ય પરિગ્રહનો વૃન્દ નામ સમૂહ છે. પ્રભુ! આપ તો પરિગ્રહરહિત છો. એક વિકલ્પનો પરિગ્રહ નથી. એવી આપની નિર્ગ્રંથ દશા (છે). એમાં નિર્ગ્રંથપણું બતાવવું છે. નિર્ગ્રંથ દશા. આહાહા..! નિર્ગ્રંથ તો છઠ્ઠે ગુણસ્થાનથી થાય પણ હજી વિકલ્પનો અંશ જરી બાકી છે. પણ આપ તો પ્રભુ પૂર્ણ નિર્ગ્રંથ છો, (એની) અમને ખાતરી થઈ ગઈ છે. આપને એક વિકલ્પમાત્ર દુનિયાનું સારું કરું કે ભુંડુ થાય, ન થાય એવી ઈચ્છા જ આપને નથી. સર્વજ્ઞપદ આપનું આ પડ્યું છે. સમજાય છે?

એક સ્તુતિમાં આવે છે ને? આપણે નહિ? એમ આવે છે ક્યાંક. આપે માર્ગ કલ્પો પણ શાસ્ત્રનું ફળ કેમ આવશે એ આપે જોયું નથી. 'સ્વયંભૂ સ્તોત્ર'માં આવે છે. શું કહેવાય એ? 'સમંતભદ્ર' 'સમંતભદ્રાચાર્ય'. હે નાથ! આપની વાણી નીકળી એમ કહીને કહે છે કે આપને

ઈચ્છા નહોતી. એમ મૂળ તો કહેવું છે. ઈચ્છા વિના વાણી નીકળી. મોક્ષમાર્ગ ઘોઘ પડ્યો. લોકો સમજ્યા. પણ એમાં કોણ સમજ્યા અને કેટલા પ્રાપ્ત થયા એ આપે જોયું નથી. એટલે એ ઈચ્છા કરી નથી. જ્ઞાનમાં આવી ગયું છે કે આટલા આમાં સમજશે અને આટલા નહિ સમજે. પણ આપે ઈચ્છા નથી કરી. આટલો ઉપદેશ...

એક દિવસમાં ચોવીસ ઘડી. છ ઘડી સવારે, છ ઘડી બપોરે, છ ઘડી સાંજે અને છ ઘડી રાતે. ચોવીસ ઘડીનો ઉપદેશ આપનો દિન અને રાત (આવ્યો). રાતે પણ એક વખત કહેવામાં આવે છે. છતાં એનું ફળ કેમ આવ્યું? આપ તો જ્ઞાતાદૃષ્ટા છો. વીતરાગ છો. ફળ આવીને સંતોષ નથી. ન સમજે એના પ્રત્યે આપને દ્વેષ નથી. માટે આપ જ ખરા દેવ અને સર્વજ્ઞ છો. એવા સર્વજ્ઞનો હું ભક્ત અને દાસ છું. બીજા દેવનો હું દાસ છું નહિ.

‘भवान्’ ‘आप જાગૃત રહે હો...’ આપ જાગૃત રહ્યા. ‘कामनिद्रा में अयेत नहीं हुआ...’ કામનિદ્રાથી અચેત. અચેત એટલે ભાન વિનાના થયા એમ થયું નહિ. ‘कामदेव के द्वारा आपकी कौनसी वस्तु ग्रहण की जाती है अर्थात् कोई भी नहीं.’ કામ જ—ઈચ્છા જ ન મળે આપને.

‘ભાવાર્થ :- હે ભગવન્! જગદ્વિજયી કામ કો આપને...’ જુઓ! જગતવિજય કામ. આખી દુનિયાને જોણે વિજય કર્યો છે. શાસ્ત્રમાં આવે છે ને ભાઈ! આપણે નહિ? સમયસારમાં. આસ્રવને અહંકાર થયો છે. કળશમાં. અમૃતચંદ્રાચાર્ય. આસ્રવ પુણ્ય અને પાપના વિકલ્પને, આસ્રવને અહંકાર (થયો છે) કે મારાથી કોઈ જીત્યા નથી. મેં બધાને હરાવી દીધા છે. મોટા મોટા માંધાતા. નવમી ગ્રૈવેયકે ગયો તોપણ આસ્રવમાં લાભ છે એમ માન્યતા કરીને, મેં એને હરાવી દીધા છે. સમજાય છે? એને સંવરે ઉડાડ્યો પાછો. અનાદિ કાળનો મોટો જોદ્ધો, નવમી ગ્રૈવેયકે ગયો એવો દિગંબર સાધુ, પણ અંતે અંતરમાં આસ્રવમાં રોકાઈ ગયો. ઈચ્છાના વિકલ્પની વૃત્તિ મને હિતકર છે, એ લાભદાયક છે એમાં રોકાણો. પ્રભુ! પણ સંવરે એને જીતી લીધો. સમજાણું કાંઈ? એ સંવર પ્રભુ આપે બતાવેલો છે. સંવર અને નિર્જરા એવો જે મોક્ષનો માર્ગ આપે બતાવ્યો તો આપ તદ્દન નિર્ગ્રંથ છો અને બીજાને નિર્ગ્રંથ કરાવવાનો આપનો ઉપદેશ છે.

‘लोग जो कदा करते हैं कि महादेवने ભસ્મ ક્રિયા થા, વહ ઠીક નહીં હૈ ક્યોંકિ બાદ મેં મહાદેવને પાર્વતી કી તપસ્યા સે પ્રસન્ન હો ઉસકે સાથ વિવાહ કર લિયા થા ઔર કામ મેં ઈતને આસક્ત હુએ કિ અપના આઘા શરીર સ્ત્રીરૂપ કર લિયા થા. ઈસી તરહ વિષ્ણુ ને ભી વૃંદા-લક્ષ્મી કે વશીભૂત હોકર તરહ-તરહ કી કામ ચેષ્ટાર્યે કી થી, પર આપ હંમેશા સે આત્મવ્રત મેં લીન રહે...’ આત્મામાં લપેટ થઈને વીતરાગપણામાં લીન રહ્યા. એ મેં બરાબર જાણ્યું છે કે આપ સર્વજ્ઞ અને વીતરાગ છો. સમજાય છે?

‘તથા કામ કો ઈસ તરહ પછાડા કિ વહ પનપ નહીં સકા.’ ‘પનપ નહીં સકા.’ શું છે? ઉઠી ન શક્યો. માર્યો પછાડ કે ઉઠી ન શક્યો. શ્રીકૃષ્ણએ કર્યું હતું ને જેમ ઓલા કોને? જરાસંઘની સામે ઓલો એનો જમાઈ. કંસ-કંસ. કંસને આમ ચોટલી ઝાલીને પછાડ્યો. માર પછાડ આમ કરીને ફડાક દઈને. એમ હે ભગવાન! પછાડ્યો છે એને. આવે છે ને. પહેલા તો એનું રૂપ તો સાધારણ હતું ને હજી તો. ભરવાડને ત્યાં ઉછર્યા હતા ને. લંગોટી-બંગોટી બરાબર લૂગડાં પહેર્યા હતા. બધા એના કુટુંબીઓ ભેગા થયેલા. શું થશે? જોર કરીને ઓલાને પકડીને... કૃષ્ણ છે ને. કર્મ કૃષે સો કૃષ્ણ કહીએ. વિકારના ભાવને કૃષીને નાશ કરે તેને કૃષ્ણ કહેવામાં આવે છે. હે ભગવાન! આપ જ કૃષ્ણ છો. વાસ્તવિક કેવળજ્ઞાન પામીને વિષ્ણુ એટલે સર્વવ્યાપક આપ પ્રગટ થયા છો. એ વિષ્ણુ સર્વવ્યાપક કહે છે પણ પરિગ્રહમાં પકડાઈ ગયા છે એમ કહે છે. પરિગ્રહમાં પકડાઈને જ્ઞાનની પૂર્ણ દશા એણે પ્રગટ કરી નથી. એ દસમી ગાથા (થઈ).

કાવ્ય-૧૧

સ નીરજાઃ સ્યાદપરોઽઘવાન્વા,
તદ્દોષકીર્ત્યૈવ ન તે ગુણિત્વમ્।
સ્વતોમ્બુરાશેર્મહિમા ન દેવ!
સ્તોકાપવાદેન જલાશયસ્ય।।

ઔર દેવ હોં ચાહે જૈસે, પાપસહિત અથવા નિષ્પાપ,
ઉનકે દોષ દિખાને સે હી, ગુણી કહે નહિં જાતે આપ.
જૈસે સ્વયં સરિતપતિ કી અતિ, મહિમા બડી દિખાતી હૈ,
જલાશયોં કે લઘુ કહને સે, વહ ન કહી બઢ જાતી હૈ.

અન્વયાર્થ :- (વા) અથવા (દેવ) હે દેવ! (સ) વહ બ્રહ્માદિ દેવોં કા સમૂહ (નીરજાઃ) પાપસહિત (સ્યાત્) હો ઔર (અપરઃ) દૂસરા દેવ (અઘવાન્ સ્યાત્) પાપસહિત હો, ઈસ તરહ (તદોષકીર્ત્યા એવ) ઉનકે દોષોં કે વર્ણન કરનેમાત્ર સે હી (તે) આપ કા (ગુણિત્વમ્ ન) ગુણીપના નહીં હૈ. (અમ્બુરાશેઃ) સમુદ્ર કી (મહિમા) મહિમા (સ્વતઃ ‘સ્યાત્’) સ્વભાવ સે હી હોતી હૈં; (જલાશયસ્ય સ્તોકાપવાદેન ન) ‘વહ છોટા હૈ’—ઈસ તરહ તાલાબ આદિ કી નિંદા કરને સે નહીં હોતી.

ભાવાર્થ :- હે ભગવન્! દૂસરે કે દોષ બતલાકર હમ આપ કા ગુણીપના સિદ્ધ નહીં કરના ચાહતે ક્યોંકિ આપ સ્વભાવ સે હી ગુણી હૈં. સરોવર કો છોટા કહ દેનેમાત્ર સે સમુદ્ર કી વિશાલતા સિદ્ધ નહીં હોતી કિન્તુ વિશાલતા ઉસકા સ્વભાવ હૈ; ઈસલિયે વહ વિશાલ—બડા કહલાતા હૈ. ૧૧.

કાવ્ય-૧૧ ઉપર પ્રવચન

અગિયારમી.

સ નીરજાઃ સ્યાદપરોઽઘવાન્વા,
તદ્દોષકીર્ત્યૈવ ન તે ગુણિત્વમ્।
સ્વતોમ્બુરાશેર્મહિમા ન દેવ!
સ્તોકાપવાદેન જલાશયસ્ય।।

એક તો સામે ભગવાન ઊભા છે અને કાંડુ ઝાલીને સ્તુતિ કરે છે એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? ભાઈ કહે છે ને? શું કહેવાય? સમંતભદ્રાચાર્ય ગીરી ગુફામાંથી જાણે આમ નીકળ્યા હોય ભગવાનને (કહે છે), ઊભા રહો, પ્રભુ! હું તમને ઓળખીને સ્તુતિ કરનાર છું. બીજાના જેવા આંધળા અને અજાણ્યા હું સ્તુતિ કરનારો નથી. ઊભા રહો. આમ કાંડુ ઝાલીને ઊભા રાખ્યા છે. ભક્તિનો ઉછાળો છેને. ઉદ્ધાસ ઉદ્ધાસ. એમ અહીંયાં જાણે હે પ્રભુ!

और देव हों चाहे जैसे, पापसहित अथवा निष्पाप,
उनके दोष दिखाने से ही, गुणही कहे नहीं जाते आप.
जैसे स्वयं सरितपति की अति, महिमा बड़ी दिखाती है,
जवाशयोँ के लघु कहने से, वह न कही बढ जाती है.

ભો દેવ! હે પ્રભુ! 'વહ બ્રહ્માદિ દેવોં કા સમૂહ પાપસહિત હો...' પાપસહિત હો 'और दूसरा देव पापसहित हो,...' કોઈ પાપસહિત હો અને કોઈ પાપસહિત હો. 'ઈસ તરહ ઉનકે દોષોં કે વર્ણન કરનેમાત્ર સે હી આપકા ગુણીપના નહીં હૈ.' બીજાની અપેક્ષા રાખીને આપની ગુણસહિતતા નથી. સમજાણું કાંઈ? પહેલા શ્લોકમાં એમ લીધું. પ્રભુ! હે ચૈતન્યપ્રભુ! કામની વાત. આ તારી જેણે અંતરદષ્ટિ કરી એને ઈચ્છા જ ઉત્પન્ન થતી નથી. જેણે ચિદાનંદ ભગવાન આત્મા ઉપર દષ્ટિ મૂકી (એને) ઈચ્છા જ ન મળે, ઈચ્છા જ ન મળે. એવા ઈચ્છાનો નાશ કરના હે ભગવાન! ચિદાનંદ સામાન્ય ચૈતન્યપ્રભુ એ તારામાં તાકાત (રહેલી છે). એવી તાકાત બીજામાં પર્યાયમાં પણ છે નહિ. ઈચ્છાનો નાશ કરી. પૂર્ણાનંદની દષ્ટિ ચૈતન્યપ્રભુની કરી એવી તાકાત કે ચૌર્યાશી લાખના ભવના કારણને બાળીને ભસ્મ કરવાની તાકાત પ્રભુ ચૈતન્ય મહાપ્રભુમાં છે. ચૈતન્ય મહાપ્રભુ એટલે ધ્રુવ! ધાતુ ધ્રુવ. જ્ઞાયકભાવમાં એ તાકાત છે માટે એણે કામને જીત્યો અને કામને જીતવાની તાકાત દ્રવ્ય સ્વભાવમાં છે.

અજ્ઞાની જેની પર્યાય દષ્ટિ છે, જેની રાગ દષ્ટિ છે, જેની વિકલ્પ ઉપર દષ્ટિ છે એ બધા અમે કાંઈક દેવપણું કરીને આગળ વધવા માગીએ એમ કહે છે પણ પ્રભુ! એ દિવ્ય

શક્તિને પામવાના નથી. ચોરશી લાખમાં રખડવાના છે.

અહીં એ કહ્યું, પ્રભુ! આ બીજાના દોષ-ગુણ જોઈને આપની સ્તુતિ કરવી, આપને એની સાથે તોલામાં મૂકવા કે આના દોષો છે અને આ દોષરહિત કંઈક કેટલાક છે એમ કરીને આપના વખાણ કરવા એ ‘આપકા ગુણીપના સિદ્ધ નહીં...’ (કરતા). એ આપના ગુણનું માન નથી. એ તો સહજ સ્વભાવે આપના ગુણ માહાત્મ્ય ગાઈ રહ્યા છે. હે દેવ! ‘સમુદ્ર કી મહિમા સ્વભાવ સે હી હોતી હૈ;...’ દરિયાનો મહિમા, એ તળાવથી મોટો છે, એ કૂવાથી મોટો છે, એ સરોવરથી મોટો દરિયો છે એ દરિયાથી કોઈ કૂવો ને તળાવ કે મોટું હોઈ શકે નહિ. એ બધા નાના છે. એથી સમુદ્રની મહિમા નથી. સમજાણું કાંઈ? સમુદ્રની મહિમા સમુદ્રના સહજ સ્વભાવથી છે. એમ હે નાથ! બીજા દેવના દોષ-ગુણને તોળીને આપના ગુણનું બહુમાન કરવું એ રીતે વસ્તુના સ્વભાવમાં નથી. અચિંત્ય ગુણનો નિધાન આપે પ્રગટ કર્યો એ સહજ સ્વભાવની જ મહિમા તારામાં છે. બીજા સાથે મેળવીને મહિમા કરવી એવી વસ્તુના સ્વરૂપમાં નથી. સમજાય છે કાંઈ?

‘યહ છોટા હૈ — ઈસ તરહ તાલાબ આદિ કી નિંદા કરને સે નહીં હોતી.’ દરિયાની મહિમા. તળાવ નાનું, કૂવો નાનો, આ ખાબોચિયું નાનું, દરિયો મોટો એમ મહિમા નથી. એ તો સમુદ્ર સહજ સ્વભાવે ઉછળીને ભરી રહ્યો અને ભરતી જેની આવે છે પર્યાયમાં એટલે કાંઠે. એમ ભગવાન તારી મહિમા સર્વજ્ઞસ્વભાવથી ભરેલો તું, પર્યાયમાં ભરતી ચાલી જ આવે છે. સહજ સ્વભાવે તારી મહિમા (છે). બીજાની સાથે મેળ કરીએ અને મહિમા ગાઈએ એવો તારી સાથે મેળ ખાય એવો નથી. સમજાણું કાંઈ? જુઓ! આ દેવની ભક્તિના ભક્તો! ભક્તરાજ. ભક્તમાં રાજ નામ શોભાવંત. સમ્યગ્દષ્ટિ ભગવાનના ખરા ભક્ત છે. બીજા કોઈ ખરા ભક્ત છે નહિ. કોઈ હોઈ શકે નહિ ખરેખર. અગિયાર થઈ ને?

‘ભાવાર્થ :- હે ભગવન્! દૂસરે કે દોષ બતલાકર હમ આપકા ગુણીપના સિદ્ધ નહીં કરના ચાહતે...’ ક્યાં ગુણની બેહદતા! આહાહા..! એક એક પર્યાય પરિપૂર્ણ. અનંત અનંત જેની મહિમા. પ્રભુ! એની મહિમા તો સહજ સ્વભાવથી છે. એ તો ગુણનું પરિણામન સહજ સ્વભાવ થયું એમાં એનું છે. પરને કારણે એની અપેક્ષા આપી શકાય નહિ. આ નિરપેક્ષ બતાવે છે આ. લ્યો! દેવીલાલજી કહે છે, સાપેક્ષ ચાલે છે બધે, સાપેક્ષ ચાલે છે. અને અહીં તમે નિરપેક્ષ નિરપેક્ષ કહો છો. અહીં તો કહે છે, બીજાના દોષથી કે દોષના ટાળવાથી એની ઉપમા (મહિમા નથી). એ તો સહજ નિરપેક્ષ ભગવાન! સર્વજ્ઞ પરમાત્મા નિરપેક્ષથી શોભી રહ્યા છે. બીજાની અપેક્ષા રાખીને એનું બહુમાન થાય એવું છે નહિ. સહજ નિર્મળાનંદ પ્રભુ નિરપેક્ષ છે. વિકાર પણ જ્યાં પરની અપેક્ષા વિના નિશ્ચયથી થાય છે, એને પણ જ્યાં પરની અપેક્ષા નથી. તો નિર્મળાનંદ પ્રભુ પરમાત્મદશા નિર્મળ નિર્મળ. એ પર્યાયનું કારણ ને કાર્ય પર્યાયમાં. એ પર્યાયનું કાર્ય અને કારણ પર્યાયમાં. એવી એની મહિમા એ બીજા

સાથે મેળવી શકાય એવી નથી. કહો, સમજાણું કંઈ?

‘દૂસરે કે દોષ બતલાકર હમ આપકા ગુણીપના સિદ્ધ નહીં કરના ચાહતે ક્યોંકિ આપ સ્વભાવ સે હી ગુણી હૈં.’ સ્વભાવ સહજ શક્તિમાંથી પરિણતિ પ્રગટ કરી છે. એટલે પરને આશ્રયે નથી કે જે પરિણતિ હવે ચાલી જાય. ‘સરોવર કો છોટા કહ દેનેમાત્ર સે સમુદ્ર કી વિશાલતા સિદ્ધ નહીં હોતી કિન્તુ વિશાલતા ઉસકા સ્વભાવ હૈ; ઈસલિયે વહ વિશાલ-બડા કહલાતા હૈ.’ એમ ભગવાન આત્મા એવા કંઈ શુભભાવ કર્યા અને મોટું સ્વર્ગ મળ્યું અને આમ મળ્યું એથી એની મહિમા નથી. આ ઈન્દ્રપદ મળ્યું અને આનાથી આ પદ મળ્યું અને આનાથી આ (મળ્યું), હજારો-લાખો મનુષ્ય ખમ્મા-ખમ્મા કરે એને લઈને મહિમા પ્રભુ તારી નથી. તારી મહિમા તો નિર્મળ શુદ્ધ ચૈતન્ય! એક અંશ જ્યાં પ્રગટ કરે, ત્યાં ઈન્દ્રના સુખ તુચ્છ જેવા લાગે. એવી મહિમા પ્રભુ ચૈતન્ય! તારા અંશની પરિણતિમાં છે. એને બીજા સાથે મેળવી શકાય એવું નથી. સમજાણું? એ અગિયાર કીધી.

કાવ્ય-૧૨

કર્મસ્થિતિં જન્તુરનેકભૂમિં,

નયત્યમું સા ચ પરસ્પરસ્ય।

ત્વં નેતૃભાવં હિ તર્યોભવાબ્ધૌ,

જિનેન્દ્ર નૌનાવિકયોરિવાખ્યઃ॥

કર્મસ્થિતિ કો જીવ નિરંતર, વિવિધ થલો મેં પહુંચાતા,

ઔર કર્મ ઈન જગ જીવોં કો, સબ ગતિયોં મેં લે જાતા.

યોં નોકા-નાવિક કે જૈસે, ઈસ ગહરે ભવસાગર મેં,

જીવ-કર્મ કે નેતા હો પ્રભુ, પાર કરો કર કૃપા હમેં.

અન્વયાર્થ :- (જિનેન્દ્ર) હે જિનેન્દ્રદેવ! (જન્તુઃ) જીવ (કર્મસ્થિતિમ્) કર્મોં કી સ્થિતિ કો (અનેકભૂમિમ્) અનેક જગહ (નયતિ) લે જાતા હૈ (ચ) ઔર (સા) વહ કર્મોં કી સ્થિતિ (અમુમ્) ઉસ જીવ કો (અનેક-ભૂમિમ્) અનેક જગહ લે જાતી હૈ, લેકિન (ત્વમ્) આપને (ભવાબ્ધૌ) સંસારરૂપ સમુદ્ર મેં (નૌનાવિકયોઃ ઇવ) નાવ ઔર ખેવટિયા કી તરહ (તયોઃ) ઉન દોનોં મેં (હિ) નિશ્ચય સે (પરસ્પરસ્ય) એક દૂસરે કા (નેતૃભાવમ્) નેતૃત્વ (આખ્યઃ) કહા હૈ.

ભાવાર્થ :- સિદ્ધાંત ગ્રંથોં મેં કહા ગયા હૈ કિ જીવ અપને ભલે-બુરે ભાવોં સે જિન કર્મોં કો બાંધતા હૈ, વે કર્મ તબ તક ઉસકા સાથ નહીં છોડતે, જબ

તક વે ફલ દેકર ખિર નહીં જાતે. ઈસ બીચ મેં જીવ જન્મ-મરણકર અનેક સ્થાનોં મેં પૈદા હો જાતા હૈ. ઈસી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ કિ જીવ, કર્મોં કો અનેક જગહ લે જાતા હૈ ઓર જીવ કા જન્મ-મરણકર જહાં-તહાં પૈદા હોના, આયુ આદિ કર્મોં કી સહાયતા કે બિના નહીં હોતા. ઈસલિયે કહા ગયા હૈ કિ કર્મ ભી જીવ કો ચારોં ગતિયોં મેં જહાં-તહાં લે જાતે હૈં. હે ભગવન! આપને ઈન દોનોં મેં પરસ્પર કા નેતૃત્વ ઉસ તરહ કહા હૈ, જિસ તરહ કી સમુદ્ર મેં પડે હુએ જહાજ ઓર ખેવટિયા મેં હુઆ કરતા હૈ. ૧૨.

કાવ્ય-૧૨ ઉપર પ્રવચન

બારમી.

કર્મસ્થિતિં જન્તુરનેકભૂમિં,
 નયત્યમું સા ચ પરસ્પરસ્યા।
 ત્વં નેતૃભાવં હિ તર્યોંભવાબ્ધૌ,
 જિનેન્દ્ર નૌનાવિકયોરિવાચ્યઃ॥

કર્મસ્થિતિ કો જીવ નિરંતર, વિવિધ થલો મેં પહુંચાતા,
 ઓર કર્મ ઈન જગ જીવોં કો, સબ ગતિયોં મેં લે જાતા.
 યોં નોકા-નાવિક કે જૈસે, ઈસ ગહરે ભવસાગર મેં,
 જીવ-કર્મ કે નેતા હો પ્રભુ, પાર કરો કર કૃપા હર્મેં.

જુઓ! આમાં હિન્દી આવે છે થોડું થોડું ભાઈ આ સ્તુતિમાં. ઈ આ કેટલાક ન સમજે.

‘હે જિનેન્દ્ર!’ પાઠમાં જિનેન્દ્ર (શબ્દ) પડ્યો છે ને. ત્યાંથી ઉપાડ્યું છે. પણ શરૂઆત અન્વયાર્થમાં એમ કરી છે કે ‘જીવ કર્મોંકી સ્થિતિ કો અનેક જગહ લે જાતા હૈ...’ નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ બતાવે છે. એ નિમિત્ત નિમિત્ત સંબંધ પ્રભુ આપના સ્વભાવમાં નથી. ચૈતન્ય મહાપ્રભુ એમાં નિમિત્ત નિમિત્ત સંબંધ કેવો? સમ્યક્દષ્ટિને દષ્ટિમાંથી નિમિત્ત નિમિત્ત સંબંધ ઊડી જાય છે. સમજાય છે? ચૈતન્ય ભગવાનની જ્યાં શુદ્ધ ચૈતન્યની દષ્ટિ થઈ એને આ વિકારનું નિમિત્ત આ અને નિમિત્તમાં નૈમિત્તિક આ, એ દષ્ટિ ચૈતન્યપ્રભુની દષ્ટિ થતાં ઊડી જાય છે. પણ અનાદિકાળની આ પર્યાયદષ્ટિમાં ‘કર્મોંકી સ્થિતિ કો અનેક જગહ લે જાતા હૈ...’ કોણ? જીવ. કર્મની મુદત જે બાંધી છેને? એને કારણે કર્મને પણ સાથે નિમિત્ત તરીકે લઈ જાય છે. ‘અનેક જગહ લે જાતા હૈ ઓર વહ કર્મોં કી સ્થિતિ ઉસ જીવ કો અનેક જગહ લે જાતી હૈં,...’ એ નિમિત્ત નિમિત્ત સંબંધ એનો છે આ

જાતનો. 'ઉસ જીવ કો અનેક જગલ લે જાતી હૈં,...

'ઇસ તરહ હે જિનેન્દ્રદેવ! આપને સંસારરૂપ સમુદ્ર મેં નાવ ઓર ખેવટિયા કી તરહ ઉન દોનોં મેં...' નાવ અને ખેવટિયો. એ નાવ લઈ જાય ખેવટિયાને અને ખેવટિયો લઈ જાય નાવ ને. શું કીધું? ખેવટિયો શું? એમાં બેસનારો. બેસનારો લઈ જાય નાવ ને. હાકે છે ને આમ ખલાસી મોટા. એ ખલાસીને લઈ જાય નાવ અને નાવને લઈ જાય ખલાસી. એમ ભગવાન કર્મની સ્થિતિને નિમિત્તરૂપે જીવ થાય અને જીવના વિકારમાં નિમિત્તરૂપ કર્મ થાય. એવો ખલાસી અને બે અરસપરસ જેમ જાય એમ બેના સમૂહમાં આ જાતનો પ્રવાહ વહે છે.

'નાવ ઓર ખેવટિયા કી તરહ ઉન દોનોં મેં નિશ્ચય સે એક દૂસરે કા નેતૃત્વ કહા હૈ.' એકબીજાનું સ્વામીપણું વ્યવહારથી કહેવામાં આવે છે. હે ચૈતન્ય ભગવાન! આપ બેયના સ્વામી નથી. આપ તો બેયના જ્ઞાતા-દેષ્ટા છો. આ સમ્યગ્દર્શન અને જ્ઞાન થતાં પણ એ બેયના જ્ઞાતા-દેષ્ટા (છે), કોઈ કોઈને લઈ જાય એવું કાંઈ છે નહિ. દાખલો એક આપ્યો છે ને? ઓલામાં આપ્યો છે નહિ? આ ઘંટી ચાલે ને ઘંટી? માખી તો બેઠી છે ત્યાં ને ત્યાં. ઘંટી ઉપર બેઠી હોય ને માખી? પડ ચાલે તો માખી તો ત્યાં ને ત્યાં બેઠી છે. એમ જ્ઞાયકસ્વરૂપ ચૈતન્યપ્રભુ આત્મા ગમે તેટલા વિકલ્પની ગતિ એને થાય, ભગવાન ચૈતન્ય જ્યોત તો એવો ને એવો બેઠો છે. સમજાણું કાંઈ? એ આપ્યું છે ઓલામાં શેમાં? ધર્મદાસ (ક્ષુદ્રક). સમ્યજ્ઞાન દીપિકા, સમ્યજ્ઞાન દીપિકામાં આપ્યું છે. પ્રભુ! માખી તો ત્યાં ને ત્યાં બેઠી છે હાં! ઓલું પડ ચાલે એટલે ચાલે એમ દેખાય છે. એટલો નિશ્ચય બતાવવું છે ને? એમ ચૈતન્ય જ્ઞાયકજ્યોત પ્રભુ જે સ્વભાવે છે તે સ્વભાવે છે. એ પર્યાયમાં રાગ ને નિમિત્તને લઈને ગતિપણું દેખાય છે. વસ્તુના સ્વરૂપમાં એ ગતિ અને રાગ-દ્વેષ આદિ છે નહિ. એ તો પ્રભુ માખીની જેમ જ્યાં બેઠો ત્યાં જ બેઠો છે.

'ભાવાર્થ :- સિદ્ધાંત ગ્રંથોમેં કહા ગયા હૈ કિ જીવ અપને ભલે-બુરે ભાવોં સે જિન કર્મોં કો બાંધતા હૈ,...' નિમિત્તરૂપે. 'વે કર્મ તબ તક ઉસકા સાથ નહીં છોડતે, જબ તક વે ફલ દેકર ખિર નહીં જાતે.' નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ છે ને? 'ઇસ બીચ મેં જીવ જન્મ-મરણકર અનેક સ્થાનોં મેં પૈદા હો જાતા હૈ.' આ લાકડું. જો આમાં ન સમજે ને તો આમાં લાકડું ગરી જાય એવું છે. આવે છે ને આ સમયસારમાં એ? જયસેનાચાર્યે ન કહ્યું? કર્મ બલવાન, કર્મનું જોર. છે ઘણે ઠેકાણે બે-ચાર-પાંચમાં. કર્મનું જોર. જુઓ આમાં લખ્યું. એનો એકાંત કરે છે એમ કહે છે ભાઈ! લખે છે આમ અને એનો અર્થ એકાંત કરે છે. અરે..! સાંભળને હવે. કર્મનું જોર તો ભાવકર્મનું પર્યાયમાં જોર છે એટલે નિમિત્તમાં છે એવો ઈશ્વરનયે પોતે આરોપ કરીને કહે છે. જોર કેવા આત્મામાં? સમજાય છે કાંઈ? પોતાની વિકારની વૃત્તિનું જોર છે. સ્વભાવમાં છે નહિ. એથી નિમિત્તમાં

આરોપ કરીને, પરાધીન થઈને ઈશ્વરનયે તું તારે લઈને જોર છે એમ જ્ઞાની જ્ઞાનમાં જાણવા માટે વર્ણવે છે. સમજાણું કાંઈ? મારા ચૈતન્યમાં વિકારનું જોર હોય? ત્રણ કાળમાં હોય? ત્યાં તો વિકારનો અભાવ કરવાનું અંદર જોર પડ્યું. કુવારો ફાટ્યો શીતળતાનો. ત્યાં તો શીતળતા પડી (છે) ચૈતન્યની. શાંતરસથી પડ્યો ભગવાન.

કહૈ વિચચ્છન પુરુષ સદા મૈં એક હૈં.

અપને રસસૌં ભર્યો આપની ટેક હૈં.

મોહકર્મ મમ નાંહિ નાંહિ ભ્રમકૂપ હૈ.

સુદ્ધ ચેતના સિંધુ હમારૌ રૂપ હૈ. (સમયસાર નાટક-૫૦)

અમારે અહીં વિકાર કેવો અને નિમિત્ત કેવું? અહીં બેય ત્રણ કાળમાં અમારા પદાર્થમાં છે જ નહિ. એમ જિનેન્દ્રદેવને પ્રગટેલી દશા ઓળખીને પોતાની દૃષ્ટિથી પોતાના ચૈતન્યના ગુણગ્રામ કરે છે.

‘જીવ જન્મ-મરણકર અનેક સ્થાનોં મૈં પૈદા હો જાતા હૈ. ઈસી અપેક્ષા સે કલા ગયા હૈ કિ જીવ, કર્મોં કો અનેક જગહ લે જાતા હૈ ઓર જીવ કા જન્મ-મરણકર જહાં-તહાં પૈદા હોના, આયુ આદિ કર્મોં કી સહાયતા કે બિના નહીં હોતા.’ એટલે નિમિત્ત છે. એમ. ‘ઈસલિયે કલા ગયા હૈ કિ કર્મ ભી જીવ કો ચારોં ગતિયોં મૈં જહાં-તહાં લે જાતે હૈં.’ આત્મદ્રવ્યસ્વભાવ નહિ. આત્મસ્વભાવમાં કાંઈ ગડબડી થતી નથી. જ્ઞાતા-દૃષ્ટા ભગવાન ચૈતન્યબિંબ! એમાં ક્યાંય ગડબડ-ફડબડ છે નહિ. જાવું કે આવવું, બાંધવું કે છોડવું એ વસ્તુના સ્વરૂપમાં નથી.

‘હે ભગવન્ આપને ઈન દોનોં મૈં પરસ્પર કા નેતૃત્વ ઉસ તરહ કલા હૈ, જિસ તરહ કિ સમુદ્ર મૈં પડે હુએ જહાજ ઓર ખેવટિયા મૈં હુઆ કરતા હૈ.’ એકબીજાનો નિમિત્ત નિમિત્ત સંબંધ છે. પોતપોતાની ગતિથી પોતે કામ કરી રહ્યા છે. નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ એવો વ્યવહાર, હે નાથ! એ વ્યવહાર આપને નથી. આપ તો એ ત્રણ કાળ ત્રણ લોકના જ્ઞાતા-દૃષ્ટાથી જાણી રહ્યા છો. મારામાં એ ખરેખર પ્રભુ નિમિત્ત નિમિત્તનો સંબંધ મારી ચૈતન્ય દૃષ્ટિમાં નથી. મારો ચૈતન્ય સ્વભાવ જ્ઞાયક ભગવાન (એને) પરની સાથે સંબંધ કેવો? વિકાર સાથે સંબંધ કેવો આત્માને? અને નિમિત્ત સાથે સંબંધ તો છે જ નહિ. વિકાર પરદ્રવ્ય અને નિમિત્ત તો તદ્દન પૃથક્ દ્રવ્ય. એનાથી અભાવસ્વભાવવાળો મારો આત્મા, આ એની સ્તુતિ અને ભક્તિ હું કરું છું. ૧૨.

